FX630
11-e

ÚJ FOLYAM XXVII. 3–4. SZÁM 2018. MÁRCIUS-ÁPRILIS

MAGYAR SZEMLE

KÉTHAVONTA AZ EGÉSZ LÁTÓHATÁR

Orbán Viktor: Búcsú Barsiné Pataky Etelkától – Kodolányi Gyula és John O'sullivan Granasztói Györgyről • Vékás Lajos: A magánjogi kodifikációkról • Veliky János: A Kelet Népe-vita • Kozma Miklós 1937-es Naplója • Miskolczy Ambrus Lucian Boia új könyvéről • Reinhard Olt a dél-tiroli autonómiáról • Szilvay Gergely a hazatérő erdélyi arisztokratákról • Az emberteremtés méltósága: Süle Ferenc írása • Hazafelé: Hegyi Pál Paál László művészetéről • Ludmann Mihály a templomépítő Csaba Lászlóról

ÚJ KIADVÁNYUNK

Alapítványunk volt elnöke, Granasztói György születésének 80. évfordulójára a Magyar Szemle Alapítvány kiadásában megjelent a szerző válogatott – politikai, közéleti, kulturális, valamint történelmi – publikációit tartalmazó, *Szabados szabadság. Granasztói György válogatott írásai* című kötet. A könyv közel ötszáz oldalnyi terjedelemben tartalmazza a szerző több mint negyven írását, valamint elsőként közli a Szegő Iván Miklós által a szerzővel készített életútinterjút is.

*

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

http://www.magyarszemle.hu

DRÓTPOSTACÍMEINK

A szerkesztőbizottság elnöke: kodolanyigyula@magyarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magyarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magyarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, Bollobás Enikő, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza (elnök), Fodor István, Granasztói György, Gróh Gáspár, Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

*

Martonyi János: *Nyitás és identitás – Geopolitika, világkereskedelem, Európa* címmel most megjelent könyve kapható szerkesztőségünkben.

Prima Primissima Díj 2003
otpbank
Emberi Erőforrások Minisztériuma
PA
Nemzeti Művelődési Intézet
Bethlen Gábor Alapítvány
MFB Magyar Fejlesztési Bank Részvénytársaság

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Gróh Gáspár*

A szerkesztőbizottság elnöke:
Kodolányi Gyula
Szerkesztőbizottság: *Czakó Gábor, Egedy Gergely, Granasztói Péter, Horkay Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Szekér Nóra, Szmodis Jenő, Tonk Márton*

Olvasószerkesztő: *Pápai Luca*
Szerkesztő: *S. Király Béla, Stamler Ábel*
Online szerkesztő: *Horváth István*
Tördelés: *Dombi Viktória*
Korrektor: *Kiss István*

ÚJ FOLYAM XXVII. 2018/3–4. SZÁM

KODOLÁNYI GYULA	*Élni a nemzetet – 80 éve született Granasztói György*	3
ORBÁN VIKTOR	*Szolgálat és hűség* – Barsiné Pataky Etelka búcsúztatása	6
JOHN O'SULLIVAN	*Egy „veszélyes ember" esszéi* – Granasztói György gondolataihoz	9
VÉKÁS LAJOS	*A magánjogi kodifikációkról – kultúrtörténeti tükörben*	15
VELIKY JÁNOS	*A Kelet Népe-vita és Széchenyi politikai iránya – 1. rész*	25
M. SZEBENI GÉZA	*Budapest–Párizs: Trianon után (1933–1944) – 3. rész*	33
VASAS GÉZA	*A naplóíró Kozma Miklós*	43
KOZMA MIKLÓS	*Napló (részlet) – 1. rész*	47
MISKOLCZY AMBRUS	*Erdély két története* – Lucia Boia 1918. december 1-jéről	53
REINHARD OLT	*Magyarok és tiroliak* – Bolzano autonóm megye követendő példája a magyar kisebbségek számára	58
SÜLE FERENC	*A gyermekáldás hét útja*	66
SZILVAY GERGELY	*Hazatérő erdélyi magyar arisztokraták*	77
HEGYI PÁL	*Hazafelé – luminista és transzcendentalista hatások Paál László fontainebleau-i tájképein*	83

1% METAFIZIKA

BABITS MIHÁLY	*Húsvét előtt*	93

KÖRKÉP

MARTONYI JÁNOS	*Egy szolgálat története* – Trócsányi László új könyvéről	95
HAKLIK NORBERT	*Éneklő manzárdok, avagy Miedzianka új élete*	98
LUDMANN MIHÁLY	*Szakrális építészet a szocializmus időszakában* – Csaba László alkotásai	101
TÓTH KLÁRA	*A Gulág sápadt tébolya* – Szász Attila filmjéről	106
TAXNER-TÓTH ERNŐ	*A történelmi tudatlanságról és egy remek asszonyról*	108
BRENNER JÁNOS	*Különös kormányalakítás*	112

SZERZŐINK 117

Lapszámunk illusztrációit a Szépművészeti Múzeum, illetve Ludmann Mihály és Csaba László hagyatékának gondozói jóvoltából közölhetjük. A borítón a Romániában, Erdélyben, Maros megyében álló gernyeszegi Teleki-kastély látható, amelyet 2005-ben kaptak vissza az örökösök (fotó: Entz Géza).

KODOLÁNYI GYULA

ÉLNI A NEMZETET – 80 ÉVE SZÜLETETT GRANASZTÓI GYÖRGY

Granasztói György, Gyurka barátom, 80 éves lett volna március 28-án. Ez a gondolat önmagában megálljt parancsol a napi téblábolásban a magamfajtának, aki korban csak néhány évvel marad le mögötte. Másfél éve, hetvennyolc évesen hunyt el váratlanul Gyurka – s ez az esemény különösen megrázta azokat, akik közelről ismerték, és röviddel azelőtt találkoztak vele. Természetes, hogy kerek születésnapján a *Magyar Szemle* vezércikkben idézi fel alakját, még szinte kéznyújtásnyi közelségből. Nemcsak igazgatója volt jó két évtizedig a lapot kiadó alapítványnak, de egyik meghatározó egyénisége annak a laza baráti körnek és szellemiségnek, amely lapunk holdudvarában jött létre. S amely nem adta fel, és élni akart igen nehéz esztendőkben is, híven egy olyan konstellációjához a magyar égboltnak, melynek csillagait illő szerénységből most nem kívánjuk megnevezni.

Nemrég végignéztem felvételről azt a 2016. júniusi beszélgetést, amely Illyés Gyula '56-os *Naplójáról* folyt a Pesti Vigadóban, az MMA rendezésében. Illyés Mária, M. Kiss Sándor és jómagam voltunk a partnerek, akiket Juhász Judit terelgetett okos empátiával és természetes bájjal. Gyurka szerteágazó és igen eredeti mondandóját bámulatos kontrollal, de látszólag lazán fogja össze, a felvételen lénye, arcjátéka és gesztusai nem a 78, hanem a fiatalos 68 vagy 63 éveséi lehetnének. Ekkor már csak két hónapja volt hátra e földi pályán!

„Fiatal vagyok!", harsogta nekem hirtelen, önironikus mosollyal, túljátszott színpadiassággal, utolsó kettesben töltött ebédünkön egy hónappal ezután, július elején. Hangjától zengett a csöndes vendéglő. A vérrög, amely testében vándorolva egy hónappal később, egy augusztusi reggelen elzárta tüdejét, talán egy sportsérülés nyomaként, elvihetett volna nála sokkal fiatalabb embert is.

Egyéniségéről és lényéről megannyian, sokféle eleven képet őrzünk. Sokarcú és sokrétegű ember volt, és az élet helyzeteit gyakran élte át kettős módon. A joviális diplomata, a különleges történetek, válogatott étkek és borok szerelmese tudott rendíthetetlenül kitartani álláspontok mellett, ha a helyzet úgy kívánta. S a „helyzet" tétje ilyenkor, a fehér asztalnál, lehetett akár a nemzeti érdek is, és a belső magot Gyurkában az átérzett patriotizmus táplálta.

Gyakran játszott el a fentihez hasonló egyperces monodrámákat barátainak, élvezve a hatást – de szinte mindig ura maradva a helyzetnek is, önmagának is. Különös tehetséggel tudott elbeszélni történeteket, és szerette hallgatni mások történeteit, s miközben harsányan nevetett a csattanókon, pontosan, hűvös aggyal alkotta meg magában a beszélő portréját. Történész volt, diplomata, közszereplő és író – mind hitelesen és magas szinten. Az élet krúdys szerelmese – ugyanakkor struktúrákban gondolkodó és matematizáló elme.

Mégsem tartotta sokra az elvont gondolkodásnak azokat a fogalmait és szerkezeteit, Kanttól Hegelen és Marxon át Adornóig, amelyeket a német filozófiai hagyomány alkotott meg. Amikor néha mégis e német iskola modern képviselőihez fordult, gondolatkísérletként, akkor nem talált kielégítő válaszokat – mint amikor Karl Popper vívódását elemzi a nemzet mint élő jelenség megértésében. Granasztói Györgyöt inkább a mindennapi élet teljességét vizsgáló francia és angolszász iskolák érintették meg a magyar hagyomány nagy képviselői mellett, azoknak a modelljeit, az ő érzékenységüket érezte érvényesnek a társadalmak leírásakor. Ez összefügg egész történészi, írói és gondolkodói alkatával, de személyiségével és ízlésével is. Itt a kulcs a világpolgári műveltségű és kultúrájú, s a Kárpát-medence rögeihez és egész kulturális művéhez ezer finom gyökérszállal kötődő Granasztói György erős és korszerű patriotizmusának kapujához.

Patriotizmusát ő minden porcikájával, de a puffogó frázisokat kerülve, finom és pontos impressziókból merítve élte, magatartásként. Olyan korban, amikor az európai és a magyar értelmiség egy része is csak félgesztusokkal, minduntalan a tükörbe pillantva meri a nemzetet érvényes eszmeként vállalni. Aktuális, újra átvizsgálandó kérdés lett ez ma minden gondolkodó ember számára – és Granasztói György megérezte már jó másfél évtizede azt a változást a mélyben, amely most van felbukkanóban, Európa és nemzetei új, súlyos identitásválsága idején. Mert szervesen korszerű az a gondolkodásmód, amely benne évtizedek alatt kikristályosodott, s amely most megjelenő válogatott esszéinek lapjairól ránk köszön.

Könnyű volt nekünk patriótává lennünk, mondhatná valaki. Hiszen mi – Gyurka is, én is, egymást még nem is ismerve – ott üvöltöttük végig a Népstadionban 1954 júliusában azt a fél órát, amikor a „kis" Kovács József tízezer méteres síkfutásban legyőzte a világelső szovjet Vlagyimir Kucot. Hogy aztán még aznap, pár órával később, a rádióközvetítést az utcán, majd otthon hallgatva kábultan érezzük szívünkön a berni 3:2-es világbajnoki vereség ütését. Ebből a kamaszélményből lett bennünk és nemzedékünk annyi rokonrezdülésű tagjában szellemi magatartás, miközben a „nép" és a „magyar történelem" nevében követték el gazságaikat a hatalmon lévők. Hogy aztán 1956 forradalma már politikailag is végleg, egész életünkre megalapozza bennünk, kikezdhetetlen mélységben, a valódi nemzeti érzést.

Igényes feladat volt szellemi meggyőződéssé alakítania ezt az érzést annak, aki otthonos volt az atlanti világ második világháború utáni általános lelkiismeret-vizsgálatában. Ez a hullám nem volt azonos a szovjet és kommunista propagandagépezet „fasizmus-"ellenes szőnyegbombázásával, amely itthon belőlünk, magyarokból örök demagógiaellenességet hívott elő. Őszinte és bátor megújulási vágy hajtotta ezt az európai hullámot, hiszen valóban a nemzet nevével visszaélve pusztítottak el a hadseregek annyi ártatlan civilt a világháborúban. Ilyen tanulságokból táplálkozott Granasztói György gyakran hangoztatott vallomása, hogy *történészként* nem tud mit kezdeni a nemzetről, népről mint test-szerű egészről szóló kijelentésekkel. Fülében csengtek örökké a demagógok szólamai.

Előtérbe kerülnek ekkoriban Nyugaton azok a társadalomképek és filozófiák, amelyek a kis közösségeket, a mikrovilág mindennapos rítusait, a jelképeket, az intimitást, a személyes felelősséget állítják figyelmük középpontjába, s ugyanezt sugallják a művészet és az irodalom új nagy alkotásai is. Alkatilag is természetesen került ezek sodrásába Gyurka, az életimádó, aki édesanyja családi hagyománya révén a francia élet rezdüléseit ugyanolyan valósan érezte át, mint a magyarét, s majd elvégezvén a budapesti francia és történelem szakot, a hetvenes évek elején sorsszerű találkozásban megismeri a francia Annales iskola korszakos társadalomtörténészi szemléletét.

Az eszmélő Granasztói György az akkori hivatalos magyar történészközegben nem fordulhatott közvetlenül a nagy magyar társadalomtörténész elődök, mint Hajnal István gondolataihoz – kivéve családi kapcsolatát a félreállított Györffy Györggyel. S ekkor a francia középkorászok révén hirtelen kiért egy hatalmas szabad szellemi térbe, ahol az ő alkati vonzalmai és megfigyelései a világról természetes helyet találtak: egy nyitott, sokrétű látomást történelemről és társadalomról, melyben folytonosan vibrál a mozgás és a mozdulatlanság feszültsége. Az Annales-iskola nagyjai, Bloch, Braudel, Duby és Le Goff szerint nem a gazdaság és nem a politika az elsődleges tényező a társadalom életében, hanem a kultúra – amelybe beletartozik az anyagi kultúra is, a vallás és a szokások is, és az uralkodó mentalitás áramai, rezdülései. A nemzetek és történelmi tájak lelkületének legmélyebb, domináns eleme pedig szerintük a mentalitás, aminek jellege évszázadokon át változatlan marad.

Az Annales társadalomtörténész gondolkodói tehát nem eszmei normákat írnak elő, hanem minél hűbb, méltóan bonyolult képét kívánják adni a múlt társadalmak életének – s így a jelenben élő embernek is. Magyarságunkat tehát nem általánosságokban deklarálni, hanem elsősorban élni kell és lehet – ezt üzeni Granasztói György patrióta szelleme.

Önmagát egy nagy élő kulturális hagyomány részének látva, ezért lehetett ő természetes módon a miniszterelnök főtanácsadója. Olyan ügyeknek lett így fő mozgatója, mint az esztergomi várkápolna freskóinak helyreállítása, vagy a bélapátfalvi ciszterci apátság rekonstrukciójának beindítása, hogy csak pár kevéssé ismert példát említsünk meg.

A nemzet – szív és ész, így írta át életével egy kései esszéjének címét. Gyurka tudósként az ész rendkívüli igényességével járta végig az utat, amelyre a szíve vezérelte ifjú korában.

ORBÁN VIKTOR

SZOLGÁLAT ÉS HŰSÉG

Búcsúbeszéd Barsiné Pataky Etelka temetésén

Az idei tél súlyos veszteséget hozott a magyar nemzetre és a polgári közösségünkre. Nemrégiben búcsúztattuk a nagyszerű újságírót, Csontos Jánost. Aztán a kivételes tehetségű cigány muzsikust, Ökrös Oszkárt. És néhány napja hagyott itt bennünket az erdélyi szellemi és kulturális élet tartóoszlopa, Kallós Zoltán. Ma családunk egy másik meghatározó tagjától, Barsiné Pataky Etelkától búcsúzunk. Attól a társunktól, aki számtalan tisztségében fáradhatatlanul dolgozott a polgári, nemzeti, keresztény Magyarországért, aki egész életét ennek szolgálatába állította. Ezek pótolhatatlan veszteségek, s nem tudjuk, ki és hogyan töltheti be a helyükön támadt űrt. Akik Etelkával az elmúlt hónapokban találkoztak, azóta, hogy befejezte mérnöki kamarai elnöki feladatát, jól tudják, hogy folyton új, további tervekről és feladatokról beszélt. Semmi jele nem volt annak, hogy fáradt lenne, vagy kevesebbet vállalna. Zavarba ejtő és lesújtó, hogy ilyen váratlanul hagyott itt bennünket.

Mi, akik ismertük, jól tudjuk, hogy Etelka maga volt a megtestesült polgári elegancia. Mindig kifogástalan ízléssel kiválasztott öltözetben láttuk, éreztük, fontos volt számára, hogy megjelenésével, küllemével is megtisztelje a környezetét. Fiatal és fésületlen politikusokként volt mit tanulnunk tőle. A jelenlévők közül nyilván sokan tudják, hogy Etelka amellett, hogy mindig jó megjelenésű, magára adó asszonyként élt, ha munkáról volt szó, kérlelhetetlenül kemény, állhatatos és szorgalmas tudott lenni. Bármilyen feladatot kapott, azt a rá jellemző alapossággal és tisztességgel elvégezte. Keresztyén munkakultúrája, határozottsága, kitartása és türelme valamennyiünket tisztelőjévé tett. Könyvében saját magáról ezt írta: *„Olyan gazdag volt eddig az életem, hogy nincsen olyan érzésem, hogy kihagytam valamit. Amikor úgy döntök, hogy abbahagyom, vagy a sors úgy dönt, hogy abba kell hagynom az aktív életet, mindenféle hiányérzet nélkül teszem majd meg. De amíg ez a helyzet nem áll elő, amíg dolgom van, nos, addig nem fogom befejezni, mert szívesen dolgozom, és a munkát élvezem."* Így is lett.

Nőként helyt tudott állni a férfiak által uralt mérnöki világban, sőt annak – mint hallhattuk – meghatározó alakjává vált. 1989-ben egyik kezdeményezője volt a mérnöki kamara megalapításának, amelynek 2009-től nyolc éven át elnöke is lehetett. Helytállt a magyar politika embert próbáló és méltánytalan világában is: önkormányzati és országgyűlési képviselőként, polgármester-jelöltként, a millenniumra tervezett világkiállítás főbiztosaként, majd a Duna-stratégia kormánybiztosaként is. Teljes erővel vett részt a szabad Magyarország újjáépítésében. Helytállt a nemzetközi színtéren is, ahol előbb diplomataként, Magyarország bécsi nagyköveteként szolgált, majd Brüsszelben, az Európai Parlament képviselőjeként küzdött Magyarország érdekeiért. Európa újraegyesítésének nagy ügyéből, Magyarország uniós csatlakozásából,

a beilleszkedés nehéz feladatából is kivette a részét. Ki tudja, talán az Etelka jóvoltából létrehozott európai navigációs rendszer, a Galileo program egyik műholdja, az ő kezdeményezésére egy magyar gyermekről elnevezett Lisa is éppen itt köröz fölöttünk, és velünk együtt búcsúzik tőle.

Mi, politikusok, munkánk során nem a mérnöki világ precíz adataiból, egzakt tényszerűségeiből tájékozódunk, inkább ideákból, történelmi analógiákból és megsejtésekből. Próbáljuk megérteni a társadalom öntörvényű, bonyolult és kaotikus világát, és keressük a közösség, a haza szolgálatának lehetséges legjobb módjait. Nekünk Etelka példaképünk is volt. Hűséges és lojális volt politikai közösségéhez, nemzete és hite mellett esőben és sárban is állhatatosan kitartott. A szabad Magyarország hajnalán elsők között csatlakozott az Antall József körül csoportosuló, a kommunista rendszert leváltani kívánó demokratákhoz. Azokhoz, akik egy erős, önálló, hagyományaira büszke és önbecsülését visszaszerző Magyarország felépítéséért dolgoztak. Etelka nem tisztséget kért Antall József miniszterelnök úrtól, az MDF elnökétől, hanem feladatot. A közösségét érő, durva szellemi támadásokkal szemben felvértezte az a gondolat, hogy a hazáját szolgálja. Ismerjük a helyzetet, amelyben az a gondolat tartja bennünk a lelket, az ad értelmet a támadások ellenére elszántan végzett munkánknak, hogy végül is a hazánkat szolgáljuk, és a meggyőződés, hogy a mi szolgálatunk nélkül a haza meggyengülne, talán végzetesen is. Amikor a kegyetlen küzdelemben eredeti politikai közössége felőrlődött, Etelka az elsők között volt, aki felismerte, hogy a keresztény, nemzeti, polgári, konzervatív ideálokat hol képviselheti tovább a maga és az ország szempontjából is a leghitelesebben. Tudta, hogy a nemzeti érdekekhez hű, európai elkötelezettségű Magyarországért hol küzdhet, hol harcolhat a leghatékonyabban. Példája sokakat bátorított, és együtt, a polgári oldalon összefogva el is értük a sikert. Ő jött, és ismét nem tisztségért, hanem feladatokért jelentkezett. A feladatokat megkapta, tisztességgel és sikeresen elvégezte. A kemény munka, a kitartó cselekvés önmagában is tiszteletre méltó dolog, de a politikában világos értékrend és elkötelezettség nélkül önmagában nem elegendő a sikerhez. Ha végignézünk a mai Magyarországon vagy Európán, azt látjuk, hogy a mi mesterségünkben a hűség különlegesen ritka, ezért értékes jószág. A színeiket váltogató, belső iránytű nélküli emberekből pedig túlzottan is sok akad.

A politika nehéz mesterség. Sohasem lehet biztosan tudni, mi hozza meg a sikert. Ám egy dolgot biztosan mondhatunk, hogy kemény munka, elkötelezettség és kitartás nélkül biztosan nem megy. Barsiné Pataky Etelka tudta, hogy neki velünk, ebben az összefogásban hol a helye. Kitartott, velünk maradt a legnehezebb és a legkilátástalanabb időkben is, nem sodorták el őt sem a vereség, sem a győzelem szélviharai. A győzelem és a vereség is próbatétel. Megpróbálja azt, aki eléri, és azt is, aki elszenvedi. Amikor győzünk, a mértéktartás és az alázat próbája alá vettetünk; amikor veszítünk, akkor pedig a hűség próbája alá. Ő mindkét próbát kiállta. Az ő és a hozzá hasonló, elkötelezett magyar emberek példája és kitartása nélkül a nemzeti, keresztény tábor, a polgári Magyarország eszménye sohasem győzhetett volna Ma-

gyarországon. Amikor kritikus volt, és ismertük őt, a maga elegáns, egyenes módján nagyon is vitriolos tudott lenni, a jobbítást szolgálta. Sohasem akarta sem sértődöttségből, sem rangkórság okán lerombolni azt, amit közösen, oly nehezen és rengeteg energiával felépítettünk. Azt hiszem, azt is tudta, hogy a polgári közép és a demokratikus jobboldal csak együtt elég erős ahhoz, hogy Magyarországot európai és magyar mivoltában egyszerre megtartsa.

Etelka a magyar polgári értelmiségnek azt a jelentős történelmi elődöket magáénak tudó, nyugatos, európai, szakmai közösségét képviselte, akik értették a haza és a haladás, Magyarország és Európa, a hit és a napi cselekvés közötti – történelmünkben más nemzeteknél gyakrabban fölbukkanó – ellentmondásait. Ahhoz a politikai hagyományhoz kapcsolódott, amely nem hátrált ezek elől a súlyos ellentmondások elől, inkább készen állt a nehéz döntésekre is. Ahhoz a történelmi irányzathoz tartozott, amely képes volt a helyes egyensúly megtalálására, az értékek által vezérelt, de a világ makacs természetéhez is igazodó cselekvésre. Egy olyan életút van mögötte, amely az alkotás, a közösség érdekében végzett áldozatos munka, a nemzetért érzett mély felelősségtudat és a polgári értékrend melletti szilárd elkötelezettség jegyében telt. Etelka egy kiteljesedett, öntudatos és büszke magyar és európai polgár életét élte, és azért dolgozott, hogy minél több magyar ember élhessen ilyen módon. Példa ő a ma és a jövő politikusai előtt.

Etelkának és férjének, Istvánnak nem lehettek gyermekei, mégis kiemelkedően fontos volt számára a családja. Tudjuk, hogy hosszú éveken át ápolta beteg édesanyját. Húga halálát követően pedig igazi édesanyához méltó módon segítette unokahúgát, Kingát, és unokaöccsét, Zsoltot. Segítette őket a felnőtt élet kezdetének mindig nehéz útjain eligazodni. Ők itt vannak velünk, szeretettel búcsúznak most tőle.

Kedves Etelka!
Ha az Ön politikai és mérnöki tudása segítségével fölküldött európai Galileo műholdak serege nem takarja el Ön elől odafönt a mi megmaradt Magyarországunkat, kérjük, nézzen le ránk, biztató és elnéző tekintetével segítse a mi nehéz munkánkat, amelyet Ön oly jól ismert. Drága Etelka, Isten Önnel!

(Elhangzott 2018. március 2-án, Budapesten.)

JOHN O'SULLIVAN

EGY „VESZÉLYES EMBER" ESSZÉI

Granasztói György gondolataihoz*

A 2010-es választásról írt esszéjének címét Granasztói György egy kérdőjellel zárja: *Mi történt itt?* Nem egyszerű írásjelről van azonban itt szó. A szerző a szöveg elején hangsúlyozza, hogy a gondolkodásmód lassú átmenetei mellett a mentalitástörténet gyors, forradalmi váltásokat is ismer. Ezek a hirtelen beálló fordulatok – melyeket nevezzünk innentől „pillanatok"-nak – rövid periódusokba sűrítik mindazokat a szükséges változásokat, amelyek kibontakozását egy megelőző, zaklatott vagy éppen önismétlő időszak társadalmi, politikai erőviszonyai megakadályozták. Hiszen az egyensúlyhiány viharos történései ugyanúgy visszafordíthatják, eltéríthetik a történelem folyamát, mint a pangás évtizedei. George életében – ő maga kért rá, hogy keresztnevének angolos változatán szólítsam – az egyensúly létrejöttéhez vezető utat öt ilyen fent említett pillanat szakaszolja. Az első a német megszállás volt, amely 1944 márciusában a náci és kommunista terror kettős rémálmát hozta magával – a magyar társadalom valamennyi rétegét sújtó, több évtizednyi szenvedést. György, bár erről ritkán beszélt, büszke volt az őt két jeles történelmi magyar családhoz fűző rokoni kapcsolataira. Kodolányi Gyula búcsúbeszédében emlékeztet rá, hogy *„köztük volt az elszántan náciellenes belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc is, akit 1944. március 19-én a megszálló németek a mauthauseni koncentrációs táborba hurcoltak."* Hasonlóan érzett családjának, baráti körének művész és író tagjaival kapcsolatban, akiknek ismeretsége gyermekévei során belépőt jelentett a kultúra és szellem elhivatottságra ösztönző világába.

Orbán Viktor búcsúbeszédében – amelyet nem miniszterelnökként, hanem mint barát és „örök diák" mondott – Györgyöt olyan emberként festi elénk, aki mindig „könnyed eleganciával követte a hűség útját". Az elegancia és a hűség valóban két olyan jellemzője, amelyről valamennyi barátja azonnal ráismerhet. A Kádár-rezsim fojtogató középszerűsége azonban az effajta társadalmi, politikai, szellemi értékrenddel bíró, önálló gondolkodású embereket a tudományos élet távoli területeire száműzte.

Az „ily ember veszélyes", írja Shakespeare, s valóban, György hamarosan szellemi társakra lelt kollégáiban, kikkel közösen a gondolatszabadság valóságos oázisát alakították ki a kommunista ideológia sivatagában (s akiknek neve e kötet további oldalain köszön majd vissza). Középkorászként a polgárság és a parasztság kialakulásának kutatását tűzte ki célul a Fernand Braudel nevével fémjelzett francia *Annales* historiográfiai iskolát követve. A diktatúra

* Az írás a Magyar Szemle Alapítvány kiadásában most megjelent *Szabados szabadság. Granasztói György válogatott írásai* című kötet előszava.

felpuhulásával gyakori vendéggé vált Franciaországban, s tudományos munkásságát Párizs idővel a Becsületrend odaítélésével jutalmazta.

György a francia kultúra sajátos fénytörésében mutatja be a megtapasztalt magyar történelem második döntő „pillanatát", jelesül 1956-ot. Azokat az értékítéleteket veszi górcső alá, amelyeket a sztálinista, szociáldemokrata, kereszténydemokrata és liberális ideológiák által megosztott francia gondolkodók formáltak a kommunista Magyarországról a háború után, 1956 okán, majd egészen az 1989-ben bekövetkező újabb „pillanatig". A francia közvélekedés feltérképezéséhez az *Esprit* beszámolóit és kommentárjait veszi alapul. A folyóirat eredeti, baloldali katolikus irányultsága fokozatosan ad teret más tendenciáknak, hangsúlyosan a világias, baloldali liberalizmusnak. A kutatás éppen azt igazolja vissza utólagosan, milyen kitűnő választás volt iránytűként e periodika a franciák véleményingadozásának feltérképezéséhez, hogy aztán annak eredménye aligha lehet csalódást keltőbb.

1956 arra sarkallta az *Esprit* szellemi holdudvarát, hogy a Rákosi, később pedig a Kádár vezette kommunista rendszerek diktatórikus jellegében kétkedő naiv önámítással végképp leszámoljon. Az *Esprit* ilyen értelemben mind Franciaországban, mind nyugaton tipikusnak tekinthető véleményt képvisel a magyar forradalom szovjet leverését, Nagy Imre kivégzését, Kádár hatalomba segítését követően. A folyóirat ekképp tehát szellemi integritásról és tisztánlátásról tesz tanúbizonyságot.

Csakhogy a nyugati írástudók között töretlenül élt az „emberséges szocializmusba" vetett hit, bár a párizsiak kétségtelenül izgatottabban várták a megvalósulására utaló jeleket, mint a londoni, bonni, New York-i értelmiség. Így követhette 1956 valóságát 1968 délibábja: az „emberarcú szocializmus" káprázata, amely Szolzsenyicin *A Gulag szigetvilág*ának franciaországi megjelenésével végképp szertefoszlott, s amelynek alig egy évtizeddel később még az emlékét is eltörölte a Szovjetunió összeomlását kísérő „Gorbimánia". Immár a sztálinisták sem tagadhatták, hogy a szovjetrendszer, miután egyszerre okozott emberi és gazdasági katasztrófát, elkerülhetetlenül összeomlik. A szocializmus – vagyis a szocializmus eszményének – megmentésére a balliberális erők tettek még egy utolsó kísérletet. Történt mindez abban az Európában, amelyet a vasfüggöny ellentétes oldalai között folyó viták filozófiai értelemben már a páneurópai piknik előtt kezdtek egységesebbé tenni.

György arra a megállapításra jutott, hogy az *Esprit* ennek az új folyamatnak egyik letéteményese.

A Kádár-rendszer ideológiai diktatúrájának fokozatos lebomlásával politikai – szociáldemokrata, liberális, konzervatív, nemzeti, keresztény – ellenfelei abban voltak érdekeltek, hogy ellentéteiket félretéve közösen létrehozzanak egy olyan demokratikus politikai intézményrendszert, amely aztán lehetővé teszi különálló ideológiáik pártképviseletét. Amint ez a kitűzött cél egyre közelebb került, nyilvánvalóvá vált, hogy a demokratikus hatalomgyakorlásra törő politikai alakulatok között olyan is lesz, ami a Kádár-rezsimet kívánja „modernizálni". Egy ilyen párt létjogosultságát már azért sem lehetett vitatni, mivel végeredményben vezetői maguk is hozzájárultak az új többpártrendszer kialakításához.

1986-ban előttem teljesen nyilvánvalónak látszott mindez, hiszen a londoni *Times* fiatal újságírójaként (a Brit Külügyminisztérium közbenjárásával) interjút készíthettem a magyar kormány egyik képviselőjével. A tisztségviselő részletes menetrendben vázolta fel előttem, hogy a reformkommunisták miként biztosítják majd a demokratikus átmenetet, mielőtt két pártra szakadnának (a reformszárny szocialista név alatt folytathatja), s bár az első választást elveszítik, a másodikon győzni fognak, mivel az ország kaotikus állapota miatt a rendszerváltó kormány kudarca elkerülhetetlen. S minő meglepetés, a jóslat beteljesedett! Miközben a reformkommunisták a (császármetszéssel segített) újjászületés és a demokratikus átkeresztelkedés feladatával voltak elfoglalva, ugyancsak bonyolították a helyzetet a politikusok számára Magyarországon és az *Esprit* háza táján egyaránt. Az új fejlemények hatására lehetővé vált a szövetség az utódpárt és a demokratikus ellenzék balliberális szárnya között, még akkor is, ha inkább csak érdekszövetségről lehetett szó. Ebben a helyzetben sokan gondolhatták, hogy a balliberálisok számára vonzó lehetőség a fiatal szociáldemokratákkal való együttműködést választani az addigi szövetségest jelentő jobboldallal szemben.

Azonban nem volt könnyű a fenti döntés mellett érvelni a rendszerváltozás Magyarországán, ahol a szavazók döntő többsége minden reformkommunistában érdekhajhász politikai túlélőt látott. Az érvelés azonban nyitott fülekre talált az *Esprit* szerkesztőségében, ahol az erős képviselettel rendelkező baloldali ellenzék egyre több hibát rótt fel a másik oldalnak. Elsősorban az antiszemitizmus vádját hangoztatták, holott mindaddig, amíg a liberálisok együttműködtek a jobboldallal, ilyen kritika nem hallatszott. György árnyaltan, visszafogottan írja le ezeket a történéseket, de maga a folyamat ettől nem válik kevésbé bántóvá. Mivel az *Esprit* nem annyira bal, mint balközép pozíciót foglalt el fejlődésének akkori állomásán, aránytalanul nagy befolyással volt a nyugati közvélekedés formálódására.

Ráadásul az *Esprit* korántsem volt egyedül. Hogy a kiváló magyar származású közgazdász, P. T. Bauer kedvelt mondását idézzem: *„A tömegkommunikáció korában nem a hang, hanem a visszhang a perdöntő."* A teljességgel abszurd „látlelet", miszerint az egykori kommunisták elsődleges feladata a progresszív politikai erők egységbe kovácsolása az antiszemita jobboldallal szemben, valósággal mantrává vált. Nemcsak a polgári értékrendet képviselő mérsékelt, jobbközép Antall-kormány elleni vádként használták, de a középeurópai politikai helyzetre adott általános magyarázatként hangoztatták a nyugati média és felsőoktatás intézményeiben. Ez az értelmezés egyértelmű hatást gyakorolt a nyugati kormányok és a nemzetközi szervezetek politikai gyakorlatára, hangoltságára. A volt kommunista blokk számos országában tapasztalhatták, hogy az Európai Unió tisztviselői az adósságtörlesztés ügyében lényegesen kevesebb rokonszenvet tanúsítanak irányukban, mint a kölcsönöket felvevő kormányok felé. A korábbi kommunista miniszterek átvilágítását kifejezetten kerülendőnek ítélték külföldről, és folytathatnánk a sort.

György másik lényegi következtetése volt, hogy megállapította, a modern magyar történelem harmadik nagy „pillanata", az 1989-es rendszerváltozás

teljességében sohasem történt meg. Pontosabban fogalmazva 1989 valójában félbemaradt forradalom, amely örökségként egy részben demokratikus, részben a korábbi nómenklatúra irányítása alatt álló kevert rendszert hagyott maga után. Erre egyértelmű bizonyíték az egykori kommunisták 1994-es választási győzelme, amire ugyan a Fidesz 1998-as kormányra kerülése volt a válasz, de ezután a baloldal egymást követő két alkalommal, 2002-ben és 2006-ban is nyerni tudott. Ez az időszak zárult aztán le 2010 nagy „pillanatával", amit György az 1989-es félbemaradt forradalom befejezésének tekintett (ezzel fölöslegessé téve a bevezetésben idézett esszécím kérdését).

Írásom alapállítása nem más, mint hogy 1989 ahelyett, hogy elősegítette volna, valójában elszabotálta a forradalmat (a valódi rendszerváltoztatást). Így az 1989-től 2010-ig terjedő periódust hideg polgárháborús korszaknak kell tekintenünk, ahol a megmerevedett frontvonal két szemben álló oldalán beásták magukat az ellenfelek. Ebben a helyzetben szó sem lehetett kompromisszumról vagy érdemi vitáról. Mindez paradox módon ellehetetlenítette magát a politikai cselekvést is, aminek értelemszerűen kompromisszumok és viták a mozgatórugói. Ez a botrányokkal kísért, rendíthetetlen szembenállással jellemezhető időszak a felszínen rendkívül terméketlennek tűnt. Ugyanakkor a politikai változások folyama sosem áll meg, legfeljebb búvópatakként a felszín alatt fejti ki hatását. Végső esetben a választók összetételében áll be változás egy ekkora, húszéves periódus során, s halálozások, születések alakítják át a társadalmat. Esetünkben azonban a választónépesség ennél radikálisabb változáson ment keresztül, ami végső soron a pártszerkezet átalakulását eredményezte. Itt meg sem kísérlem összegezni mindazt, amit György a koalíció végvonaglásáról – kiemelt figyelemmel a balliberális partnerre – filozófiai, történelmi kontextusba ágyazva leír. Kétségtelen azonban, hogy a folyamat egy új magyar politikai spektrumot eredményezett, amelynek központjában véleményformáló erőként a nemzeti, társadalmi, vallási hagyományokra építkező Fidesz áll, két szélén pedig meggyengült szélsőséges pártalakulatok. György ez utóbbiakat találóan így jellemezte: *„a kis súllyal bíró ellenzék egyik szélsőségét egy nemzet nélküli »demokráciát« követelő párt jelenti, a másikat pedig az, amely demokrácia nélküli nemzetet szeretne megvalósítani."*

Másképpen mondva, 2010 „pillanata" teret adott annak a fülkeforradalomnak, amely új politikai paletta megteremtésével hozta el az 1989-es rendszerváltozás beteljesedésének ígéretét. A Fidesz kétharmados többsége lehetővé tette az új kormány számára, hogy alkotmányos szintre emelje a rendszerváltást, 2014-es újraválasztása pedig a választók felhatalmazásából megerősítette törekvéseiben. Egyetlen demokratikus választás sem tekinthető előre lefutottnak, de jelen pillanatban valószínűsíthető a Fidesz harmadik győzelme, így egy újabb (végső?) alkotmányos erejű megerősítés is. A változásokat heves hazai és nemzetközi kritika, ellenzés kísérte, mégis a lakosság széles tömegeinek támogatásával találkoztak, s ez aláhúzza a bekövetkező fordulat alapvető fontosságát. Amennyiben a politikai program csak valamelyik társadalmi kisebbség támogatását tudta volna maga mögött, bizonyosan kudarcra ítéltetik. Mégis, a tiltakozás ellenére a kormány erőfeszítéseit siker koronázta. Ezen a

ponton pedig elérkezünk az ötödik „pillanathoz". Habár jelenleg is érzékelhető egyfajta ellenállás Magyarország politikai és nemzeti irányvonalával szemben, a kritikát már sokkal inkább külföldi kormányok, nemzetközi szervezetek fogalmazzák meg, semmint a honi választók vagy az ellenzék. A támadás középpontjában az a politika áll, mely vonakodik a Közép-Kelet, illetve Magreb térségéből nagy számban érkező migránsokat befogadni, egyúttal tiltakozik az Európai Unió kötelező kvótákat előíró betelepítési rendszere ellen. Már a politikai irányvonal is vehemens ellenkezést váltott ki az unión belül, ám a miniszterelnök érvelése egyenesen megütközést keltett. Orbán Viktor számtalan alkalommal világossá tette, hogy európai, keresztény államként Magyarországnak jogában áll megvédeni sajátos nemzeti karakterét a migráció hatásaival szemben. Érvelése homlokegyenest szembefordul azzal a jelenleg is uralkodó uniós doktrínával, miszerint a kontinens sikeres jövőjének záloga csakis egy nemzetállamok fölötti, multikulturális, világias Európa lehet.

„*Oh...*" – hallatszik György rosszalló sóhajtása. „*Érteni vélem, csakhogy ez korántsem ilyen egyszerű.*" A *Magyar Szemle*ben közölt egyik utolsó, *Két Európa* című esszéje a migrációs viták szemben álló oldalain megfigyelhető kettős politikai irányultság kialakulását földrajzi adottságokhoz köti. Kiindulási pontja, hogy a különböző geográfiai elhelyezkedés teljesen eltérő szervezeti és ideológiai struktúrákat eredményezett Közép-Európában, mint a kontinens partvidékein. „*A földrajzi sajátosság lényege az, hogy az ókortól kezdve jelentős különbségek választják el a vízi utakhoz – hajózáson, távolsági kereskedelmen, kommunikáción – kapcsolódó társadalmakat a szárazföldiektől, amelyekben a rurális társadalom és az ehhez kötődő piaci, azaz kis távolságon bonyolódó kereskedelem van túlsúlyban. Itt a politikai központoktól és az általuk ellenőrzött erőforrásoktól függő adminisztráció kultúrája a jellemző [...] a vízparti országok alkotórészeiben liberális mozgalmak bontakoztak ki, míg a beljebb eső országokban a szárazföldi részeket másfajta, államalakulatokban létrejött koncentrációk jellemezték.*"

György ezek után rendkívül részletes és alapos elemzést fűz ehhez „a leegyszerűsítő összegzéshez", amit meg sem kísérlek itt sorokba sűríteni, hiszen néhány lappal odébb a szöveg teljes egésze olvasható a kötetben. Röviden annyit érdemes itt felidézni, hogy a földrajzi elhelyezkedésből adódó különbségek két eltérő jellegű társadalmat eredményeznek, ahol az egyik individualista, míg a másik közösségi irányultságú. A különálló társadalmak szemben álló bölcseleti alapjaira olyan sajátos viselkedésminták épülnek, amelyek konfliktusos helyzetek során, mint amilyen a migránsválság, vagy a Brexit, éles összecsapásokban ütköznek meg egymással. Az esszé állításai David Goodhartnak, a *Prospect* magazin alapító főszerkesztőjének nemrégiben leírt megfigyelését visszhangozzák, mely heves vitákat eredményezett az angolszász világban. Goodhart alapvető különbséget tesz az emberek két típusa között, szerinte léteznek „bárhollakók" („Anywheres"), világpolgárok és „valahol lakók" („Somewheres"), akik gyökeret vertek hazájukban. A két eltérő típust jellemzően a Brexitről folytatott vita ellentétes oldalain találjuk.

Vajon elképzelhető, hogy az olyan válságok, mint a jelenlegi migránskrízis, ehhez fogható mértékű, esetleg még súlyosabb szakadáshoz vezetnek a

jövőben? György esszéjének címe, *Két Európa*, maga is egymás mellé rendeli az európaiak kettős csoportját. Hiszen a mobilitással jellemezhető világpolgárok szintén mélyre hatoló európai gyökerekkel rendelkeznek, így a szerző szerint kizárható, hogy bármelyik oldal végső győzelmet arathasson a másik felett. Ugyanakkor a szöveg végén elhangzik egy megválaszolandó kérdés: *„Felvetődik, erős-e annyira a válság, hogy a globális világ és a nemzeti szuverenitás eszméinek különbözősége kettős Európa helyett két Európát konstruál majd egy mindjobban szélesedő politikai és érdekkonfliktusban."* A szerző tolla itt megpihen.

Mint minden tanítómester, ő is kérdéseket hagyott ránk... Kérdéseket a jövővel kapcsolatban, mely ugyan nyitott, s bizonytalan, ám egy kiemelkedő gondolkodó munkája révén a benne rejlő lehetőségekről sokkal többet tudhatunk, mint bármikor korábban. Rengeteg minden megtudható Györgynek az ebben a kötetben tárgyalt és publikált esszéiből. A szövegekben megmutatkozik a mélyen látó tudós, a kiváló történész, aki örökkön új kérdésekre keres választ, lenyűgöz bennünket a francia kultúra szerelmese, de a magyar hazafi is, aki akkor vállalta nemzeti érzéseit, mikor azok támadási felületet jelentettek. Ámulatba ejt a több nyelven, könnyed eleganciával író remek stiliszta, a szellem embere, aki mindvégig óvni akart minden írástudót az árulás és a szélsőség veszélyeitől, s lekötelezi olvasóit a kulturális kincsek, a gondolatgazdagság őrzője és továbbadója. A *Hungarian Review* és a *Danube Institute* teljesítménye kifogyhatatlan energiájáról, előrelátásról és makulátlan ízlésről tanúskodik. György ugyanakkor kormányzati pozíciókban is felelősséget vállalt – két miniszterelnök is megbízta diplomáciai, illetve tanácsadói feladatokkal –, és ha kellett, határozott nemet mondott a nem kellően bölcs vagy hasznos kérelmekre, javaslatokra. Szellemességével, közvetlen és intelligens humorával lefegyverezte nemcsak barátait és szövetségeseit, de sok ellenfelét is, akikről feltételezte, hogy megnyerhetők ügyének. A jovális hang azonban pusztán színezni, nem pedig meggyengíteni volt hivatott a belül rejtező sziklaszilárd elveket. Személyesen tanúsíthatom, hogy nemegyszer a megátalkodott makacsság határát súrolta viselkedése, ha bizonyosan tudta, hogy igazsága van. A haragtartás, vagy a kicsinyes ellenségeskedés azonban teljeséggel hiányzott jelleméből. Ha a vita hevében érveivel földbe is döngölte vitapartnerét, segédkezet nyújtva azonnal talpra is segítette, miközben nem mulasztotta el megdicsérni az illető küzdőtechnikáját. Aztán elbüszkélkedett azzal a párját ritkító Cabernet Franc-nal, amit nem rég fedezett fel egy villányi falvacskában, és amit a disputában alulmaradónak vétek volna nem megkóstolnia. A köztünk lezajlott néhány apró vita legalábbis az én esetemben mind így boronálódott el. György az élet szerelmese volt, és bizonyosan állíthatom, hogy a vonzalom kölcsönös maradt: mindig kiegyensúlyozottnak és boldognak láttam. Az élet azonban sajnos már csak olyan, hogy a legszenvedélyesebb szerelem is véget ér egyszer. Ilyenkor végül hazatérünk.

(Hegyi Pál fordítása)

VÉKÁS LAJOS

A MAGÁNJOGI KODIFIKÁCIÓKRÓL – KULTÚRTÖRTÉNETI TÜKÖRBEN

A szocialista rendszer összeomlása után két alapvető gazdasági és társadalmi követelmény teljesítése kötötte le az érintett államok jogalkotását. Az egyik törvényhozási feladat az államszervezet demokratikus átalakítása, az állam és polgárai viszonyának (a vertikális viszonyoknak) újrarendezése volt. Ez a célkitűzés alkotmányozási folyamatot indított el, és előbb vagy utóbb új alkotmány (alaptörvény) megalkotásához vezetett. A másik jogalkotási teendőt a polgárok és szervezeteik egymás közötti viszonyában (a horizontális viszonyokban) a szociális piacgazdaság feltételeinek megteremtése jelentette. Ez pedig a magánjogi szabályok átfogó reformját tette szükségessé, és előbb vagy utóbb új magánjogi törvénykönyv megalkotásához vezetett. Litvániában már 2000-ben, Romániában 2009-ben, Csehországban 2012-ben, Magyarországon 2013-ban alkottak új magánjogi kódexet.

A magánjogi kodifikáció csillagóráit a 19. században számlálták. E században vette kezdetét a mai értelemben vett magánjogi kodifikáció, ekkor születtek a nagy klasszikus törvénykönyvek. A felvilágosodás szellemében fogant két kódex: 1804-ben a *Code civil* (*Code Napoléon*), majd 1811-ben az osztrák *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (ABGB) indította a sort, és 1896-ban a német törvénykönyv: a *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB) csatlakozott hozzájuk. Mintájukat alapul véve készültek azután Európában, Latin-Amerikában és Ázsiában a század, majd a 20. század törvénykönyvei. Rendkívüli színvonala miatt ki kell emelnünk az 1911-ben elkészült és a magyar magánjog fejlődésére is hatást gyakorló svájci törvénykönyvet (*Zivilgesetzbuch*) is.[1]

A posztszocialista országok új magánjogi törvénykönyvei az államkapitalizmus kényszerűen közbeiktatott évtizedei után a megkésett magánjogi kodifikáció példáinak tekinthetők. Társadalmi funkciójuk ugyanakkor – paradox módon – a 19. század elején alkotott kódexekével hasonlítható össze. A Code civil és az ABGB a feudális viszonyok felszámolását és a polgári magántulajdonra épülő új társadalom megteremtését szolgálták. A 21. század eleji kelet-európai új törvénykönyveket a termelő javak totális állami tulajdonának privatizálása nyomán kialakult polgári magánjogi viszonyok korszerű szabályozásához kellett megalkotni.

E vázlatos történeti szemle után kísérletet teszünk a magánjogi kodifikációk legfontosabb jellegzetes vonásainak bemutatására. A szemléletesség kedvéért kultúrtörténeti példák keretébe illesztve értékeljük a magánjogi kódexalkotást.

[1] Lásd Hamza Gábor: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Eötvös Universitätsverlag, 2009, Budapest. 209–215, 224–229, 249–255, 287–290, 629–683.

Egy korszakváltás követelményeinek rögzítése

A magánjogi kódexek egyik bevallott célja a normaanyag értékelő felülvizsgálata, megújítása, a megváltozott életviszonyokhoz igazítása és hosszabb időtartamra történő rögzítése. A kodifikáció ebben az értelemben nem a jog sajátossága. Hasonló értékelő tevékenység és az így megállapítható eredmények rögzítése időről időre végbemegy az emberi együttélést szabályozó egyéb normák világában is. Az értékelési folyamat ezeken a területeken is szabályok kialakulásában és alkalmanként kódexben történő rögzítésében csúcsosodik ki. Manapság egyes szakmák vagy hivatásrendek etikai kódexéről is beszélünk.

Kevésbé kötöttek és korlátozottabb hatókörrel rendelkeznek, mégis hasonló értelemben foghatók fel az emberi szellem alkotásait értékelő kánonok. A kánon szó antik jelentése: „kötelező erejű és rögzített" szabály. Ezt a terminus technicust az ókorban csak a társadalmi együttélést és közösségi cselekvést szabályozó fundamentális jelentőségű normákra alkalmazták.[2]

Az irodalmi kánonok például valamely közösségben irányadónak tekintett alkotások és értelmezések összességét jelentik.[3] Az irodalmi kánon megállapítja egy adott közösség irodalmi alkotásokra vonatkozó aktuális értékrendjét és értelmezését; gyakran irodalomtörténeti összefoglaló munkákban rögzített formában is megjelenik, adott esetben az iskolai kötelező tananyagot is kijelöli, vagy legalábbis döntően befolyásolja.

Ugyanez az értékelő normaképzés művészeti alkotásokkal kapcsolatban is megtörténik. Ez utóbbira költői ihletésű, beszédes példát olvashatunk Dante *Isteni színjáték*ában.[4] A Purgatórium Tizedik énekében a költő és lelki kísérője a tisztítótűz előszobájából a valódi purgatóriumba lépnek.[5] Vergilius a háromembernyi magasságú fehérmárvány sziklafalba vésett, Isten alkotta domborművekre hívja fel Dante figyelmét. Azok szépsége és drámai hatása mellett *„nemcsak Poliklét, de a Természet* (is) *szégyenben maradna"*. A három reliefen az alázat márványképei láthatók, amelyek egy-egy történetet beszélnek el erről az emberi erényről, szembeállítva ezeket a gőgnek a teraszon megjelenített példáival.[6]

Az első kép – talán Simone Martinitől vagy Giotto[7] Capella degli Scrovegni-beli freskórészletéből véve a mintát – a posztgótikus, majd a reneszánsz festészet egyik legkedveltebb témáját, az angyali üdvözlet *Lukács evangéliumá*ban[8] leírt jelenetét ábrázolja, *„annyi édes bájjal, hogy nem is néznéd néma kőremeknek"*.

[2] Lásd Jan Assmann: *A kánon – a fogalom tisztázása*. In uő: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Kiadó, 1999, Budapest, 103–120.

[3] Az irodalmi kánon több szempontból történő megközelítését lásd Szegedy-Maszák Mihály: *Megértés, fordítás, kánon*. Kalligram Könyv- és Lapkiadó, 2008, Bratislava.

[4] Dante Alighieri: *Isteni színjáték*. A részleteket Babits Mihály fordításából idézzük. Európa Könyvkiadó, 1968, Budapest; lásd Nádasdy Ádám fordítását is: *Isteni színjáték*. Magvető, 2016, Budapest.

[5] Purgatórium X, 28–93.

[6] Lásd Richard Lansing (ed.): *The Dante Encyclopedia*. Garland Publishing, 2010, New York.

[7] Purgatórium XI, 94–96.

[8] Lukács 1,28-38.

A második képi történet Dávidot jeleníti meg a Sámuel *II. Könyvé*ben[9] szereplő szituációban, amint *„a Zsoltáros föltürkőzve táncol"* a frigyszekrény előtt, alázatosan, *„s több volt királynál, s kevesebb, e tánccal"*.

S végül a mozgalmas harmadik kép és történet főszereplője a csapatai élén éppen csatába induló Traianus császár (Kr. u. 98–117). *„Büszke ménje előtt egy özvegy állt; [...] arcán mély fájdalom, s szemében könnyek fénye"*; védelmet kér a császártól meggyilkolt fia ügyében. Traianus előbb a háború utánra akarja halasztani az igazságtevést az özvegy panaszáról, de kis vonakodás után megváltoztatja döntését, mert nem mehet addig a harcba, *„míg lelkemen adósság súlya van; itt tart a Könyör törvénye."*[10]

Dante mindhárom reliefen a cselekményt, a történetet (*storia*) s a szereplők mozgását és „látható" beszédének, dialógusának érzékletes képi megjelenítését emeli ki. Az örömhírt hozó Gábriel: *„'Ave!' – látszott mondani néma szájjal"*, ... s Mária *„mozdulata rávallott e szavakra: 'Ecce ancilla Dei' – s oly találón, mint viasznyomás valamely alakra"*. Ugyanígy Dávid jelenetében: A frigyládát *„kísérők hét kórusra oszolnak; s ott két érzékem küzködött"* – mondja Dante; *„az egyik szólt: 'Nem!' – a másik: 'De igen, dalolnak!' S a tömjénfüstöt is, mely föltüremlik körös-körül, sok jól utánzott ránccal, az orr tagadja, s a szemek igenlik"*. S végül Traianus jelenete az alázatról és az igazságtételről a maga egészében egy antik görög tragédiába illő drámai párbeszéd az özvegy és a császár között, akik előbb csak *„szólni látszanak"*, hogy aztán tényleg beszéljenek egymáshoz.

A három relief megszólaltatásával, „szóra bírásával" Dante – a keresztény művészetben korábban századokon át uralkodó statikus és merev ikon- és gótikus festészet helyett – saját korának történetet elbeszélő, eseményt megjelenítő, jelenetet festő és egyben drámai hatású szakrális képzőművészetét kodifikálja: *„Lám, festészetben Cimabue tartott minden teret, és ma Giottót kiáltják: s amannak híre éjszakába hajlott."*[11] S tegyük hozzá: Dante egyenesen „márványkőbe vési" az új kánont.[12]

Mutatis mutandis, ugyanezt a célt szolgálják a magánjogi kodifikációk is: az életviszonyok megváltozására reagálnak, korszakváltást jeleznek, és hosszabb időre rögzítik normatív formában az új korszak új világnézetét. Két történelmi példával illusztráljuk ezt a megállapítást.

Az 1811-es osztrák ABGB 16. §-a a felvilágosodás fogalomkészletével a következőképpen sűríti egyetlen mondatba a feudális kor társadalmi hierarchiájával való gyökeres szakítást: *„Minden embernek veleszületett, már magából az észből is kivilágló jogai vannak, és ezért minden ember személynek tekintendő"*. Ez a korszakos jelentőségű szabály a maga tömörségében kánonszerű pon-

[9] 2 Sámuel 4,14–23; vö. Weöres Sándor: *Dávid tánca*, in *Egybegyűjtött írások*. Magvető Könyvkiadó, 1981, Budapest. 1. k., 213.

[10] A jelenetet több képzőművészeti alkotás is megörökíti. Lásd például Roger Van der Weyden falikárpitját a Berni Történeti Múzeumban, vagy Gustave Doré Dante-illusztrációjának 92. lapját.

[11] Purgatórium XI, 94–96.

[12] Vö. Ivan Nagel: *Gemälde und Drama – Giotto, Masaccio, Leonardo*. Suhrkamp Verlag, 2009, Frankfurt am Main. 51–59.

Paál László: Erdőrészlet, Erdő mélye (1877),
olaj, vászon, Szépművészeti Múzeum, h.é.: 2018

tossággal juttatja kifejezésre az alapvető társadalmi változást: jogilag minden ember egyenlő, megszűnik mindenfajta jogi megkülönböztetés ember és ember között, nincs többé rabszolgaság, nincs többé jobbágyság. Jövőbe mutató tétel, még ha tudjuk is, hogy jogszabály önmagában nem képes megszüntetni vagy kiegyenlíteni az emberek közötti születési, a képességekben és a gazdasági-vagyoni helyzetben lévő és más különbségeket. Az emberi jogok bölcsője ez a kánon, amely az elmúlt kétszáz évben a gyakorlatban is kiteljesedett. Az ABGB idézett szabálya emellett megalkotta a jogképesség elvont kategóriáját, amely alapvető kiindulópontja a magánjogi szabályozásnak: a polgári magántulajdonra épülő társadalmak magánjogaiban a tulajdonosi minőség lehetőségét fejezi ki absztrakt formában.

Hasonló korszakváltást jelöl és rögzít normatív formában az emberi személyiség általános magánjogi védelmét kimondó szabály az egyik első magyar magánjogi kódextervezetben.[13] Ez az úgyszintén kánonnak tekinthető tétel kimondta: *„Mindenkinek joga van arra, hogy a törvénynek és mások jogainak korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse, és hogy ebben őt senki se háborítsa."* Az Országgyűlés bizottsága „a személyiség jogának megsértése elleni jogvédelem általános elvi szabályához" fűzött indokolásban kiemelte: *„Kívánatos..., hogy a személyiség joga, mint abszolút jog, pozitív irányban is meghatároztassék."* A maga korában páratlanul új és forradalmi, emellett rendívül kifejező módon megfogalmazott szabályt szó szerint átvette a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. számú magyar törvény 2:42. §-a. Nem kevesebbről van szó ebben a törvényi tételben, mint az emberi személyiség kibontakoztatásának törvényi elismeréséről és magánjogi védelméről. Több mint száz éve új magánjogi kánon született.

A magánjogi kódex: sokezernyi norma rendszere (hálózata)

Rainer Maria Rilke így írt feleségének az 1907-es párizsi Őszi Szalon retrospektív Cézanne-emlékkiállításán látott *Madame Cézanne vörös karosszékben* című portréról: *„Mintha minden egyes részlet ismerné az összes többit."*[14]

A magánjogi kodifikációk a horizontális életviszonyokat szabályozó normák átfogó, egységes rendszerének (a ma inkább használt fogalommal élve: hálózatának) megalkotását tűzik ki célul, ezt kell megvalósítaniuk. Egy magánjogi kódex sikerének egyik fő feltétele, hogy minden normatétel – tartalmilag, fogalmilag és terminológiájában – összhangban legyen a törvénykönyv többi rendelkezésével. Egy sikeresen megalkotott magánjogi törvénykönyv minden egyes normájának – Rilkével szólva – „ismernie kell az összes többit". A magyar *Polgári Törvénykönyv*ben például több mint tizenötezer normatétel harmóniáját kellett biztosítani. E követelmény megvalósításából adódó ne-

[13] Lásd az 1915-ös ún. Bizottsági szöveg 17. paragrafusát.

[14] Lásd Rainer Maria Rilke: *Briefe über Cézanne*, Hrsg. von Clara Rilke. Suhrkamp/Insel Verlag, 1983, Frankfurt am Main. 7.

hézségek illusztrálására itt egyetlen példát említünk: a „dolog" definiálásának következményét a kódex rendszerének számos helyén.[15]

A dolog mint a tulajdonjog tárgya fogalmának mikénti meghatározásától függ a birtok fogalma, a birtokvédelem funkcióképessége, a birtokátruházás és a tulajdonátruházás rendje, és e döntéssel összhangban kell koncipiálni például a kellékszavatosságot és az engedményezést is. A német BGB és kiindulásképpen a svájci ZGB szűk értelemben definiálja a dolog fogalmát: csak a birtokba vehető testi tárgyakat tekinti dolognak. Hagyományosan ez a felfogása a magyar magánjognak, így a magyar *Polgári Törvénykönyv*nek is. Ezzel szemben az angol magánjog a birtokba vehető testi tárgyakon (ingókon és ingatlanokon) kívül kiterjeszti a dolog fogalmát a vagyonértékű forgalomképes jogokra, az átruházható szerződési pozíciókra és a követelésekre is. Hasonlóképpen a tágabb dologfogalmat alkalmazzák a francia és az osztrák magánjogban is. Végső soron a dologfogalom meghatározásától függ a dologi és kötelmi jog külön kategóriaként történő kezelésének értelme is. Ha a törvénykönyv a tulajdonjogot a szűkebb értelemben felfogott dolgokra korlátozza, a dologi és a kötelmi jogviszonyok közötti megkülönböztetés – viszonylagos – értelmet nyer, széles dologfogalom mellett erről nem beszélhetünk.

A sikeres rendszeralkotás előnyeként említhetjük, hogy a kellően absztrahált és egymással harmonizáló normák kodifikált hálózata sokkal inkább alkalmas az életviszonyok gyors változásainak követésére, mint az egymást sebesen kergető és a részletekben elvesző eseti jogszabályok áttekinthetetlen tömege. A kódex az általános és különös szabályok összehangolt rendjével, utaló normák alkalmazásával rövidítésekre ad lehetőséget, és ezzel csökkenti a szabályok számát. A jogbiztonság követelményét is hatékonyabban szolgálja egy színvonalasan megalkotott törvénykönyv, mint a törvényhozó napi buzgalma és a jogszabályok követhetetlen áradata. Egy kódex szilárdabb kereteket biztosít a bíróságok jogfejlesztő tevékenységéhez, az írott szabályok elkerülhetetlen hézagait kitöltő szerepéhez. A 19. században alkotott klasszikus magánjogi törvénykönyvek utóélete azt bizonyítja, hogy az életviszonyok változása miatt szükséges korrekciókhoz amúgy sem kell mindig és feltétlenül törvényhozói beavatkozás, a bírói gyakorlat képes a megfelelő átértelmezésre. Törvényhozásra csak valódi társadalmi, etikai, világnézeti változások miatt kell hogy sor kerüljön.[16] Világszerte ilyen nagy horderejű kihívások elé állította például a családjogot a 20. század második felében végbement gyökeres társadalmi és felfogásbeli változások sora. A posztszocialista országokban pedig a magántulajdon újbóli elismerése és a piacgazdaság követelményei tették szükségessé a törvényhozói beavatkozást, a magánjog kodifikálását.

[15] Lásd Menyhárd Attila: *Dologi jog*. Osiris Kiadó, 2007, Budapest. 44–55.

[16] Lásd Vékás Lajos: *Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései*. HVG-ORAC, 2001, Budapest. 17–19, 21–24.

A magánjogi kodifikációk hatása a társadalmi viszonyokra

A magánjog és a magánjogi kodifikációk szerepe elsősorban a polgári társadalom hétköznapjaiban érvényesül. A magánjogi kódexek lefektetik és rendszerbe foglalva megszilárdítják a jogalanyok (az emberek és szervezeteik) egymás közötti, rendkívül szerteágazó vagyoni és személyi kapcsolatainak jogi normáit, és e körben: a horizontális kapcsolatokban jelentősen hozzájárulnak a jogbiztonsághoz.

Fustel de Coulanges a római *Twelve Tables* (Kr. e. 451.) kapcsán állapítja meg: *„Ha lehetséges is némelykor, hogy az ember politikai intézményeit hirtelen megváltoztassa,* [...] *magánjogát csakis lassan és fokozatosan változtathatja meg. Ezt mind a római, mind az athéni jog története bizonyítja."*[17] A magánjogi kodifikációk valóban csak kivételes történelmi korokban, rendszerint forradalmak idején érintik a társadalmi berendezkedés tulajdoni alapjait, és akkor is csak korlátozott mértékben és közvetett módon (például az öröklési rend meghatározásával) befolyásolják a tulajdoni alapstruktúrákat. Erre tanítanak a történelem tanulságos példái.

Az első példát a magyar polgári átalakulás hajnaláról idézzük. Kemény Zsigmond 1850-ben megjelent *Forradalom után* című tanulmányában – Jeremy Bentham gondolataira[18] támaszkodva – írja a következőket: *„A legnagyobb közjogi változások, a legáltalánosabb forradalmak az osztály és a szukcesszió kérdéséből támadnak. Hosszabb időt véve mértékül, a magánjog rendezése határozza el, hogy egy állam minő alkotmánnyal bírjon, s hogy az arisztokrácia, demokrácia vagy szocializmus és a mindent feloszlató elméletek vegyék át a közügyek vezénylését".*[19] Ez a megállapítás igaz, de itt a „magánjog rendezése" alatt nem a jogalanyok horizontális viszonyait rendező magánjogi szabályokat: a magánjogi kodifikáció tulajdonképpeni tárgyát kell érteni, hanem a társadalmi berendezkedés alapját jelentő tulajdoni viszonyok mikénti rendezését. A tulajdoni berendezkedés jogi alapjait ugyanis sohasem magánjogi szabályok, hanem közjogi törvények fektetik le. Így volt ez a Kemény szeme előtt lebegő 1848. évi áprilisi törvényekben is. A polgári társadalom alapjainak lerakásához, nem utolsósorban a Széchenyi István által is követelt üzletszerű hitelélet megindulásához és hatékony hitelbiztosítéki jog megteremtéséhez feudális kötöttségektől mentes, árujellegű, forgalomképes földtulajdon megteremtésére volt szükség.[20] Mindezek érdekében elsőként közjogi természetű törvényeket kellett alkotni. Az 1848. évi IX. törvénycikk az úrbéri szolgáltatások eltörléséről, azaz a jobbágyfelszabadításról és az örökváltság (kártalanítás) kilátásba helyezéséről rendelkezett, az 1848. évi XV. törvénycikk pedig az

[17] Numa Denis Fustel de Coulanges: *Az antik városállam* (*„Az ókori község"* címmel 1883-ban megjelent tanulmány hasonmás kiadása). ELTE Eötvös Kiadó, 2003, Budapest. 264.

[18] Jeremy Bentham: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Clarendon Press, 1789

[19] Kemény Zsigmond: *Forradalom után*, in *Változatok a történelemre*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, Budapest. 228–229.

[20] Széchenyi István: *Hitel*. Trattner és Károlyi, 1830, Pest.

ősiséget törölte el. S ez utóbbi törvény rendelte el első ízben egy polgári törvénykönyv megalkotását is.

A közelmúlt kelet-európai történelmének példái alapján hasonló következtetésre juthatunk, ha a közjogi és a magánjogi szabályozás társadalmi hatását vizsgáljuk. Sem a 20. század közepén alkotott, tömeges államosítást jelentő brutális törvények, sem az ellenkező eredményre vezető 1990 utáni privatizációs törvények nem tartoznak a magánjoghoz, és így nem képezik a magánjogi kodifikáció tárgyát. Az említett törvények közjogi jellegűek voltak. Az előbbiek egyenesen a polgári társadalom (és egyúttal a magánjog) létalapját: a magántulajdont szüntették meg, az utóbbiak pedig – jól-rosszul – azt állították vissza.

A társadalmi berendezkedés alapjait is érintő hatása lehet viszont az öröklési rend magánjogi szabályozásának, adott esetben az erre vonatkozó magánjogi kodifikációnak. Ilyen következménye volt a francia forradalom törvényhozásának, amely eltörölte az elsőszülött gyermek privilegizált törvényes öröklési státusát, helyette bevezette a gyermekek egyenlő öröklési részesedését, és ezzel közvetlenül járult hozzá a nagybirtokok osztódásához. Ezt az elvet alapjaiban elfogadta a *Code civil* is. Jogos büszkeséggel írta Napóleon[21] bátyjának, Joseph nápolyi királynak (1806–1808) a következőket: „*Vezesd be Nápolyban a* Code civil*t, és ami nem szít hozzád (tudniillik a nagybirtok), rövid pár év alatt bomlásnak indul. Ez jó a* Code civil*ben,* […] *ez fogantatá velem a kódexet. S ezért mondta egy angol diplomata: a franciák megpuhultak örökösödési rendszerük miatt*".[22]

Hasonlóan társadalompolitikai célra alkalmazta (ráadásul diszkriminatív módon) száz évvel korábban Anna angol királynő a törvényes öröklés eszközét. Egy 1703-as törvény az anglikán vallású birtokos osztály megerősítése érdekében a katolikus örökhagyók utáni öröklés esetére (de csak ezekre a hagyatékokra) a fiú utódok egyenlő örökrészét írta elő, az anglikán családokban viszont fenntartotta az elsőszülött kizárólagos öröklését. Katolikusok ellenkező jellegű végintézkedéssel sem kerülhették meg a törvényt, mert ez a lehetőség is kizárt volt.[23]

Az örökösödési rend természetesen csak közvetett módon érinti a társadalom alapjait, hiszen örökölni a magántulajdonban tartható vagyontárgyakat lehet. A tulajdoni berendezkedés megteremtése pedig – amint az imént röviden kifejtettük – közjogi normák feladata.

[21] Napóleon személyes szerepéhez a *Code civil* megalkotásában lásd Eckhard Maria Theewen: *Napoleons Anteil am Code civil*. Duncken &Humblot, 1991, Berlin.

[22] Idézi Grosschmid Béni: *Magánjogi tanulmányok*. Politzer Zsigmond és Fia, 1901, Budapest. 5–6.

[23] Lásd Grosschmid: uo., 343.

Magánjogi kodifikáció és egységes állam

A magánjogi kodifikáció fontos szerepet játszott államok és államszövetségek egységének megteremtésében és megszilárdításában. Különösen a 19. században alkotott magánjogi kódexek létrejöttének volt egyik fő mozgatórugója a nemzetállami egység megteremtése a magánjog szférájában.[24] A valódi belső jogi homogenitás megteremtéséhez elengedhetetlen volt a partikuláris magánjogi rendszerek megszüntetése, és ennek leghatékonyabb eszköze a magánjogi kodifikáció volt.

Ezt a szerepet tulajdoníthatjuk mindenekelőtt a *Code civil*nek. A francia törvénykönyv előkészítésekor a közjogilag már egységes Franciaország magánjoga még korántsem volt homogén. Még a 18. század végén is létezett a déli és az északi tartományok magánjoga között a középkorban kialakult választóvonal. Az előbbiekben, nagyjából a Loire folyótól délre fekvő területeken a római jogra épülő ún. *droit écrit* képezte a magánjog törzsanyagát. Ezzel szemben az északi tartományokban (*pays de droit coutimier*) több száz germán szokásjogra épült a magánjog. Igaz, ezek közül a szokásjogok közül csak néhány (a párizsi vagy az orléans-i) volt nagyobb területen érvényben. A *Code civil* megalkotása döntő lépés volt a magánjogi partikularizmus megszüntetéséhez és a franciaországi magánjog egységesítéséhez, és egyben jelentékeny hozzájárulást jelentett az egységes francia nemzetállam megszilárdításához is.[25] A francia mintát követve a partikuláris magánjogok egységesítését hajtotta végre az első *Codice civile* (1865) is a nemzetállammá szilárduló Olaszországban.[26]

Az 1871-ben létrejött német egység idején az egyes német királyságokban, hercegségekben és városállamokban is többé-kevésbé önálló magánjog volt érvényben. Ezeknek közös alapot adott ugyan az 1495-ben recipiált római jogra épülő közös magánjog (*gemeines Recht*), az eltéréseik mégis jelentősek voltak. A bajor (1756), a porosz (1794) és a szász (1863) királyságban önálló magánjogi törvénykönyvet is alkottak. A német császárság egységének megteremtéséhez elengedhetetlen volt a magánjog egységesítése. Ezt valósította meg az 1896-ban elkészült és 1900-ban életbe lépett BGB.[27]

Hasonló szerepet játszott az állami egység megteremtésében a közös magánjogi törvénykönyv a nem nemzeti alapon szerveződött államokban is: a kantonális berendezkedésű Svájcban (1883, 1911) vagy a Habsburg-birodalomban (1811) is.

[24] Lásd Franz Wieacker: *Der Kampf des 19. Jahrhunderts um die Nationalgesetzbücher*. In *Industriegesellschaft und Privatrechtsordnung*. Fischer Athenäum Verlag, 1974, Frankfurt am Main. 79–86.; Karsten Schmidt: *Die Zukunft der Kodifikationsidee: Rechtsprechung, Wissenschaft und Gesetzgebung vor den Gesetzeswerken des geltenden Rechts*. C. F. Müller Verlag, 1985, Heidelberg. 34.

[25] Lásd Paul Ourliac /Jehan de Malafosse: *Histoire du droit privé I-III*. Presses universitaires de France, 1957–1969, Paris.

[26] Lásd Alberto Aquarone: *L'unificazione legislativa e i codici del 1865*. Giuffrè, 1960, Milano.

[27] Lásd Heinrich Getz: *Die deutsche Rechtseinheit im 19. Jahrhundert als rechtspolitisches Problem*. Ludwig Röhrscheid Verlag, 1966, Bonn.

Az imént tárgyaltakhoz hasonló gyökerű jelenség, a független állami létet megszilárdító magánjogi kodifikáció tanúi voltunk a Szovjetunió felbomlásakor. Az önállóságukat ismét elnyert volt tagállamok függetlenségüket saját magánjogi kódex megalkotásával is meg kívánták erősíteni. Ezért siettek a 20-21. század fordulóján magánjogi kódexet alkotni a függetlenné vált egykori tagköztársaságok, legelsőként a balti államok. Észtország (1993–2003) és Litvánia (2000) új magánjogi törvénykönyvet alkotott, Lettország a szovjet megszállás előtti kódexét (1937) újította fel és léptette ismét hatályba (1992-93).

Az Európai Unió szintén elindult az egységes magánjog megteremtésének útján. Az Unió szervei – irányelvekkel és rendeletekkel – egyelőre csak a magánjog egyes részterületein (szellemi alkotások joga, védjegyjog, társasági jog, fogyasztóvédelmi, szerződési jog stb.) harmonizálják a tagállamok magánjogát; határozott törekvésük viszont a szélesebb körben megvalósítandó jogegységesítés, mindenekelőtt a szerződési jogban. E célkitűzés megvalósítása érdekében nemzetközi tudóscsoportok alapozó tervezeteket is készítettek: *Principles of European Contract Law* (PECL),[28] *Draft Common Frame of Reference* (DCFR).[29] Meg kell állapítanunk mégis: az Európai Unió egységes magánjogának megalkotása – részben politikai, részben szakmai okokból – ma még csak távoli lehetőségként képzelhető el.

[28] Lásd Ole Lando /Hugh Beale (ed.): *Principles of European Contract Law.* (Part I and II, Combined and Revised). Kluwer Law International, 2000, The Hague/London/Boston. 561.; Ole Lando /Hugh Beale /Eric Clive /André Prüm /Reinhard Zimmermenn (ed.): *Principles of European Contract Law* (Part III). Kluwer Law International, 2003, The Hague/London/New York. 29.

[29] Lásd Christian von Bar /Eric Clive (ed.): *Principles, Definitions, Model Rules of European Private Law – Draft Common Frame of Reference* (DCFR), Full edition in 6 volumes. Sellier European Law Publisher, 2009, München.

VELIKY JÁNOS

A KELET NÉPE-VITA ÉS SZÉCHENYI POLITIKAI IRÁNYA

1. rész

A Kelet Népe-vita az 1840-es évek újszerű jelenségének tekinthető, amely maga is változásokat indított el. Szokatlan volt, hogy a vita széles nyilvánosság keretei között, részben politikai hírlap hasábjain zajlott, újszerűségére utal a megszólalók száma és mondanivalójuk politikai tartalma: Széchenyi és Kossuth mellett bekapcsolódott a vitába Eötvös József, Dessewffy Aurél, Fáy András, Hazay Gábor álnéven Vörösmarty Mihály, aztán még Pongrácz Lajos, Sasku Károly, Kuthy Lajos, Sztáray Albert.[1] A jelenséget a polémia egyik résztvevője, a koreszmék iránt nagy érzékenységgel rendelkező Eötvös József a politikai gondolkodás korszerű tagolódásának kibontakozásaként mutatta be, amikor azt írta politikai vitairatában, hogy 1841-ben a „nemzeti haladás" fontos fordulópontra érkezett, *„mellyen* [...] *több útnak kezdete öszpontosul"*, s mindazoknak, akik ezt a pillanatot megértik, a „nyiló utak közt" választaniok kell. *A Kelet Népe*-vita résztvevőjeként Eötvös egyrészt utalt a reformgondolkodás évtizedes múltjára, benne a sok nehézségre és félmegoldásra: *„sok régi gaz irtatott is ki néhány év óta: azon termés, mellyet helyébe várunk, sok helyett még elvetve sincs, s hol elvettetett is, még csak felette ritkán zöldellik napjainkban"*. Majd ábrázolta az 1840-es évek elején feltűnő ideológiai-politikai vonulatok megjelenését, *amikor már a reformok megvalósulásának irányait kell kimunkálni: a „vetésnek ideje s módja az, mi termésünkről határoz; – jaj nekünk ha a nemzet mezején elmulasztjuk a pillanatot, vagy magokat választunk, mellyeket földje el nem bir"*.[2] Aztán felsorolta az irányzatformáló *liberális* szempontok számos elemét (például a politikai mozgalmakban a tömeg, illetve az egyén szerepét, valamint a politikai tagolódás megjelenését): *„Ki a tömeget megindítá, az nem várhatja, hogy a haladás nyugodt leend, hogy egyes részei épen a mozgás által szétválni nem fognak, hogy nem lesznek sokan, kik czél, s irány nélkül, csak mintegy benső ösztöntől kényszeritve rohannak elő, átkozva, vagy megvetve mindenkit, ki határtalan futásokat követni nem akarja. – Minek kimondására az egyest nyugodt meggondolás, s belőle eredett erős meggyőződés bírta, az a népnél szevedélylyé válik; – amaz szeme előtt tartva czélját de nem felejtve akadályait, nyúgottan halad feléje; a tömeg csak kivánatait érezve, vakon rohan a nehéz pályán, – mi csoda, ha elválnak egymástól? – Egyesek ritkán, de nép majd nem soha sem ösméri ön erejét, s ha nemünk történetén végig megyünk, alig találunk nemzetet*

[1] A magyar politikai gondolkodás 1840-es évek elején kibontakozó differenciálódását és korszerű ideológiai irányzatok megjelenését először Varga János mutatta be: *Kereszttűzben a* Pesti Hírlap. *Az ellenzéki és a középutas liberalizmus elválása 1841-42-ben.* 1983, Bp. – *A Kelet Népe*-vita egy-egy vonását ragadta meg: Balás-Piri Elemér: *A Széchenyi–Kossuth ellentét hírlapi vitájuk tükrében.* 1943, Kolozsvár; Gergely András: *Széchenyi István.* 2006, Pozsony; Lackó Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája.* 1977, Bp. – Legutóbb Széchenyi és Kossuth pályájának összehasonlítása: Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás: *Széchenyi és Kossuth.* 2003, Bp.

[2] Eötvös József: Kelet Népe és Pesti Hirlap. Pest. 1841. 1-2.

s pillanatokat, hol a sokaság vagy nem sejdítve hatalmát, vakon nem engedelmeskedett, vagy túl becsülve azt, korlátlan mindenhatóságáról nem álmodozott volna; – s hol a hatalmas, ki őket illy pillanatokban visszatarthatná; hol az, ki ha bár ő vezeté is a pályára, az egyszer megindúlt tömegnek elébe szabhatná lépteit? Halad tarthatatlanul a nagy test, s ki első mozdulatait okozá, többnyire nem tehet mást, mint félre lépni az útból, s azon egy meggyőződéssel vigasztalni lelkét, hogy utána mások jövendenek, kik helyét betöltik". Utalt rá, hogy az említett szempontokhoz való viszonyulás a reformgondolkodást tovább tagolja, s bemutatja e tagolódás eszközeit, technikáját is: *„Lehetnek, sőt vannak esetek, hol azon egy czélt követők elválnak egymástól, s hol épen a haladás leghívebb barátjai mérsékletre intenek; csak az ok, melly őket e felszólalásra bírta, az idő, mellyben az történt, a mód mellyel azt tevék, teszi hibássá, vagy érdemmé tettöket; csak ez a pont, melly körül minden józan discussiónak forogni kell.".*[3]

Ezeken túl Eötvös figyelme kiterjedt az irányzatok különbözőségét kifejező *„nyelveinkre"*, a politikai nyelvekre, külön is említette a differenciálódás ábrázolásának a nehézségeit, az alkalmas szavak, kifejezések kiválasztásának technikáját: *„Tökéletlen nyelveinkben a szók száma meg nem felel a fogalmak különbségeinek; évről évre változik sokszor egy szónak az értelme, s nem kötelessége senkinek, azt, minek mások megváltoztatták értelmét, elfogadni, csak mert hasonlóan hangzik; s mert, például, egykor a szabadság barátjának nyilatkozott, azt pártolni, mi később annak neveztetik, s pártolni minden módot, melly annak elérésére ajánltatik, bár mennyire volna is meggyőződve hibásságáról."*[4]

A Kossuth szerkesztésében megjelenő *Pesti Hírlap* a létező fórumokkal szemben több tekintetben is alternatívát mutatott, s ezzel a ténnyel Széchenyi nagyon nehezen birkózott meg. Kossuth működését részben személye elleni támadásként értelmezte, ennél azonban sokkal fontosabb, hogy szinte azonnal megérezte a komoly politikai-ideológiai alternatíva színrelépését is, és feltűnő gyorsasággal, számos, nagyon eltérő minőségű hatalmi szinten (személyes – liberális és konzervatív – körökben csakúgy, mint a rendi és a birodalmi bürokrácia intézményeiben) igyekezett fellépni ellene. A *Pesti Hírlap*ra már megjelenése napján bizalmatlanul tekintett, nem sokkal később pedig naplójában saját fellépésének gondolatát rögzítette, melyről azonnal beszámolt másoknak is: *„Átvillan rajtam az eszme, hogy szegüljek szembe Kossuthtal. Pulszky nálunk eszik. Nyíltan szólok vele Kossuthról s Deákról."*[5] Láttuk, hogy Eötvös sem fedi el a politikai tagolódás tényét, sőt a reformok tartalmát illetően kialakuló tagolódást természetesnek tekinti. Sőt az irányzatosodásról, az irányzatok tagolódásáról beszél, amikor arról ír, hogy Széchenyi csakúgy, mint a *Pesti Hírlap* „szinte a haladás zászlaja alatt küzd".[6]

Széchenyi széles körből és nem csekély izgatottsággal igyekezett ügyének minél több támogatót megnyerni. A reformerek csoportjában az egyik tekintélyes személyiséget kereste meg, erről naplójában a következőket olvashat-

[3] Uo. 3–5.
[4] Uo. 4.
[5] Széchenyi István: *Napló* (szerk. Oltványi Ambrus, előszó: Sőtér István). 1978, Budapest, 930–931.
[6] Eötvös J.: *Kelet Népe és a Pesti Hirlap*, i. m. 4–5.

juk: *„Tegnap írtam Batthyány L[ajos]nak, hogy rendez vous-t kérjek tőle – Nyíltan szeretnék vele szólani Kossuth és társai dolgában. Az enyém kell hogy legyen, avagy ellenkezőleg állást foglalnia. [...] Batthyány eljött hozzám. Megnyertem! Istenem, az igazságos ügy végre mégis győz".*[7] Deák számára levelet küldött, melyet Pulszky Ferenc kézbesített Kehidára. A konzervatívok oldalán szintén elismert személyiséget próbált megnyerni, akinek feléje irányuló gesztusát elégedetten nyugtázta: *„Dessewffy Aurél – Melegen, igen barátian s fesztelenül egymással".*[8]

Gátlásokat nem érezve folyamatosan tárgyalt a birodalmi igazgatási elit különböző rendű és rangú tagjaival. Többször felkereste a főherceg-nádort, egy alkalommal a *Pesti Hírlap*pal szemben a cenzúra eszközeinek alkalmazására ösztönözte,[9] máskor a nádortól jövet Havassal, a cenzúrai hivatal vezetőjével találkozott, akitől arról értesült, hogy Kossuth lapjából a hivatal „rengeteget töröltet".[10] Egészen mélyre ható taktikai részletekről tárgyalt Wirkner udvari tanácsossal, Metternich főkancellár bizalmasával, melyet naplójában így idézett vissza: *„Wirknernek egészen nyiltan szóltam Kossuthról. Ő: hamarosan eltiltatik. Én: ne tegyék, hagyja feltárnom a szenet".*[11]

S valóban, az informális tárgyalások mellett igen hamar, már február 6-án nyílt fellépésre szánta el magát, *Lélek harang* címmel (melyet később *A Kelet Népé*re cserélt) könyv megírásába fogott a *Pesti Hírlap* ellen.[12] Munkáját intézmények segítették. Meglepő módon magától a nádortól érkezett információ Kossuth politikai filozófiai műveltségéről, hiszen Széchenyi megkapta tőle azoknak a könyveknek a listáját, melyeket börtönében Kossuth olvasott, ebből a meghökkentő kapcsolati háló mellett Széchenyi szakszerű kutatási módszere is kitűnik (hogy a bírálat alá vetett személy olvasottságát is megvizsgálja!).[13] Viszont a reformerek táborában egyre kevésbé övezte népszerűség működését, sőt fokozatosan növekedett azoknak a csoportja, akik kifejezetten kárhoztatták a *Pesti Hírlap* elleni agitációját, Eötvös levélben kérte, hogy ne írjon Kossuth ellen,[14] Klauzál Gábor pedig szóban fogalmazott meg hasonló véleményt.[15]

Azonban Széchenyi nem hagyta magát eltántorítani, minden nehézség és gyötrődés ellenére az írással gyorsan haladt előre, így május elején befejezte a munkáját.[16] Művét két fogalom, *a nemzet és a szabadság* (más szóval hagyomány és reform) kapcsolatának a bemutatására építette fel. Azt igyekezett nagy meggyőződéssel bemutatni, hogy a megmutatkozó nehézségek ellenére egyik a másik nélkül nem létezhet. *A „magyarosodást, közcsinosodást s alkotmányunk tágasb alapokra tételét"* együttesen nyilvánította a reformálás legfontosabb feladatának

[7] Széchenyi I.: *Napló*, i. m. 931.
[8] Uo. 933.
[9] Uo. 933.
[10] Uo. 934–935.
[11] Uo. 943–944.
[12] Uo. 933.
[13] Uo. 935., 938. – Olyan jelentőséget tulajdonított az olvasmánylistának, hogy átvételét egymást követően kétszer is bejegyezte naplójába.
[14] Uo. 939.
[15] Uo. 944.
[16] Uo. 935., 937., 942.

és módjának, mert – mint kifejtette – *„a nemzetiség nélkül, melly a legalantabb állónak utolsó csepp vérét is egy nagy nemzeti érdekre hevíti, olvasztja egybe"*, vagyis a korszerű szolidaritás tényezője, *„alkotmányos lét nélkül viszont úgy nyomorog a nemzet, habár irigylésre méltólag hevül is itt ott nagy és kicsi, férfiú és hölgy a haza puszta említésén, mint nyomorog a dicső lengyel, vajmi nemes sebektől vérző oroszlán."* Ugyanakkor már reformálási technikája tűnik ki abból, ahogy az előbbieket összekapcsolja a „hideg" „szám"-mal: *„Meg kell, meg lehet menteni mind a kettőt. Felhevült vér, a legjobb akarat, a legszilárdabb elszántság erre azonban korántsem elég; itt egyedül hideg vér, és a csalhatatlan szám vezethet üdvös öbölbe. – Themistoclesként kell egyik szárnytul a másikhoz repülnünk, szembe tartva mindent, s ott vinni elő diadalmi zászlónkat, hol legnagyobb a veszély."*[17]

Az új évtized nagyon fontos hozadéka tehát *az ideológiai-politikai irányzatok* (illetve azok egy-egy elemének, összefüggéseinek) megjelenése, mely különösen felkeltette Széchenyi figyelmét, s valójában ez bontakoztatott ki nyilvános diszkussziót. Érthető módon e politikai vitákban fontos helyet foglalt el a *reform* fogalma. A fogalom körülírása folyamatában Magyarországon már a 18-19. század fordulóján feltűnnek a nyugat-európai változásirányzatokat kifejező politikai nyelvek,[18] az előző évtizedekből jól ismert politikai nyelvek számos eleme azonban ekkor még diffúz módon létezik, az elemek az 1840-es években viszont már nem külön-külön, hanem összefogottan, önálló rendszerként jelennek meg, így egyre inkább az elemeket egybefűző kapcsolatrendszernek van jelentősége, mely aztán a felépülő ideológiai-politikai irányzatok fogalmi alapját képezi.[19]

Széchenyi egyéni programjában, személyes rendszerében a kaszinók világa terjeszti a *csinosodást*, a haladáshoz szükséges műveltség elemeit, a változás (a reform) pedig tudományos alapokon, a *racionalitás* és a *fokozatosság* elvét követve valósul meg. A racionalitás a politikai gondolkodásban a 17. század óta különösen ismert, mint az „értelmezés művészete", egy „biztos terv" a vizsgálódás módjára, mely feltűnő és jellemző módon a mérnök tudományát kívánja magára ölteni (a politikai mérnökségre utalnak a géppel kapcsolatos hasonlatok), és melyet nem egy társadalmi mozgalom iránya, hanem „az értelem értelmez".[20] A racionális gondolkodást átfogó utópia irányítja, ám ez széles körben perfekcionizmussal is társul. Ez a felfogás elsősorban Bacon és Descartes nevéhez fűződik, ám az európai politikai gondolkodásban tovahömpölyög Locke-on át egészen Jeremy Benthamig, bár utóbbi esetében a túlzott racionalizmusnak a haszonelvűség szelleme határt szab.[21] A politikai

[17] Széchenyi I.: *A Kelet Népe.* Pozsony. 1841. 57.

[18] Miskolczy Ambrus: *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történészvita anatómiája.* 2007, Bp.; Takáts József: *Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején.* In uő: *Ismerős idegen terep.* 2007, Bp., 171–201.

[19] A fogalomtörténet fogalmáról: Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája.* 2003, Bp., 121–145.

[20] Michael Oakeshott: *A politikai racionalizmus.* In uő: *Politikai racionalizmus* (szerk., bev.: Molnár Attila Károly). 2001, Bp., 126., 140.

[21] Uo. 133–146.

közéletben azonban a racionális tervezés számos veszélyes következménnyel is járhat, *Michael Oakeshott* az elvontságban mozgó programokra, illetve az elitizmusra utal.[22] Értelmezése szerint a társadalmi szükségleteket nem „egy társadalmi mozgalom iránya minősít", hanem „az értelem értelmez".[23]

Széchenyi is érzékelte ezeket a veszélyeket, ebben a tekintetben tájékozottsággal is rendelkezett, hiszen alaposan (két alkalommal is) átolvasta a „kísérleti filozófia" atyjaként emlegetett[24] Bacon *Organum Scientiarum*át,[25] mely a politikai igazságok feltárásának módszerét vizsgálta.[26] Bacon úgy vélekedett, hogy a tudomány valódi célja és hivatása valójában *„az élet jobb berendezése és megismerése"*, amely a természet törvényeinek alaposabb megértésén, vagyis valamiféle racionális viszonyuláson múlik.[27] Ezek után az sem okoz különösebb meglepetést, hogy mindaz, *„ami nem akar igazodni a kiszámíthatóság és hasznosság mércéjéhez, gyanús a felvilágosodás számára"*. Bacon racionalizmusa végül is olyan rendszer, amelyben jelentősége van az elemek egységesíthetőségének, vagyis az ő *„posztulátuma, az una scientia universalis a kutatási területek minden pluralizmusa ellenére éppoly ellenséges az egységesíthetetlennel szemben, miként a leibnizi mathesis universalis az ugrással szemben"*, emellett felfogása szerint a megismerés folyamatának egymással kapcsolatban lévő lépcsői, fokozatai vannak, vagyis *„a legmagasabb elvek és a megfigyelési tételek között az általánosság fokozatai révén egyértelmű logikai kapcsolatnak kell fennállnia."*[28] Kérdés, hogy mindezek ismeretében Széchenyi mindig elkerülhette-e az említett politikai tévedéseket.

A Kelet Népe bevezető fejezeteiben önmaga reformátori szerepét körülírja: a reformátor, ha sikert akar elérni, valódi célját nem tárhatja fel egészen, ezért az átalakulás tényezőit (a kormányt és a mágnásokat egyaránt) manipulálni (*„utilisalni"*) igyekezett. A reformálás módszerének másik vonásáról, *a fokozatosság* elvéről 1841-ben (Kossuthék által kikényszerítetten) pedig a következőképpen elmélkedik: bárki, *„kérdem, mutatott-e volna legkisebb körülményismeretet, legkisebb előrelátást – mellyekkel némileg birni szinte szerénység dicsekednem, ha módszeremet tiz, tizenöt évvel ezelőtt minden lépcső, minden hozzászoktatás nélkül egyszerre tárom fel?"*[29] Viszont mind számos kortárs (nemsokára látjuk majd, hogy Kossuth is), illetve a *Napló*t vizsgáló irodalomtörténészek is felfedezik Széchenyi e különös viszonyát a politika különféle tényezőihez, és véleményt alkotnak róla. Sőtér István például rögzíti Pulszky Ferenc felháborodását az ún. akadémiai beszéd meghallgatásakor, és felemlíti, hogy Széchenyi nem

[22] Uo. 123–128., 133.
[23] Uo. 140.
[24] Max Horkheimer –Theodor W. Adorno: *A felvilágosodás fogalma.* In uők: *A felvilágosodás dialektikája.* 1990, Bp., 19.
[25] Széchenyi I.: *Napló*, i. m. 692.
[26] Francis Bacon: *Novum Organum*, Új Atlantisz, (ford. Csatlós János, illetve Sarkady János). 1995, Bp., 11., passim.
[27] M. Horkheimer –T. W. Adorno, i. m. 20–21.
[28] Uo. 22–23.
[29] Széchenyi I.: *A Kelet Népe*, i. m. 24.

tudja „utilisalni" a birodalom különféle tényezőit reformtervei ügyében, sőt azok őt használják fel törekvéseik igazolására.[30]

Széchenyi a változás folyamatát, a reformot tehát meglehetősen bonyolult tervként, racionális rendszerként („józan systema")[31] képzelte el. Hasonlóan a tájékozódása homlokterében álló angol politikai gondolkodáshoz, ahol roppant fontos pillanatban, a hagyományelvűség és a változás elkülönítésekor kapott szerepet a *racionalitás*, az ésszerűség, miután annak segítségével valósították meg a történeti alkotmány felülbírálatát és megváltoztatását. Az angol jogrendszer megtestesítője, Thomas Hobbes[32] alaposan körüljárta, értelmezte, átértelmezte a természetjogot, vizsgálta, sőt bírálta azt, mellyel aztán nagy hatást, szenvedélyes vitákat váltott ki, és így is beemelte az ésszerűség fogalomkészletét és változáselméletét az angol politikai filozófiai gondolkodásba.[33] A kiváló magyar jogtudós, Horváth Barna minderre utal, amikor az ész jelentőségét emeli ki Hobbes változással összefüggő jogelméletében: *„Természetjogi törvényen (lex naturalis) olyan, az ész által diktált szabályt ért Hobbes, amely előírja, ami az élet fenntartására, és tiltja, ami annak ártalmára szolgál. Hangsúlyozza, hogy a természetjog forrása nem a közmegegyezés, hanem »az ész, amely nem kevésbé hozzátartozik az emberi természethez, mint az érzelmek«."* Tehát – folyatja tovább a magyar jogtudós – az angol jogelmélet reprezentánsa szerint általános az a felfogás: *„Szokás és precedens nem játszik szerepet a természetjogban. Ami az ész ellenére van, az bármily számú ismétlődés és precedens ellenére sem válik ésszerűvé."* Természetes ésszel mindenki egyenlően rendelkezik, amely azonban nem zár ki egy másik politikai technikát, a hatalom átadását – igaz korlátozott formában – egy szuverénnek.[34] Hobbes nézetei tökéletesen reprezentálják azt az angol politikai gondolkodásban általános tételt, hogy a történeti társadalmak normái többé nem érvényesek, így az ember a fizikai természet részének tekinthető, s ebben egyetlen specifikus adottsága létezik, a racionalitás, vagyis hogy kalkulálni képes.[35] Az ember közösségeiben azonban a természetben jelen lévő minden törvényszerűség nem működik, ugyanis a társadalomban a természet harmóniája mégsem létezik tökéletesen, sőt valóságos diszharmonikus vonások tűnnek fel, mint az „irigység, gyűlölség s végül hadiállapot".[36] Összességében tehát úgy látszik, hogy Hobbes értelmezése a természetes észről a lockiánus racionalizmus és Hume hagyományelvűsége között helyezkedik el.[37]

[30] Sőtér István: *Előszó*, In *Napló*, i. m. 24., 27.
[31] Széchenyi I.: *Hitel*. 1830, Pest. XI.
[32] Hobbes gondolkodástörténeti jelentőségről és módszeréről, konzervatív megközelítésben: Michael Oakeshott: *Bevezetés a Leviatánba*, illetve *Az erkölcsi élet Thomas Hobbes írásaiban*. In uő: *Politikai racionalizmus*. i. m. 287–388.
[33] Horváth Barna: *Angol jogelmélet*. 2001, Bp., 141.; John G. A. Pocock: *Burke és az ősi alkotmány az eszmetörténet tükrében*. In szerk. és utószó Horkay Hörcher Ferenc: *A kora modern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. 1997, Pécs. 244–248., 251., 254–264.
[34] Horváth B., i. m. 139–140.
[35] Ludassy Mária: *Az angol morálfilozófia száz éve*. In *Utószó a Brit moralisták a XVIII. században* című kötethez. Bp., 1977. 780–782.
[36] Thomas Hobbes: *Leviatán*. 1970, Bp., 147.
[37] J. G. Pocock, i. m. 244., 248.

Az idők során aztán különös vonása alakult ki az angol politikai gondolkodásnak, amely sajátos hagyományelvűségként mutatkozott meg: a politikát nem régiségbúvárként intézték, hanem a szokást, a múltat az élő politikai gyakorlat szerves részének tekintve legitimnek fogták fel annak az élet törvényei szerinti megváltoztatását is. Ezzel együtt a 17. századi angol jogtudós, Edward Coke úgy vélte, hogy a filozófusi ész nem tudja a jogot teljes egészében rekonstruálni, így ezen a téren a politika célravezető útjának a folyamatos jogismeretet, a múltbeli döntések alapos feltárását tekintette.[38] Hobbes épp ezzel a politikaértelmezéssel szemben hivatkozott *Dialógus*ában a természetes észre, melynek a segítségével az egyén önállóan, bizonyos távolságot tartva a múlttól, képes saját viszonyait megérteni és befolyásolni.[39] A vita azonban láthatóan nem eredményezte valamely megközelítés egyértelmű győzelmét, sőt valószínűleg többen voltak azok, akik a hagyományelvű megközelítés és a racionalizmus egyeztetését tartották eredményre vezetőnek.

Mint például Edmund Burke, aki *Töprengések a francia forradalomról* című művében abból indult ki: *„Valamennyi megujítás, amit ezideig végrehajtottunk, a múlt iránti tisztelet elvén alapult; remélem, sőt meggyőződésem, hogy mindazokat, amelyek a jövőben bekövetkezhetnek, gondosan a hasonló precedensre, az autoritásra és a történeti példára fogják alapozni."* Vagyis Burke állítása szerint általános nézet: *„legszentebb jogaink és szabadságaink örökség gyanánt való felfogása".*[40] Burke tehát arra a fontos kérdésre kereste a választ: vajon a racionalizmus hulláma teljesen elmosta-e a hagyományelvűséget, és úgy tűnik, hogy válaszaiban a korabeli hagyományelvűség fogalomvilága egyértelműen jelen van, ugyanakkor ebben az összetett rendszerben számolni kell Hume filozófiájával csakúgy, mint általában a természetjoggal is.[41] Az előbb felsoroltakat pedig rendszerében Széchenyi *A törvények szelleméről* című művét alkotó Montesquieu szociológiájával kombinálta, olyan kérdéskörökben, mint a sikeres politikai működés esélyei,[42] de hétköznapi esettel kapcsolatban is, például amikor egy molnár törvényfelfogását mutatta be, ilyenkor hajlandó volt összevetni a „nemzet szellemét" a „törvények szellemével",[43] de utazásai során többször szembenézhetett magának Montesquieu-nek szoborba öntött szellemével is.[44]

Burke összetett rendszerét gyakorlatiasság hatotta át, amely „államtudományi" felfogásában világosan megmutatkozik: *„Az állam felépítésének, illetve megújításának vagy megreformálásának tudományát, akárcsak bármely más kísérleti tudományt, nem szabad* a priori *módon tanítani. Nem is rövid tapasztalat az, amely erre a gyakorlati tudományra oktathatna; ugyanis az erkölcsi indítékok nem mindig*

[38] Uo. 248.

[39] Uo. 249–251., illetve lásd M. Oakeshott Hobbes felfogását elemző, fentebb hivatkozott írásait.

[40] Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról és bizonyos londoni társaságok ezen eseménnyel kapcsolatos tevékenységéről* (bevezetés és ford. Kontler László). 1990, Bp., 115–116. – A folytonosságról és a megszakítottságról szóló vitához lásd Thomas Paine véleményét Burke *Töprengések a francia forradalomról* című könyvéről. In *Az angolszász liberalizmus klasszikusai, I.* (szerk. Ludassy Mária). 1991, Bp., 16.

[41] J. G. Pocock, i. m. 261.

[42] Széchenyi I.: *Napló*, i. m. 333–334.

[43] Uo. 346–347.

[44] Uo. 373.

közvetlenek; [...] *Mivel tehát maga a kormányzás tudománya ennyire gyakorlati jellegű, ilyen gyakorlati célokat szolgáló, s tapasztalatot igénylő dolog – nagyobb tapasztalatot, mint amekkorát egyetlen személy, legyen bármilyen eszes és figyelmes is, egy egész élet folyamán gyűjteni képes –, mindenkinek végtelen óvatossággal szabad csak arra vállalkoznia, hogy lebontson egy olyan épületet, amely hosszú időn át tűrhetően szolgálta a társadalom közös céljait, vagy hogy újjáépítse anélkül, hogy szeme előtt bizonyítottan hasznos példák és minták lebegnének."*[45] (Kiemelés az eredetiben) Burke e művében a változás irányait izgalmas elemzésekben tekintette át, amely joggal keltette fel Széchenyi érdeklődését, sőt ennek konkrét hatását sem lehet kétségbe vonni.

Az angol szellemi hatás részletes feltárása azonban nem áll rendelkezésünkre,[46] de mindenesetre tudjuk, hogy Széchenyi az angol politikai gondolkodásban a hagyományelvűség és a racionalitás kapcsolatáról kibontakozó és hosszadalmasan hömpölygő vitát jól ismerte. A reformelgondolásainak kidolgozását megelőző évtizedben számos olvasmánya kapcsolta össze az említetett vitával, sőt feltűnő átgondoltsággal vette sorra e diszkusszió fontosabb szereplőit: 1824-ben John Locke, David Hume műveinek megvételét tervezte,[47] 1831-ben elolvasta a vita egyik fontos tényezőjének, a neves jogásznak, Edward Coke-nak az életrajzát (a szellemi összefügésekre utal, hogy ez idő tájt ugyancsak olvasta Bacon *Organum Scientiarium*át, illetve Arthur Young „politikai aritmetikáját, harmadízben"),[48] meglehetősen korán, 1821-ben e vita reprezentánsa, Edmund Burke egyik művének olvasásába (Friedrich Gentz fordításában) egészen „belefeledkezett",[49] 1824-ben pedig ugyancsak ennek a vitának érveit parlamenti felszólalásaiban hasznosító William Pittet a korszak egyik „világalakító" tényezőjének nevezte (olyan különböző pozíciót elfoglaló, ám a változásokat határozottan előrelendítő személyiségek mellett, mint Napóleon, George Washington, Benjamin Franklin, Byron, Goethe, Simon Bolívar).[50] Így az eredmény sem kétséges, hogy ilyen módon, többek között a megismert szempontoknak a mérlegelésével indította el sikerrel a hazai reformgondolkodás folyamatát.[51]

(Folytatjuk)

[45] E. Burke, i. m. 149.

[46] Lásd Viszota Gyula bevezetőjét, in *Gróf Széchenyi István hírlapi vitája*, I. rész (1841–1843). 1927, Bp., III–CLXX

[47] Széchenyi I.: *Napló*, i. m. 348.

[48] Uo. 692.

[49] Uo. 212.; Így megalapozottnak tekinthető a hagyományelvűség és a reform összefüggéseit áttekintő viták tényezőjeként számon tartott Burke egyértelmű hatása Széchenyi politikai gondolkodására. – Vö. azzal a véleménnyel, amely szerint viszont Széchenyi nem ismerte Burke munkásságát: Kontler L., *Bevezetés*. In E. Burke: *Töprengések a francia forradalomról*, i. m. 10–11.,79.

[50] Széchenyi I.: *Napló*, i. m. 347.

[51] Lásd: Barta István: *Széchenyi és a magyar polgári reformmozgalom kibontakozása*. In *Történelmi Szemle*, 1960. 2-3.; Uő: *A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszának problémái*. In *Történelmi Szemle*, 1963. 3-4.; Uő: *Entstehung des Gedankens des Interessenvereinigung in der ungarischen bürgerlich-adligen Reformbewegung*. In *Nouvelles Études Historiques* I. Bp., 1965.

M. SZEBENI GÉZA

BUDAPEST–PÁRIZS: TRIANON UTÁN (1933–1944)

3. rész

1938 drámai eseményei észrevehetően erősítették a magyar kormány magabiztosságát. Augusztusban Horthy látogatást tett Hitlernél a Bledben tartott kisantant–magyar konferencián, melynek eredményeképpen a fegyverkezést illetően Budapest zöld utat kapott. A gyorsan változó körülmények szele a magyar külpolitika vitorláját dagasztotta, és hivatalos álláspont lett: ha a szudétanémet területeket Hitler megkapja, Magyarország is érvényesíti területi igényeit. Ennek megfelelően Kánya bekérette a budapesti francia követet és közölte, hogy a magyar kormány igen veszedelmesnek tart bármiféle megoldást, amely a magyar kisebbség diszkriminálását jelentené. Az összes csehszlovákiai kisebbség jogos követeléseinek a teljesítése nélkül a rend nem állítható helyre és magától értetődik, hogy minden, a magyar kisebbséggel szembeni diszkrimináció rendkívül feszült viszonyt létesítene Csehszlovákia és Magyarország között. A magyar kormány nem harcias, inkább kompromisszumos politikát folytatott eddig, és eleve elhárít minden felelősséget.[1]

A müncheni alku résztvevői a magyar és lengyel követelések miatt tárgyalásokat javasoltak Budapestnek is Prágával, amit a magyar kormány elkezdett, de a menetével a magyar fél nem volt elégedett. A budapesti francia követ azt a tájékoztatást kapta a külügyminisztériumban, hogy a tárgyalások során a másik oldal halogató taktikát követ.[2]

München után a párizsi magyar követ jelentése szerint a francia közvélemény kedvezően ítélte meg Magyarország magatartását. „A hangulat határozottan jó" – írta Khuen-Héderváry. Úgy látta, hogy a politikusok, és a közvélemény teljes mértékben helyeselte és természetesnek tekintette a magyarlakta területek Magyarországhoz való visszacsatolását. A kedvező hangulat elsősorban Lengyelország erőszakos magatartásának köszönhető – folytatta –, ami Párizsban általános felháborodást és elkeseredést okozott. A lengyelek kihasználták a másik francia szövetséges kétségbeejtő helyzetét, és megszállták a vitatott területeket, míg a magyarok nyugodtan és civilizáltan viselkedtek, tárgyaltak. A franciák egyrészt sajnálják a cseheket, másrészt remélik, hogy München után nem kell további áldozatokat hozniuk. Ezzel együtt, a csehszlovák kérdés likvidálása, a komáromi tárgyalások kevés érdeklődésre tartanak számot.[3] Az első bécsi döntést (amely végleg megpecsételte a franciák Duna-medencei szövetségi rendszerének a sorsát) a párizsi magyar követ jelentése szerint a francia sajtó nagy magyar sikernek könyvelte

[1] Uo. 1938. szept. 19.
[2] NOL, 1938. K 63 11/7,1938. okt. 13.
[3] NOL, 1938. K63 11/1, 1938. okt. 11.

el. Sokkal nagyobb terület került vissza a magyarokhoz, mint amire számítani lehetett. Több sajtóorgánum elégedetten úgy vélte, hogy Franciaországnak ebben a döntésben nem is kellett részt vennie.[4]

A történtek visszaigazolták a magyar kormány számára a majd húszéves revíziós politika helyességét. A francia nemzetgyűlésben lezajlott külpolitikai vitán elhangzottak is ezt támasztották alá. Ernest Pezet hosszabb felszólalásában azt fejtegette, hogy a kialakult helyzetért azok a kormányok felelősek, amelyek nem voltak hajlandóak elismerni, hogy a kölcsönös engedékenység szellemében végrehajtott mérsékelt határrevízió az alapfeltétele minden egészséges organizációnak a Duna-medencében. Ennek elmulasztása Magyarországot igen előnyös helyzetbe juttatta, és *„félő, hogy most ő használja fel a magyar revízió dinamizmusát, és azt Románia ellen irányítja"*. Ezt a magyarságnak nyújtott előzékenység megakadályozhatja. A vita további menetéből a párizsi magyar követ azt a következtetést vonta le, hogy Franciaország sem a francia–csehszlovák szövetséget, sem pedig a kisantantot már nem tartja létezőnek.[5]

A párizsi magyar követ az éves összefoglaló politikai jelentésében helyesen állapította meg, hogy Franciaország nemzetközi presztízse rohamosan hanyatlott. A francia kormány az Anschluss után megfutamodott. A francia politikai körök felismerték, hogy a német előnyomulás a Duna völgyében a háború után kiépített egész francia szövetségi rendszert alapjaiban fenyegeti. Khuen-Héderváry jól látta, hogy a francia külpolitika két vonal mentén rendeződik. Az egyiket a München után Hitlernek jókívánságait küldő Flandin neve fémjelzi, és ez tagadja a háború utáni francia katonai szerződéseket, a katonai segélynyújtást. Úgy véli, hogy Franciaország csehekkel szembeni kötelezettségei a locarnói paktum felmondása és a paktum 16. pontjának nem alkalmazása miatt megszűntek. Nem akar idegen érdekek miatt háborúba keveredni. Egyre erősebb kritika éri erről az oldalról a háború utáni rendezést, és új fogékonyságot mutat a területi revízió békés megvalósítása iránt. A Quai d'Orsay háborús pártinak nevezett hivatalos álláspontja az volt, hogy a locarnói szerződések fennállnak, a népszövetségi paktumban vállalt kötelezettségek szintén, és így a francia–csehszlovák szerződés is érvényes. Franciaország nem járul hozzá a németek keleti terjeszkedéséhez azért, hogy a gyarmatai biztonságban legyenek, a gyarmatok biztonságát Európában kell megvédeni, ezért ragaszkodni kell a cseh, lengyel, szovjet és kisantant egyezményekhez.

Khuen-Héderváry megállapította, hogy München a közvélemény egyetértésével találkozott ugyan, de tudnia kellett, hogya versailles-i békerendszer romjain az új Németország hegemóniát biztosított magának. A fő döntési folyamatokhoz csak asszisztáló Franciaország tehetetlenül nézte a bécsi döntést, a trianoni rendszer részleges revízióját, a magyarlakta területek visszacsatolását. A franciák lényegében feladták kelet-európai pozícióikat – szögezte le a párizsi magyar követ.

Az új helyzetben magyar–francia aktív politikai viszonyról nem lehet beszélni – írta Khuen-Héderváry. Magyarországról a francia sajtó kedvezőbben ír, mint korábban, a közvélemény több megértést tanúsít a magyar problémák iránt.

[4] Uo. 1938. nov. 12.

[5] NOL, 1939. K 63. 11/1, 1939. jan. 27.

A hivatalos körök viszont valószínűnek tartották, hogy háború esetén Magyarországnak Németország oldalán kell részt vennie. A magyar–cseh konfliktus idején a francia lépések Prágát a békére figyelmeztették. München óta a francia külpolitika nem érdeklődik a közép-európai kérdések iránt, és nem vett részt a cseh–magyar határ megállapításában, amelyet átengedett a tengelyhatalmaknak.[6]

Megállapítható, hogy a magyar külpolitika is „leírta" Franciaországot, noha a párizsi követség nagy figyelemmel követte a fogadó ország történéseit, s regisztrálta a Magyarországot kedvezően vagy ellenkezőleg értékelő állásfoglalásokat. Igaz ezeknek semmi jelentőséget nem tulajdonított. Mint Khuen-Héderváry az 1939. évről összeállított politikai jelentésében írta: Csehszlovákia szétzüllesztése után a franciák rájöttek: a háborúra kell felkészülni, hogy megállítsák Németország terjeszkedését. Ellenkező esetben a *„német birodalom azoknak az egyelőre még kótyagosnak látszó világhatalmi terveknek* [...] *megvalósítását meg fogja kísérelni."*

A francia–magyar viszony Csehszlovákia (a szlovák államot nem ismerték el) szétmállásával párhuzamosan javuló tendenciát mutatott. A Kárpátalja visszacsatolására irányuló akciót Franciaország tiltakozás nélkül fogadta, sőt – szólt a jelentés – annak Párizs örült is, egyrészt mert a lengyeleknek rokonszenves volt, másrészt azért, mert az volt a benyomás, hogy az expedíció Hitler beleegyezése nélkül, sőt akarata ellen történt. A visszacsatolás ellen a francia kormány nem emelt szót. Továbbá rokonszenvet váltott ki, hogy a lengyelek elleni háborúban a magyar kormány nem vett részt – szemben a francia várakozásokkal –, és hogy a magyar kormány megtagadta a német csapatoknak az átvonulást lengyel földre. A magyar semlegességet a francia kormány inkább elősegíteni, mint akadályozni igyekezett, és rossz szemmel nézte a román–magyar viszony időleges kiéleződésére mutató jelzést. Általában igyekeztek a francia–magyar viszonyt javítani (noha a lille-i magyar konzulátus felállításához nem adták meg a hozzájárulást).[7] Mindennek természetesen már semmi jelentősége nem volt.

A francia összeomlás után a magyar követség a menekülő kormányt követve Vichybe költözött. Csáky volt külügyminiszter gondolatával, miszerint *„Franciaország – legalábbis belátható időre – megszűnik elsőrangú politikai tényező lenni a világban"*,[8] alighanem egyetértett a magyar közvélemény, s ezt erősítették a „szabad zóná"-ból érkező helyzetjelentések. A Honvéd Vezérkar tájékoztatója szerint a francia nép bizonyos nemtörődömséggel követi a Vichy-kormány munkáját és a németekkel való együttműködésre irányuló kísérleteit. Pétain tábornagyot a Vichy-kormány szellemi foglyának tekinti, akit pártok és irányzatok haszonlesői vesznek körül. A széles néptömegek csak a megélhetésükkel törődnek. Az angol győzelemben reménykednek, és termékeny talajra talál de Gaulle propagandája is. Sok francia város állami hivatalaiban hirdetések szólítanak fel a „Szabad Franciaország" hadseregébe való jelentkezésre. Elégedetlenség van és általános csüggedtség.[9]

[6] Uo. 1939. febr. 5. 1938. évre vonatkozó összefoglaló jelentés
[7] NOL, 1940. K63 11/1, 1940. márc. 21.
[8] *Magyar Külpolitika*, 1940. XX. évf. 6.sz.
[9] NOL, K63 11/1, 1940. nov. 12.

Noha a magyar revíziós elképzelések szempontjából Franciaország érdektelenné vált, a magyar diplomácia továbbra is figyelemmel kísérte a francia véleményeket. Jelentés készült arról, hogy Pétain madridi követként pozitívan nyilatkozott magyar kollégájának Erdély kérdéséről. A marsall szerint a magyar határ a Kárpátok gerincén katonai szempontból nem elégséges, ezért azt ki kell tolni délebbre – a régi osztrák–magyar–román határig. A jövő magyar–román határát a Dorna–Vatra–Kolozsvár–Bihar-hegység–Maros vonala adhatná. Kiemelte a Bihar-hegység katonai jelentőségét. A Székelyföld szerinte békés megegyezéssel aligha kerülhet Magyarországhoz. Érdeklődve a román álláspont iránt, az volt a véleménye, hogy a magyarok a teljesen jogos területi követeléseket ne a háborúval erőszakolják, hanem helyezzék a háború utáni általános európai újjárendezés keretei közé.[10] A fantázia birodalmába tartoztak azok az elképzelések is, amiket Pétain munkatársa osztott meg a madridi magyar követtel. Ezek a magyar revíziós törekvések „magyar néprajzi határokig" történő támogatásáról, a „rendkívül ügyes és rugalmas, céltudatos magyar külpolitikai vezetés"-ről, a német birodalom háború utáni letöréséről, a versailles-i rendszer hibáinak kiküszöböléséről szóltak – s mindez a „furcsa háború" kellős közepén.[11]

Ezek a véleménycserék azonban egyfajta „virtuális térben" zajlottak, hiszen a kétoldalú kapcsolatok valósága más volt. A budapesti francia követ például a külügyminisztériumban előadta, hogy a német fegyverszüneti bizottság tiltakozott a megkötött magyar–francia áruforgalmi egyezmény ellen. Megértették a franciákkal, hogy a Magyarországból származó élelmiszerekre a németek tartanak igényt, és ennek megfelelően a szóban forgó áruforgalom Magyarország és Franciaország között beszüntetendő. A határozat ellen a franciák felléptek, ilyen értelmű intervenciót kérnek magyar részről Berlinben.[12]

A valóságban a német birodalom érdekérvényesítése zajlott. Ezen belül kerülhetett közelebb egymáshoz a magyar és a francia politika – így a magyar külügyminiszter biztosította Vichyt, hogy Pétain tábornagy Franciaországának nagy figyelmet szentel Magyarország, s reméli, hogy a „keserű emlékek" mihamarabb eltűnnek.[13] Vichy pedig kedvezően fogadta a magyar kormány „antikomintern paktumhoz" történt csatlakozását. Khuen-Héderváry hozzátette, hogy Budapest „még szorosabb" kapcsolatai a tengelyhatalmakkal azért váltottak ki kedvező reakciót Vichyben, mivel „alátámasztja a jelenlegi francia kormány kollaborációs politikáját".[14] A megállapítás helyes volt, Vichy vezető politikusai többször beszéltek a magyar követnek politikai érdekazonosságról a *„bolsevizmus elleni küzde-*

[10] NOL, K63 11/7, 1940. márc. 6.
[11] Uo. 1940. febr. 8.
[12] NOL, K63 11/1, 1941. márc. 14.
[13] NOL, 1940. nov. 15. K 448 (bizalmas iratok) A keserű emlékek eltűnését nem segítette elő a Délvidék megszállása. Khuen-Héderváry szerint *„Nincs kétség aziránt, hogy csapataink bevonulása a volt jugoszláv területre elsősorban rövid idővel a megkötött barátsági szerződésre* (tekintettel) *határozottan kedvezőtlen benyomást keltett. Akik korábban Erdély ügyében gratuláltak, ma némák. Természetesen, tudatában vagyok annak, hogy a mai Európában vajmi kevés jelentősége van annak, hogy a francia »szabadzóna« politikai körei reánk nézve ilyen fontos akciót hogyan ítélnek meg."* NOL, K63. 11/1, 1941. ápr. 22.
[14] NOL, K63. 1940.11/7, 1940. dec. 7.

lem és az új Európában való elhelyezkedés tekintetében".[15] Mi több, Pétain az új magyar követnek kifejtette, hogy sok az analógia a jelenlegi francia és az első világháború utáni magyar helyzet között, valamint Horthy akkori és a maga mostani feladatai között. *„Első feladatának a rend helyreállítását tekinti. Tekintélyuralmi rendszerre alapítva akarja megvalósítani* – mondta –, *a parlamentáris rendszer teljes kiküszöbölésével, és a département-ok helyett a történelmi tartományok feltámasztásával."*[16] Az új magyar követ jelentéseiben pontosan rögzítette az „új diktatórikus belpolitikai kurzus", a „totalitárius államberendezkedés" folyamatát – melyet úgy ítélt meg, mint a német–francia együttműködéshez történő illeszkedést.[17]

A kétoldalú kapcsolatok lassan arra redukálódtak, hogy a követség a román propaganda elleni magyar tiltakozásokat továbbította Vichy külügyminisztériumának. A követtől megtudjuk, hogy román, illetve magyar részről érkező folyamatos panaszokból Lavalnak elege lett, és mindent megtett, hogy a kérdés lekerüljön náluk a sajtó napirendjéről. Partneri viszonyról szó sem lehetett, mivel Bakách-Bessenyey követ szerint *„Vichynek máma* (sic!) *külpolitikája nincsen, szuverenitása tulajdonképpen teljesen megszűnt, és még a belső igazgatás terén is csak addig terjed a hatalma, amíg intézkedései német vagy olasz ellenzésbe nem ütköznek.* [...] *Önálló külpolitikáról ilyképpen szó nem lehet. A tengely engedélye nélkül senki Franciaországból ki vagy oda be nem utazhat, a kormány egy külföldi táviratot fel nem adhat, levelet nem küldhet. Minden tevékenysége a tengelyhatalmaktól függ. »Suttyomban« sem tehet semmit, mert az ország tele van kémekkel, besúgókkal, ellenőrökkel. A kormány tehát nem mer és nem is tud cselekedni. A szuverenitás teljes csődjére utal, hogy a németek nyomására internálták azokat a diplomáciai képviseleteket, amelyek Németországgal megszüntették a diplomáciai viszonyt, vagy hadiállapotba kerültek. Ezeket a németek Baden-Badenbe akarják internálni, az amerikai diplomatákhoz hasonlóan."*[18]

A magyar–francia kapcsolatok háború alatti történetének szörnyű fejezete a Franciaországban rekedt magyar zsidók helyzete. Vichy idegenrendészeti, illetve zsidótörvényei – melyek a megszállt zónában és a „szabad zónában" egyaránt érvényesek voltak – csapdába zárták a francia földön tartózkodó zsidókat. Némelyek, akik magyar állampolgárságukat bizonyítani tudták, a francia vereséget követően magyar útlevelet kértek, és kaptak, a biztonságosnak hitt magyar földre menekültek.

A Franciaországban rekedt zsidók szintén reménytelen helyzetbe kerültek. A berlini követségről Hollán követségi tanácsos telefonált a magyar külügyminisztériumba, hogy a párizsi rádió már a második alkalommal közölte a felhívást, hogy az ottani magyar zsidók jelentkezzenek a prefektúrán sárga szalagra kötelezésük miatt. Csak a magyar zsidókra vonatkozik a rendelet, az olasz, spanyol stb. zsidókra nem. A kérdés már korábban felmerült, akkor a berlini követség központi utasítás alapján rendeletet adott a párizsi konzulátusnak, hogy a magyar

[15] NOL, K63 11/1, 1941. aug. 21.
[16] Uo. 1941. aug. 26.
[17] Uo. 1941. aug. 30.
[18] NOL, K63 11/1, 1943. jan. 19.

zsidókkal tervezett megkülönböztető bánásmód miatt tiltakozzék és részükre az olasz zsidókéval azonos jogállást kérjen. A sárga szalag viselésének vagyonjogi következményei is vannak, így az említett intézkedés magyar vagyont veszélyeztet. Hollán tanácsos a franciaországi magyar zsidókkal szemben ismételten tervezett akciókat annak a körülménynek tudja be, hogy a magyar külügyminisztériumban olyan kijelentés hangzott el, miszerint a magyar kormányt a franciaországi zsidók sorsa nem érdekli. Erre Hollán szerint több német hatóság hivatkozott. Távirati utasítást kér a felhívással szemben követendő eljárásra.[19]

Két hónappal később Bakách-Bessenyey látogatást tett az ekkor német nyomásra miniszterelnökké előléptetett Lavalnál – akitől a németek azonnal követelték a franciaországi zsidók deportálását, amit ő először visszautasított, később azonban beleegyezett. Az örök témát jelentő magyar–román viszony kitárgyalását követően Laval kijelentette, hogy a zsidókra vonatkozó kiutasítási (és a németeknek átadásra vonatkozó) intézkedések a francia földön lévő magyar zsidókra nem vonatkoznak, lehetséges azonban, hogy a németek azzal a követeléssel állnak elő, hogy ezeket is adják át a franciák. Laval megkérdezte Bakách-Bessenyeyt, hogy a magyar kormány ezt kikerülendő, hajlandó-e visszafogadni a franciaországi magyar zsidókat. A magyar követ azt válaszolta, hogy különbséget kell tenni a magyar területről (ideértve a visszacsatolt területeket is) származó és a magyar állampolgár zsidók között. Ez utóbbiak sorsa nem lehet közömbös a kormánya számára – és őket illetően a magyar követ adott esetben közbelépne.

A beszélgetésen Laval munkatársa megjegyezte, hogy a román követség a román állampolgárságú zsidók érdekében éppen úgy interveniál, mintha árja románok lennének. Laval megjegyezte, hogy ő a francia zsidók megmentése érdekében kénytelen magát mentesíteni a nagyszámú bevándorlótól – vagyis kiadni a magyar zsidókat is. A követ jelentésében felvetette: lehetséges, hogy német nyomásra újabb zsidóellenes intézkedésekre kerül majd sor Franciaországban, ami ezúttal a magyar, oda kivándorolt zsidókat is érinti. A követ jelezte, hogy amennyiben ez bekövetkezik, utasítást kér követendő magatartására.

Erre a kérdésre egy évvel később, 1943. január 5-i jelentésében visszatért, amit a Lavallal folytatott újabb beszélgetéséről terjesztett fel. Laval az iránt érdeklődött, hogy a magyar kormány a Franciaországban élő magyar származású zsidókat hajlandó-e visszafogadni. Bessenyey követ válasza így hangzott: *„Nagyméltóságodtól kapott instrukciók alapján azt feleltem neki, hogy a magyar kormány nem járulhat hozzá a magyar honos zsidóknak Keletre deportálásához, tiltakozik a magyar honos zsidók vagyona ellen irányuló rendszabályok ellen és végül szükség esetén, elvben hajlandó kétségtelenül magyar állampolgársággal bíró zsidóknak Magyarországba való visszatéréséhez hozzájárulni, ami azonban gyakorlatilag a német vagy olasz átutazó vízum beszerzésének nehézségeire tekintettel aligha vihető keresztül."*

Jobbára „konzuli természetű" ügyek merültek fel a Vichy-kormánnyal tartott kapcsolatokban. Hertelendy ideiglenes ügyvivő hosszabb jelentésben tudósított arról, hogy a szabad zónában bárkit munkatáborba lehet kényszeríteni, ahol silány ellátás mellett rabszolgamunka várja az internáltakat. Zsidó

[19] Uo. 1942. júl. 31.

és nem zsidó magyar állampolgárokat egyaránt internáltak. Eleinte a munkanélküliekre, később mindenkire vonatkoztatták a törvényt. A francia külügy később jegyzékben közölte, hogy az összes zsidó, nőtlen, idegen állampolgárt, aki 1933 után érkezett és több mint két hónapja francia területen van, munkatáborba osztják. A követség tiltakozott, és jegyzékben kérte a zsidó eredetű magyar állampolgároknak a munkaosztagokból való elbocsájtását. Hozzáfűzve, hogy a kormány hajlandó őket hazájukba visszaengedni. A fő nehézség – ami a zsidókat illeti – a német vagy olasz átutazás miatt várható. Az egyéb megkülönböztető intézkedésekkel szemben a követség eddig nem lépett fel, mivel a zsidó magyar állampolgárok személyi okmányait (más zsidókhoz hasonlóan) már régebben lepecsételték, a lakhelyelhagyási tilalom másra is vonatkozik, mivel minden idegen csak külön engedéllyel mozoghat az országban. A zsidók határ menti megyékből történő elköltöztetése pedig az olasz megszállók ellenzése miatt lekerült napirendről – így a követség további eljárása feleslegessé vált. Hertelendy másutt megemlíti, hogy az olasz megszállási övezetben a francia kormány német nyomásra hozott zsidóellenes intézkedéseit megakadályozzák, a zsidóknak könnyen adnak átutazó vízumot. A nizzai olasz katonai hatóságok, mint a nizzai és monte-carlói konzulok a hozzájuk forduló magyar zsidókat védelmükbe veszik.[20]

Hertelendy a továbbiakban is fontosnak vélte, hogy jelentsen a külföldi zsidók franciaországi helyzetéről. Ez alkalommal jelentése készítését az a francia intézkedés indokolta, miszerint a francia hatóságok falragaszokon szólították fel az ott (a szabad zónában) lévő zsidókat, hogy nyilatkozzanak: vissza akarnak-e oda menni, ahonnan jöttek, vagy sem. A magyar zsidók érdeklődésére Hertelendy úgy tájékoztatott, hogy amíg a magyar állampolgárságuk megvan, addig a követség védelme alatt állnak. Valószínűsítette, hogy a legtöbb magyar zsidó itt maradna, mintsem Lengyelországba deportálják. (Tehát már 1943-ban köztudott volt a lengyelországi deportálás!)

Hertelendy szerint a francia kormánynak az az indítéka, hogy a „saját zsidói helyett" inkább az idegen zsidókat akarja a németeknek átadni. A magyar zsidókra vonatkozóan nincs hivatalos felszólítás – írta. Hazai utasításra interveniált a külügyben, hogy a magyar állampolgárságú zsidókat ne internálják. Arra a francia kérdésre, hogy inkább munkatáborokba küldjék őket, a válasz igen volt. A francia kormány azt óhajtaná, hogy Magyarország szállítsa haza az ottani magyar zsidókat. A válasz otthoni utasításra az volt, hogy a magyar kormány foglalkozik a franciaországi magyar állampolgárságú zsidók hazaszállításának kérdésével.

A vichyi külügy később pontosított: a francia kormány nem érzi magát képesnek, hogy a külföldi zsidókat megvédje a németek ellen, ezért kéri az illetékes kormányokat, hogy „szállítsák el innen zsidóikat." A zsidókat azért kérdezték meg maradási vagy távozási szándékukról, mert tudni akarták, milyen álláspontot foglaljanak el a németekkel szemben. Hertelendy szerint nyilvánvaló volt, hogy a francia kormány a megkérdezéssel igyekezett kifogást keresni magának arra az esetre, ha a hazatérni nem akaró zsidókat eset-

[20] NOL, K63 11/1, 1943. jan. 20.

Paál László: A berzovai út (1871), olaj, vászon, 99 × 131,5 cm, Szépművészeti Múzeum, f.é.: 2018

leg kiszolgáltatja a németeknek. Hivatkozhat arra, hogy azoknak alkalmat kínált a hazatérésre, de nem éltek vele. A volt szabad zónában lévő, kétségtelen magyar állampolgárságú zsidók létszámát az ügyvivő kb. négyszáz főre becsülte.[21] Az olaszok kiugrása után a zsidók ott sem számíthattak jóindulatra, sokkal inkább – Vichy ellenére – a francia lakosság velük rokonszenvező részére, akiknek sokan köszönhették életüket.

Az 1943-ban, a keleti fronton elszenvedett brutális német vereségek hatására változó helyzetről, lehetséges következményeiről a követség Vichyből igyekezett reális képet adni. A vichyi német nagykövetség sajtófőnöke szavai kapcsán Hertelendy ügyvivő azt jelentette, hogy *„komoly kétségeim támadtak, ébren vagyok-e?" „A csodafegyver, meg az oroszok szétveréséről szóló handabandázás tényleg alkalmasnak látszik arra, hogy a bús valóságot elfedve* […] *a közönség előtt megakadályozza a tengely presztízsének csökkenését."*[22] Bakách-Bessenyey arra hívta fel a figyelmet, hogy *„szövetséges hatalmak mind valószínűbbé váló győzelme esetén Anglia, Amerika és Oroszország után Franciaország a negyedik helyet fogja elfoglalni a nagyhatalmak sorában"*, de német győzelem esetén sem lehet nélküle felépíteni egy új Európát – tehát a jó viszonyt ápolni kell. Nem felejtette el hozzáfűzni, hogy a kormányhoz közel álló körökre nagy benyomást gya-

[21] Uo. 1943. ápr.

[22] Uo. 1943. júl. 5. (A „nemzeti forradalmat" illetően a vichyi követség jelentései mértéktartóak, elég gyakran adnak hírt a belső anarchiáról, a Laval–Pétain ellentétről, illetőleg arról, hogy a „terroristák" azt tesznek, amit akarnak, felszerelésük jobb, mint a csendőrségé, a németek nem engedik a belső karhatalom felfegyverzését, ők maguk pedig nem lépnek fel az ellenállással szemben.)

korolt a tény, hogy az új Európa totalitárius rendjének egyik alappillére úgyszólván pillanatok alatt eltűnt a süllyesztőben anélkül, hogy ezt a németek megakadályozni tudták volna. Ez nem túlságosan biztató jelenség az itteni rezsim számára, amelynek gyökere a népben alig van. A közvélemény azzal biztatja magát, hogy az olasz fordulat a háború közeli végét és a németek vereségét jelenti.[23] A párizsi főkonzulátus vezetője is hasonló szellemben írt, s bizalmas forrásból szerzett statisztikai adatokkal illusztrálta, hogy a tengely az amerikai haditermeléssel nem képes versenyezni.[24]

A Magyarország iránti érdeklődés főleg a vichyi propaganda szintjén nyilvánult meg a „bolsevizmus elleni küzdelem jegyében". Több magyar lapból vettek át cikkeket arról, hogy a szovjetek Turkesztánba akarják a magyarokat áttelepíteni, hogy a szovjet győzelme „super Trianon" lenne Magyarország számára. A „magyarországi bolsevizmus" történetével több lap foglalkozik, és Magyarország szerepelt a „Bolchevisme contre l'Europe" című kiállításon. A magyarországi proletárdiktatúra évfordulóján néhány lap kitért a „Kun Béla rezsim viselt dolgaira". Több írás úgy ismertette Magyarország történetét, mint a kereszténység védőbástyája történetét. Mi több, a *Réalité* február 27-i száma *Face a la menace qui vient de Moscou, la Hongrie bastion avancé et rempart de la civilisation occidentale* (A Moszkvából jövő fenyegetés ellen Magyarország a nyugati civilizáció előretolt bástyája) címen veszi át Budapest propagandatéziseit. Ezen túl számos, a magyar sajtóban megjelent cikket közölnek.[25] Ennek ellenére a háborús körülmények miatt a közvélemény teljesen közömbös a Magyarországról jövő hírek iránt – amin az sem segít, hogy a vichyi tájékoztatási hivatal utasítására a lapok kötelezően foglalkoznak Magyarországgal.[26]

Magyarország 1944. március 19-én történt német megszállását a francia lapok bőven kommentálták – a német érveket közvetítve, melyek szerint a lépésre a katonai szükségesség vezetett. Az oroszok előnyomulása miatt a magyarországi hadszíntér kihasználása a Wehrmacht számára kikerülhetetlen szükség. Ami történt – írták –, az Horthyval egyetértésben történt, megfelelően az antikomintern paktumnak. Az egyetértés jelének vették, hogy Horthy másnap kinevezte az új kormányt. Magyarország politikai szabadságán nem esett csorba. A sajtó nagy része kiemelte Magyarország antibolsevista beállítottságát. A főleg párizsi, „radikális jobboldali" (náci) lapok párhuzamot vontak *„a magyarországi klikk várakozó politikája, és Vichy attentista politikája, illetve a magyar angolbarátság és a vichyi angolbarátság között"* – aminek betudható volt az erőteljes német reakció.[27] Az a tájékoztató, amit a külügyminiszter állandó helyettese küldött „belátás szerinti felhasználásra" „a közelmúltban lejátszódott eseményekről" a vichyi magyar ügyvivőnek, lényegében a német érveket ismételte meg.[28] Ettől

[23] Uo. 1943. aug. 3., aug. 4.
[24] NOL, K63 11/1, 1943. máj. 12.
[25] Uo. 1943. ápr. 28.
[26] NOL, K63 11/7, 1944. febr. 21.
[27] Uo. 1944. ápr. 6.
[28] Uo. 1944. ápr. 17.

függetlenül, a vichyi külügyminisztérium politikai osztályának vezetője szerint a megszállásra azért került sor, mert a helsinki magyar követ nagyon optimista jelentéseket küldött a finn–szovjet tárgyalásokról, s ezek fényében a Kállay-kormány követni akarta a finn példát, érintkezést keresett a szövetségesekkel, és ez vezetett a németek lépéséhez és az új kormány megalakulásához.[29]

A francia–magyar „sorsközösség" sugalmazása olyan mértékben erősödött, amilyen mértékben vált bizonyossá a szövetségesek győzelme. Figyelemre méltó, hogy a partraszállás előtti hetekben milyen érdeklődéssel fordultak a szélsőjobboldali, németpárti, náci lapok Magyarország felé. A milícia lapja azt írta, hogy Magyarország eltökélt arra, hogy Erdélyt megtartja, és ezért nem vett kellő erővel részt a szovjet elleni harcban. A „márciusi események" e helyzetnek vetettek véget. Mindkét zóna lapjai közlik Horthy április 17-ei hadparancsát, kiemelve azt, hogy nincs több hátrálás. A francia propagandaszervek német kezdeményezésre utasítást kaptak, hogy a magyar haderő szereplését a keleti fronton növeljék, és közöljék a magyar hadijelentéseket. A szovjet előnyomulás okán egyes lapok magyar–német sorsközösségről írtak. Volt, amelyik azt írta, hogy a magyar magatartást a bolsevizmus elleni küzdelem határozza meg, s ennek következménye, hogy Magyarország csak a német erőkre számíthat, és ennek győzelmét remélheti. Más lapoknak a „március végi" események arra adtak alkalmat, hogy visszapillantást adjanak a magyarországi bolsevizmus történetére, és hogy Magyarországot, mint a nyugat védőbástyáját mutassák be a „bolsevizmus elleni harcban", hosszabban ismertetik „Kun Béla uralmát". Más lapok kitérnek Károlyi Mihály szerepére a Londonban megindult magyar emigrációs szervezkedéssel kapcsolatban, és ismertették „a Károlyi-féle rendszert, amelyik a bolsevizmus karjaiba taszította Magyarországot". Egy újságíró a *La paix maçonnique de 1919* (Szabadkőműves béke 1919-ben) címmel megjelent brosúrájában részletesen ismerteti „Benešnek és a páholyoknak az intrikáit", melyek Magyarország feldarabolásához és Trianonhoz vezettek. A sajtó egy része a „magyarországi zsidókérdés" történetét ismerteti, rendszerint a „Kun Béla rendszer" tanulságaiból kiindulva, és kiemelve a magyarországi zsidóság szereplését e rendszer vezetésében.[30] A partraszállás után erősödtek azok a hangok, melyek kiemelik Magyarország szerepét a bolsevizmus elleni küzdelemben a nyugati civilizáció védelmében. A „magyar antiszemita politika" ismertetése során nem mulasztották el a lapok közölni a „magyarországi zsidókérdés radikális rendezésére vonatkozó információkat".[31]

A két ország vezetését a rossz politikai döntések sorozata sodorta hasonló helyzetbe a háború alatt, s egyebek mellett e rossz döntések következményeképpen több mint harminc évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy hasznos párbeszéd induljon közöttük.

[29] Uo. 1944. máj. 13.
[30] Uo. 1944. máj. 13. (sajtójelentés)
[31] Uo. 1944. júl. 5.

VASAS GÉZA

A NAPLÓÍRÓ KOZMA MIKLÓS

Az MTI és vállalatai, közöttük a Magyar Rádió elnök-igazgatója, Kozma Miklós 1937. október 9-től november 12-ig félhivatalos úton Párizsban, majd Berlinben tartózkodott. Erről is, mint valamennyi hasonló külföldi utazásáról, még azon frissiben naplószerű, útirajznak is beillő összefoglalót készített.

A Babits, Kosztolányi és Szekfű Gyula nemzedékéhez tartozó leveldi Kozma Miklós addigi pályafutása a maga korában korántsem mondható kivételesnek. A k. u.k. hadsereg, a Nemzeti Hadsereg tisztjei közül a Horthy-korszakban többen is civil pályán jutottak jelentős pozíciókba. Kozma a közös ármádia huszár századosaként harmincadik életévét taposta az I. világháború kitörésekor. Különböző frontokon végigharcolta a négy évet, hazajőve szembesülnie kellett azzal, ami majd életének új irányt szabott, tehát nemcsak a közös államalakulat fölbomlásával, hanem a történelmi Magyarország megszűnésével is. Az őszirózsás forradalommal hamar szembefordult. Már ekkor, de különösen a kommün alatt tudatosan kereste az érintkezést az ellenforradalmi csoportokkal, s így jutott el Szegedre, ahol részt vett a nemzeti hadsereg megszervezésében. A békeszerződés aláírása után leszerelt, s az 1920-ban még kicsiny és jelentéktelen MTI, négy évvel később pedig az éppen megalakuló Magyar Rádió, valamint a Magyar Film Iroda vezetésével bízta meg Horthy Miklós kormányzó. Ezt a munkát csak rövid ideig, az 1935 márciusa és 1937 februárja közötti szűk két esztendő szakította meg, amikor, elvállalta a régi szegedi bajtárs, Gömbös Gyula kormányában a belügyminiszteri tárca irányítását. A miniszterelnök konzervatív alkotmányosság kereteit feszegető törekvéseivel azonban mindinkább szembekerült, de lemondása végül már Darányi Kálmán kormányfőségének idejére esett. Tulajdonképpen megkönnyebbülve tért vissza a hírszolgálathoz és a rádióhoz, amely szakmai elismertségét nem kis részben az ő szívós munkájának, vezetői talentumának köszönhette.

Milyen céllal indult 1937. őszi utazására? A Párizsban ekkor zajló világkiállítás pavilonjait kívánta elsősorban meglátogatni, amelynek eseményeiről a magyar rádió helyszíni tudósításokban számolt be. Emellett a Film Iroda javára magyar propagandafilmek franciaországi forgalmazásáról szeretett volna egy elvi megállapodást nyélbe ütni. Természetesen igyekezett kiaknázni az értékes napokat további kapcsolatépítésre a Havas hírügynökséget vezető André Meynot-val, egyúttal megismerkedni a francia fővárosban működő Magyar Egyesülettel és a magyar kormány alapította Tanulmányi Központtal. Utóbbival együttműködve hódolhatott egyik fő szenvedélyének. Valódi mecénásként adott támogatást francia nyelvű magyar költői antológiára. Ehhez fűzött kommentárja ars poeticának is beillik: „Annyit osztok szét közcélra, amennyit csak tudok, mert jólesik."

A párizsi tartózkodás epizódjait megörökítő oldalaknak körülbelül negyven százalékát teszik ki csupán az említett célokkal kapcsolatos följegyzések, a többi helyet a francia politikai közélet időszerű történéseiről – az ezekben reflektorfénybe került szereplőkről –, valamint a társadalmi viszonyokról, napi érdekességekről, nem mellékesen

a már egy ideje Párizsban élő régi orosz emigráns ismerőseivel való találkozásról szóló rövid, eleven jellemrajzok és értékelések töltik ki. Kozma látható örömmel, mi több, elégedettséggel ír arról a kulturális és politikai közeledésről, ami a két ország között ebben az időben végbement. Ennek megfelelően a hazai sztereotípiák kevéssé befolyásolták a francia viszonyok megítélésében. Politikai meggyőződése, az ottani közéleti visszásságok ugyan erős kritikára ragadtatták, mindez nem takarta el előle azt a civilizációs minőséget, magas kulturális színvonalat, ami még mindig vonzóvá tette a francia életet. Azt érzékelte, hogy a fölszíni gyöngeségek mögött még bőven rejtőznek társadalmi, emberi erőtartalékok. A világkiállításon történő eredményes magyar bemutatkozást – elég csak Goldberger Leó és Aba-Novák Vilmos díjaira gondolni – ugyanilyen józanul, hurráoptimizmus nélküli örömmel és büszkeséggel értékelte, ugyanakkor a Párizsba is eljutott honi gyarlóságok egyik legjelentősebbike, az úrhatnámság, mint mindig, ezúttal is fölbosszantotta, s nem sajnálta tőle a gúnyt és iróniát.

Párizsban ismét jelentkezett Kozma világháborúban szerzett betegsége, amelynek gyógyítása végett egy hetet kellett töltenie a híres drezdai Lahmann-szanatóriumban, s csak azt követően utazhatott tovább, november 7-én Berlinbe. A német fővárosban azután a maradék öt nap alatt sűrű programot bonyolított le. Előbb tárgyalásokat folytatott a német hírhivatal, a DNB vezetőivel, rádiósokkal, majd hosszabb eszmecserébe bocsátkozott korábbi tárgyalópartnerével, Funk államtitkárral Goebbels propagandaminisztériumából. Elbeszélgetett a magyar külképviselet vezetőjével, Sztójay Dömével, akivel közös katonai múltjuk kötötte össze. Társasági összejöveteleken többször találkozott Berlinben tartózkodó vagy éppen oda látogató előkelő magyar családok tagjaival, de otthonosan mozgott német körökben is, amit megelőző látogatásai és kiváló német nyelvtudása alapozott meg. Nem mulasztotta el ezúttal sem fölkeresni a magyar körökben nagy népszerűségnek örvendő agg tábornokot, Mackensent, akivel még az első világháborúban a romániai frontszolgálata során kötött személyes ismeretséget.

Sok értékes megfigyeléssel, találó észrevétellel adja vissza összefoglalójában a berlini napok tapasztalatait. A német viszonyokat meglehetős távolságtartással szemlélte, különösen a rendszer pénzügyi, gazdasági perspektívájával kapcsolatban fogalmazott meg kételyeket. Természetesen, ahogy a franciaországi, úgy a németországi fejleményekről is eleve igyekezett naprakészen tájékozódni. Ebben sokat segítettek a két fővárosban dolgozó MTI-tudósítók, Ajtay Miklós, valamint Kandó-Meloccó Ferenc, akik havonta küldték főnöküknek a lényeges hírekre összpontosító beszámolóikat.

Kozma az idő tájt már rutinos naplóírónak számított. Az első világháborús 44 havi frontszolgálata alatt átélt történéseket a fegyelmezett katona napi rendszerességével örökítette meg. Ennek a szövegét Rákosi Jenő és édesapja, Kozma Ferenc (költőként Bárd Miklós néven vált ismertté) nógatására végül 1931-ben megjelentette, ami két szempontból is figyelemreméltó volt. Még életében vállalta a közlést, ami döntően a 20. században vált bevett gyakorlattá, megtörve a korábbi konvenciót, amely a naplóíró életében kizárta a nyomdába kerülést. Elképzelhető, hogy a Széchenyi-napló 1925-től kezdődő kiadása is lökést adott az irodalmi nyilvánosság elé lépésének. Az Egy csapattiszt naplójának *sikerén fölbuzdulva két évvel később már a céhen belüliek magától értetődő természetességével adta nyomdába* Az összeomlás *című, 1918-1919-es viselt dolgairól, a forradalmak és az ellenforradalom koráról szóló kötetét, amit naplónak nevezett ugyan, de helyesebb az emlékiratok közé sorolni, mivel nem*

napokra tördelve követi az eseményeket, hanem megszakítatlanul, folyamatszerűségében mutatja be mindazt, amit fontosnak tart. Ez a személyes korrajz bizonyára saját egyidejű feljegyzésein alapult, amint az előszóban meg is jegyzi, az már viszont erősen kétséges, hogy az emlékezet engedelmesen, „akadálytalanul" szűrte volna át magán az akkor leírtakat. Az események és a szerkesztés között eltelt időszak élményei, tapasztalatai óhatatlanul is igazítottak többet-kevesebbet azoknak egyidejű megítélésén. Kiderül ez abból is, hogy hiába keressük annak a rövid időszaknak a nyomát, amit Kozma a Károlyi-kormány hadügyminisztériumának a kötelékében eltöltött.

Egyáltalán miért vállalkozott arra, hogy minden politikus kortársánál nagyobb alapossággal és részletességgel dokumentálja a tevékenységét? Pusztán forrásteremtésről lenne szó? Elég ahhoz kiadott vagy kiadatlan naplóiból néhány oldalt elolvasni, hogy észrevegyük, a naplóírás funkciói az ő gyakorlatában is összetettek. A műfaj, amelynek általa gyakorolt változata is kétségkívül része az irodalomnak, 1914-ben érintette meg, így íróvá lényegében a háború tette. Attól kezdve mutatható ki nála az igény a közélet általa megtapasztalt s megítélése szerint jelentős, sorsformáló történéseinek a rögzítésére. Csak olyan időszakokról készített a napló és az emlékirat határán mozgó összefoglalókat, amelyekről úgy vélekedett, hogy politikai súlyuk lehet, vagy addig számára ismeretlen, kevéssé ismert részét képezik a kor európai valóságának. A felfedezőkedv, megismerésvágy miatt némelyikük kifejezetten az útirajzokkal rokonítható. A lényegesnek ítélt események megőrzésére irányuló szándék a közösség iránti felelősség ethoszából táplálkozott. Másfelől a látottak-hallottak, a tapasztalatok írásba foglalása, rendezése nagymértékben segíthette is számára ezeknek a megértését, az elengedhetetlen földolgozást, mi több, a tisztánlátást, ami azután visszahatott közéleti munkásságára, irányt szabva soron következő döntéseinek. Nem annyira őszinteségre, mint inkább világosságra törekedett naplószerű feljegyzéseiben. Mindenekelőtt a megtapasztaltak megvilágítására, ami idővel „rejtett erőforrássá" avatta számára ezt a tevékenységet. Egyszerre szolgálta a közösségi és a személyes önismeret alakítását. Paradox módon több személyesség, nagyobb oldottság, mélyebb intimitás vissza-visszatérően a rövid, főként száraz tényekre szorítkozó naplóbejegyzéseiben tűnik föl, s leginkább életének az utolsó éveiben. Ezekben gyakran már ő maga válik főszereplővé, ám a vázlatszerűség másfelől meggátolja a mélyebb önelemzést. Közéleti fontossággal, vonatkozással egyáltalán nem bíró eseményt egy alkalommal vett részletesebben a tolla hegyére: saját betegségtörténetéből az orrpolip-műtétet. Itt kizárólag az a cél vezette, hogy pontról pontra figyelje meg saját reakcióit, és mintegy „lekottázza" erről a testi-lelki élményről az észleleteit.

A naplóírás harmadik, kétfelé ágazó funkciója mindenképpen az önkifejezés s vele az alkotás öröme. A naplóíró a tűnő idő nyomában járva próbálja foglyul ejteni az érdemes pillanatokat, s így a történelmi mindennapok esetlegességeiből „kitörölhetetlen eseményt" hoz létre, miközben, talán éppen ezáltal meg is szabadul a történtek terhétől. Ilyen belső, lelki terápiára irányuló igény hívhatta részben életre a világháborús naplót, mivel, mint utal is rá egy helyen, a levelezés semmi esetre sem tölthette be ezt a szerepet amiatt, hogy a katonai cenzúra minden elküldött sort ellenőrzött. Mindamellett szinte valamennyi Kozma-naplóra a nagy terjedelem, lankadatlan dokumentálókedv és eseménygazdagság dacára legalább annyira jellemző az elhallgatás. Éppen világháborús naplójának születésekor, amikor még föl sem merült annak

megjelentetése, arról elmélkedik egyik levelében, hogy a történések „komolyabb fele soha le nem íródik", mert az emberben mindennek folyton változik az igazságértéke, s idővel az ellentétes ítéletek egymásra torlódnak, ami fegyelmezően hat a közlésvágyra. Ez magyarázza tehát naplóiban a visszafogottságot: a dolgokat és önmagát figyelő, kommentáló én a gondolatainak mélyebb rétegeiből szinte egyáltalán nem, vagy csak óvatosan és szűrt reflexiók rögzítésére „adott engedélyt".

Ahogy az már az előbbiekből kiderült, Kozma naplóírói, emlékírói technikája többrétegű. A szórt, vázlatos napi bejegyzések jelentik az alsó, legnyersebb réteget, de van példa a részletes és rendszeres, bőbeszédű diáriumra is, ilyen mindenképpen a világháborús napló. Az esetlegesebb és kezdetlegesebb változatra épülnek a hosszabb összefoglalók, illetőleg a memoárszerű szubjektív korképek. Nem tudni pontosan, de ismerve Kozma írói ambícióit, korábbi munkáit, jó okkal következtethetünk arra, hogy ezekkel a hosszabb szerkesztett és gépelt szövegekkel határozott terve lehetett, nem a levéltárnak szánta őket. Segítségükkel akár megírhatta volna a politikusi pályafutását összegző nagy visszaemlékezését, amelyre a kortársai körében addigra több példa is akadt, gondoljunk csak Batthyány Tivadar vagy éppen Kristóffy József emlékirataira. Ezt a szándékot látszik közvetetten alátámasztani, hogy élete utolsó fél évében, kárpátaljai kormányzói biztossága idején rendszeresen olvasta Justh Zsigmond naplóját, s az olvasmányélmény kiváltotta észrevételeit többször is „megosztotta" utolsó, töredékes naplójával.

Az írás iránti vonzalom eredendően családi hagyomány, bár atyja inkább csak az epigonok sorát gyarapította, a nagybátyja, Kozma Andor a maga korában elismert írónak számított. Olyanok nyilatkoztak róla megbecsüléssel, mint a nyugatos alkotók, többek között Móricz. Kozma Miklóst más irányból is érték személyes hatások. A húszas években szoros barátságot kötött Zilahy Lajossal. Az ezt követő évtized derekán pedig Németh László, majd Cs. Szabó László, kikre gyors egymásutánban a Rádió irodalmi osztályának vezetését bízta, kerültek igen közel hozzá. Különösen Cs. Szabó vált egészen az utolsó napokig fő bizalmasává. Ez idő tájt Illyés Gyula ugyancsak ismerősi köréhez tartozott, akit mellesleg befolyását latba vetve igyekezett az ügyészi, rendőrségi zaklatásoktól megvédeni. Ezek a szerteágazó intellektuális kapcsolatok érdeklődésének újabb és újabb impulzusokat adtak, szemhatárát értelemszerűen tovább tágították, s hozzásegíthették, hogy a létformájával járó hajszoltság és egyoldalúság sem okozott nála beszűkülést, nem vesztette el képességét az árnyalatok meglátására, a minőségi gondolkodásra. Ahogy élete végén mindjobban kiábrándították világpolitikai körülmények, a hazai közélet jelenségei, valamint szereplőinek gyakorta alacsony emberi és szakmai színvonala, úgy vette egyre jobban magát körül az irodalommal. 1941. december 7-én bekövetkezett halálakor – Cs. Szabótól tudjuk – egy bőröndnyi szépirodalmat vittek el szanatóriumi szobájából.

KOZMA MIKLÓS

NAPLÓ

(1937, Páris – Weisser Hirsch – Berlin)

Október 9. Esterrel[1] indulunk Párisba. Már hamarabb szerettünk volna, de Gömbös halálévfordulóján[2] Pesten akartam lenni. A temetőben sok képviselő. Többen olyanok is kedvesen közeledtek, akik miniszter koromban nem tüntettek ki sympatiájukkal. Schandl[3]: *„Veled beszélni akarok – 80% állt mögötted, miért mentél el, ma sem tudjuk. Ha visszajöttem – meghívlak diskurálni."*

Páris – semmi külső nyoma a kétségtelenül nem jó helyzetnek. Semmi abból, amit némely gyerekes magyar hirdet oly határozottan, hogy napokon belőli (sic!) felfordulásra kellett gondolni annak, aki hiszékeny. Külpolitikai iskolázatlanságunk egyik symptomája, hogy egy megjegyzésnek – egy hotelben a szobalány lustaságának jelentőséget tulajdonítanak. A „hangulat vészes" és „mindenki sztrájkol", olyan értékű, mint az a bizonyos angolról szóló anekdota. – Kiszállt Calais-ba és naplójába beírta: *„Minden francia vörös és szemtelen"* – mert calais-i kávéházban az egyik pincér az volt.

A Bedford Hotel a régi – semmit sem változott, de a levegő itt is, mint általában Párisban mégis más, mint 1921-ben, mikor először szálltam oda meg. Párisban akkor magyarnak lenni más volt, mint most – de erről később.

Párisban kevés idő alatt sokat akartam végezni. Az állomáson Ajtay[4] és Gesztessy vártak – és nagy meglepetésemre Meynot[5] egy virágcsokorral. Már az állomáson mondják az urak, hogy Gecső Bözsi[6], aki a világkiállításra jött ki, hogy a rádiónak conferáljon – lábát törte egy taxiban.

9-én első út Khuen-Héderváry Sándorhoz[7] a követségre. Anci grófnő még Pesten van.

Meynot, a Havas[8] igazgatója a 20-as évek elején a konferenciákon fázott tőlem – én voltam az ellenzék vezére. Később felmelegedett – a pesti conferencia óta pedig teljesen megváltozott. Sándorral is igen kedvesek voltak – (bár ott Mlle Liliannak Sándor iránti különös sympatiája is szerepet játszhatott). Már

[1] Gyarmathy Eszter (1899–1989) Kozma második felesége, 1924-ben házasodtak össze.

[2] Gömbös Gyula (1886–1936) 1932 októberétől haláláig Magyarország miniszterelnöke.

[3] Schandl Károly (1882–1972) agrárpolitikus, államtitkár, lapszerkesztő. 1926-tól országgyűlési képviselő, 1938-tól felsőházi tag.

[4] Ajtay Miklós (1899–1987) író, újságíró. A párizsi Magyar Intézet egyik megalapítója és ügyvezető igazgatója. Kozma megbízásából az 1930-as években az MTI párizsi tudósítója.

[5] André Meynot (1880–1968) az 1920-as évektől a Havas hírszolgálat első embere.

[6] Gecső Sándorné (Ihrig Erzsébet, 1896–1968) 1949 nyarán átszökött a nyugati határon Cs. Szabó László után, akihez feleségül ment.

[7] Khuen-Héderváry Sándor (1881–1947) diplomata, szolgált Bukarestben, Madridban, Londonban, Berlinben, a Külügyminisztériumban, 1934–1941 között Magyarország franciaországi követe.

[8] A világ első hírügynöksége, amelyet a magyar eredetű zsidó családból származó Charles-Louis Havas indított 1835-ben Párizsban.

másnapra lefoglaltak. Meynot és fia, Jacques és annak felesége jöttek értünk autón. Párisban vezetni külön tudomány, még különb a párisi rendőr, mely hihetetlen egyszerűen és ügyesen egész kis mozdulatokkal – ujjal, szemmel, vállal dirigál. Aki egy negyed méterrel előbbre van, annak van joga menni. A rendőr alig mond és tesz mást, mint előrekerget: Allez, allez, vite, vite[9]. A Bois isteni időben tündérszép volt. Páris forgalma a világváros csődje. Az Etoile felé, a Champs Elyséen végtelen nyolc-tízes sorokban a kocsik. A mellékutcákban tízperces torlódások. Rengeteg idegen kocsi.

Versailles – hála egy amerikai adományának, lényegesen másként van karbantartva, mint régebben. Végigjárjuk a kastélyt – egy francia guide, öregebb ember – vezet. A legjobb francia típus – finom, intelligens – és a történelemnek éppoly ismerője, mint a művészeteké. Meynot is büszke rá – lehet is. Akár egyetemi professzor lehetne – formára is. A békekötés nagy termében elmondja – ő ott volt –, hogyan folyt le a világtörténelem egyik legrosszabbul sikerült békekötésének aktusa. Meynot megszólal: *„Igen, itt kétszer kötöttünk rossz békét, 1871 és 1918-ban."* Én: *„Boldog vagyok, hogy ezt egy franciától hallom – még inkább az lennék, ha sokan gondolkoznának önhöz hasonlóan."* A terem márványoszlopain a bejáratnál minden idők elesett francia tábornokai és ezredbrigadérosok nevei vannak megörökítve. Mindegy, hogy királyi, császári, vagy forradalmi hadseregben estek el, néha egymás ellen is – de a halálban mind hőshalált (sic!) halt francia tábornok.

Aztán St. Germain. – A hotelterraszról szép kilátás Páris felé. A francia erdők bájosak, szépek – kedves és változatos a hangulatuk. Charme-juk van, gyakran lebeg felettük igen finom ködfátyol. A francia vidék bája, finom levegője rezeg – színei kedvesek. Igen jó déjeuner – mellettünk lévő asztalnál Cerruti[10] és Paulay Erzsi[11]. Akkor még nem tudta a nagykövet, hogy nehány nap múlva élete egyik legnagyobb baklövését követi el. Pesten titkár volt, akkor ismerte meg feleségét. Nagykövet volt Tokióban, Berlinben, ahol nem szerették a németek, és sokban hozzájárult az akkori olasz–német meg nem értéshez – aztán Párisban nagykövet igen erős francia sympatiákkal, ami most nem időszerű. A hotel királyi kastély volt és egyik földszinti szobájában a napkirály XIV. Lajos született – most tudtam meg, hogy a dátummal megelőzött – szeptember 5. Egyébben is. A szoba néhány darabja korabeli – közepén pedig egy billiardasztal. Két francia fiú karambolozott éppen XIV. Lajos napkirály által első ízben meglátott és neki a világkezdetét jelentő szobában.

Egy következő napon déjeuneren voltunk Meynotéknál. Egyik kertes elővárosban laknak. Ott újra láthattam a francia gazdagság titkát. Igaz, a családja nagy – 6 gyerek – Párisban igen sok. De Meynot nem magyar mértékkel keres sokat. Helyes kis kert, szerény emeletes villa, fent kis szobák – egyszerű régi berendezés – lent salon, ebédlő, stb. – csupa dédapáktól maradt holmi. Szobájában sok jó könyv, igen gyenge képek. Remek konyha – még remekebb italok. A gyerekek

[9] Menjen / induljon, gyorsan, gyorsan! (fr.)

[10] Vittorio Cerruti (1881–1961) olasz diplomata. 1919 májusa és november között Budapesten a népszerű Romanelli ezredes vezette olasz katonai misszió mellett szolgált.

[11] Paulay Erzsi (1886–1959), drámai színésznő. A legendás Paulay Ede lánya.

saját autóikon járnak – ő vonaton jár be. Igen kedvesek voltak. Jelenleg sok nehézsége is van – a kormány neki tulajdonítja azt, amit a hírszolgálat terén saját politikájának köszönhet. A német szolg behozta a franciát világrelatióban, nem is beszélve az angolról, amely siralmasan visszaesett – de ennek oka nemcsak a politika, hanem a Reuter[12] csapnivaló szolgálata, amely az angol klasszikus hagyományokat félrerúgva – amerikai ízű ostobaságokat kürtöl világgá.

Meynot royalista, vallásos – tehát csendes ellenzéki. Óvatos – jajgat az adók miatt – mely nála a jövedelem 48%-a. Vigasztaltam, hogy kezdik ők is a többit utolérni. Politikai elégedetlenségéből velem szemben nem csinált titkot. Általában a nemzeti érzésű franciák erősen elkeseredve – amint ezt Laval[13] is mondta egy privát diskurzus keretében – jobban szerették volna, ha Blum[14] marad és alatta a dolgok abszurdum jutnak. Ez lejáratta volna a Front Populaire-t[15] és jobban összekovácsolta volna a jobboldalt. A legnagyobb bajokat a 40 órás munkahét okozza. Páris egyik zsidóvicce: egy zsidó kedden nem dolgozik soha. Kérdik miért? *„Mert én akarok lenni a negyedik legnagyobb zsidó a világon!"* Hogyan? *„Hát Mózes adta a szombatot, Jézus a vasárnapot, Blum Leó a hétfőt, én adom magamnak a keddet."* egyébként a hétfői új pihenő nap hatását csak abban láttam, hogy a Bedfordban a meleg víz hétfőn reggel féllangyos volt.

Már a vonatnál azzal fogadtak, hogy Gecsőné aki a világkiállítás rádiókonference-ra jött ki, taxiba lépve lábát törte. Szerencsére Khuen Sándor is ott volt, így bár éjjel történt a baj, jó kezekbe jutott, mert az átlag francia orvostól az Isten mentsen mindenkit. Meglátogattuk többször a sanatóriumban, hősiesen tűrt, sőt gipszben fekve konferált is négy nap múlva, kivitetve magát a magyar pavillonba, amit a párisi sajtó mint hőstettet ünnepelt. Szegény kétségbeesve feküdt addig, míg Esther haza nem indult és magával nem vitte. A sanatórium párisi fogalmak szerint jó volt, hogy mi sokban el vagyunk kényeztetve, azt ebből az alkalomból újra látni lehetett.

Egyik délután Chripunowékat[16] akartuk felkeresni. – A menekült oroszok irodájában kértük új címüket. A legnagyobb gyanakvással fogadtak – előbb telefonon felhívták Mashát, és csak igazolása után álltak velünk – annál kedvesebben – szóba. Nem csoda, hiszen nemrég rabolták el Miller W. tábornokot[17].

A rive-Gaucheon egy sötét utcában kis hotel – egy kis szoba – Alexejt nem is tudják elhelyezni, a gyerek ismerősöknél alszik. Mascha két jó családbeli

[12] A Reuters hírügynökség, melyet Paul Julius Reuter alapított 1851-ben Londonban. A Havas egyik legnagyobb vetélytársa.

[13] Pierre Laval (1883–1945) két ízben volt a Harmadik Köztársaság miniszterelnöke, s ugyancsak két alkalommal állt már a második világháború alatt a németekkel együttműködő Vichy-kormány élén. 1945-ben hazaárulás vádjával halálra ítélték, és kivégezték.

[14] Léon Blum (1872–1950) szocialista politikus, 1936-ban a választásokon győztes Népfront éléről került a miniszterelnöki székbe. Kormánya vezette be a fizetett szabadságot, a 40 órás munkahetet, a kollektív szerződések rendszerét, s emelte 14 évre az általános tankötelezettséget. A pénzpiac ellenőrzésére irányuló kísérletének kudarca folytán 1937 júniusában lemondott, és ismét a jobboldal került hatalomra.

[15] Népfront.

[16] 1920-ban közel 5 ezer, de még 1930-ban is több mint 4 ezer orosz állampolgárságú személy élt Magyarországon, köztük Gyenyikin tábornok.

[17] Jevgenyij Miller tábornokot a fehér emigráció katonai vezetőjét 1937. szeptember 22-én rabolták el Párizsban az NKVD emberei, és hurcolták titokban a Szovjetunióba, ahol Berija parancsára 1939-ben kivégezték.

francia gyereket sétáltat délután s ezért havi 15 pengőnyi francia francot kap. És kézimunkázik fillérekért. Főúri mód az a szegénység, amiben négy év előtt ehhez képest laktak. De az orosz tud tűrni és mert Mascha igazi dáma még jobban. Szívtépő az a jókedv és hit, amit mutat. A többi ismerős közül sok elment máshová. Mascha öccse Sanghajban van, éveken át jól ment a dolga, persze most mi van vele – ki tudja. Gazlovsky hercegné valahová Németországba ment – vajjon oly szép-e még, mint volt. Dondukow herceg Firenzébe és a többi is ide-oda. Maschát vittük ebédre-vacsorára, Chripunow semmi meghívást nem fogadott el. Érdekes, hogy Alexejkét egy német ismerős egy szavára felvették egy fiútáborba ingyen, és a német táborparancsnok naponta külön magyarázta neki a bolsevizmust, és mindenben a legmegkülönböztetettebben bántak vele. Chripunowék megmutatták azt a helyet – negyven lépésre a hoteltől –, ahol a szerencsétlen Millert a GPU[18] emberei elkapták és autóba dobták, este 7-kor. A párisi rendőrség – Maschéék szerint – mindent tud, de nem akar tudni és tenni. A kolónia reszket, nem tudja, ki áruló, ki nem. A szörnyű nélkülözés régi, megbízhatónak vélt emigránsokat is olcsón a GPU karjaiba kerget. Mascha meghatóan és minden kis részletre emlékezve beszél most is a Pesten, nálunk töltött időről. Juditot[19], ki Lacival[20] és Návay Bandival[21] három nappal utánunk autón érkezett, majd megette örömében. Esther valahogy módját találta néhány száz francot a kisfiúnak adni azon a címen, hogy nem tudja, mit vegyen neki ajándékba – de mit segít ez. Emigrációk ritkán jutnak haza s a történelem tanúsága szerint ebben sincs sok köszönet, talán a francia forradalom után a Talleyrand[22] kör kivétel. De hiszen azok maguk is forradalmárok voltak. Na meg az orosz dimenziók oly nagyok, hogy túlhaladják az emigránséletkort, a visszatérés egykori lehetőségét tekintve. A magyarországiaknak igaz, hogy kevesen vannak, mégis csak jobban megy átlagban, mint a franciaországiaknak, főleg mióta a Front Populaire az úr.

A kiállítás szép, az utolsó pavillon akkor akart nyitni – de hát, bár csinált nagy idegenforgalmat, ma már egy világkiállítás sem az, ami azelőtt. A víz- és fényeffektusok szépek. Pavillonok: Külsőre maszát (sic! – értsd: maszat), művészi megoldást illetőleg messze legszebb a német.[23] Vele szemben nagy és lendületes az orosz, illetve a két nagy szobor – bár jobb lenne, ha időnkint

[18] Kozma a szervezet nevét illetően téved. A GPU-t (Állami Politikai Igazgatóság) 1922-ben hozták létre a Cseka szervezeti bázisán, a következő esztendőben már OGPU (Egyesített Állami Igazgatóság) néven működött, majd 1934 júliusában NKVD (Belügyi Népbiztosság) néven szervezték újjá, amely a politikai rendőrség hatáskörét gyakorolta, és a gulag táborrendszer irányítása is hozzá tartozott.

[19] Nem sikerült Kozma környezetéből senkivel sem azonosítani.

[20] Bizonyára Kandó László (1886–1950) festő. Kozma unokatestvére, akinek tanácsára került a Magyar Rádió irodalmi osztályának élére előbb Németh László, majd Cs. Szabó László.

[21] Návay Andor (1888–1944), földeáki jogász, földbirtokos. Végigharcolta az első világháborút, többször kitüntették. A Tanácsköztársaság alatt részt vett a ludovikás felkelésben. Ezt követően jelentkezett a Nemzeti Hadseregbe, valószínűleg innét származott Kozmával való ismeretsége.

[22] Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (1754–1838) az újkori Franciaország egyik legtehetségesebb diplomatája, aki kisebb megszakításokkal az 1789. évi forradalom kirobbanásától egészen Lajos Fülöp uralkodásának időszakáig meghatározó szerepet töltött be a párizsi politikai életben. Kozma Talleyrand 1792 és 1795 közötti angliai és egyesült államokbeli emigrációjára céloz.

[23] A német pavilont, amely első díjat nyert, Albert Speer (1905–1981), a Harmadik Birodalom főépítésze tervezte.

valami világítástechnikai ok miatt nem mászna be létrán nappal egy derék bolsi azon a kis ajtón a női alak szoknyája alá, és nem tűnne el annak hasában. Ezt a műveletet a nézők harsogó nevetése kíséri.

A kormányok a kiállítás célját különféleként fogták fel, s ezért az összehasonlítás nehéz. A németeké belül „sachlich"[24]. Túl sok van benne – „Mustermesse"[25]. Az orosz propaganda – de ostobán és idétlenül. Midőn 1914 óta „propagál" az emberiség, ma már így nem lehet elérni semmit. A felét látva az ember bosszankodva visszafordul. A mi egykori ruszkicai márványunkból épített román pavillon belül is csupa erdélyi vonatkozást mutat. Az első helyen talán a belga áll – szép, művészi, komoly és nagy az anyaga. A norvéget a gyönyörű RöwdeTeddy[26] kedvéért néztem meg. Egy képe van kiállítva, mely távolról sem oly szép, mint ő, de ő annyira az, hogy szabad neki ilyet festeni.

A magyar – kívül normális, belül igen jó, helyes, hogy művészettel, iparművészettel, népies dolgokkal jöttünk ki. Szobrok, képek igen jók, Aba Novák[27] magyar–francia vonatkozású hatalmas történelmi festménye nagyszerű, C. Molnár Pálé[28] is finom és komoly, de szép a többi is mind, a színes ablak, a népies falfestmények, az iparművészeti vitrinek, mind. Sok (sic!) el is adtak, sok nyert jelentékeny díjat. Bosszantott, hogy legalább három kiállítási emberünkkel beszélve mind a következőként beszélt a díjazásról: „Kiverekedtem a jürynél X-nek ezt, Y-nak azt a díjat." „Kieszközöltem" stb. Az ördög őket vigye el – igazi magyar dolog. Még ha igaz lenne, se mondja. Végül is Aba-Novák aranyérme nem kiverekedés eredménye. A földművelésügyi részért agyon kellene ütni Dicenti[29] miniszteri tanácsos urat, aki azon az alapon, hogy az ő minisztériuma adja a pénzt s így ő dirigál, saját sivár idétlenségét állította ki. Tormay Géza[30], kinek érdeme igen nagy, hiába esett kétségbe – nem tudta keresztülvinni, hogy valamiképpen is a többi jóhoz alkalmazkodjék. Porcellán gyümölcsök, papírmasé aggancsok (sic!), mert a többi igazi Berlinben volt, négy lószobor, köztük egy Kozma, ami a magyar lótenyésztést akarja ábrázolni és egy állítólagos buzaapotheozis – borzalmas. Szerencsére megakadályozták, hogy a magyar paradicsomot saját gusztusa szerint tegye nevetségessé. Megtervezte, hogy egy porcellán paradicsom, egy befőttesüveg paradicsom és egy paradicsomos szószos csésze ábrázolja majd a magyar paradicsom életsorsát. Ezt a geniális módot második elemi iskolák falitábláin látni. Mindezt akkor, mikor Pesten a Vajda-Hunyadi földművelésügyi muzeumunk világhírű.

[24] Gyakorlatias, célszerű (ném.)

[25] Mintavásár, nem eladó árumintákat bemutató vásár (ném.)

[26] Teddy Røwde (1911–1994) a modern figuratív festészet jelentős norvég képviselője. Festményein több képi motívum eredete magyarországi utazásaira vezethető vissza.

[27] Aba-Novák Vilmos (1894–1941) festő, grafikus, a modern magyar festészet egyik legeredetibb tehetsége. A *Francia–magyar történelmi kapcsolatok* című pannója 1937-ben a párizsi világkiállítás nagydíját nyerte el.

[28] C. Molnár Pál (1894–1981) magyar festő és grafikus, a magyarországi újklasszicizmus ismert alakja.

[29] Dicenty Dezső (1879–1965): szőlész, agrogeológus. Az 1937-es párizsi világkiállítás magyar pavilonjának agrárrészlegét ő rendezte.

[30] Tormay Géza (1879–1940), Tormay Cécile testvére, kereskedelemügyi államtitkár. Az 1920-as években kormánybiztosként irányította a főváros közlekedésének egységesítését. A párizsi világkiállítás magyar pavilonjának kormánybiztosa. Haláláig fontos szerepet játszott a Dunántúl elektrifikálásában.

Eltekintve földművelésügyünk fiascójától, az egész igen jó – jó a korcsmánk – és jó az ipari rész megoldása. Nem ment ki az ipar s ez helyes. Végre az angol pavillon falra rakott (sic!) rakettjei[31] és egyebek nem is érhettek el sikert. De, kiment Goldberger[32] a selymével, és valóságos pánikot keltett Párisban. Kitűnő minták, olcsó, szép és betörés a selyem hazájába. Siker: az egyik nagy áruház 500 000 m-t rendelt. A kiállítás képéhez tartozik: Sok dilettáns protekciós hölgy okvetetlenkedik kint, játszva a társadalmasdit, s nem értve munkájához. Nálunk a letört felsőosztályból túl sokan hiszik azt, hogy sajtópropaganda, népművészet és hasonlók olyan terület, ahol felkészültség nélkül is el lehet helyezkedni. – Így küldött az Illyés gyerek Berlinbe – mint sajtóember – (rám akarták nyomni, de nem engedtem) 1000 drb. extrát Göbbelsnek[33] „ajándékba", így akart egy másik hasonló úr Hollandiában MTI-t képviselni és sok hasonlót tudnék mondani. De mindezt azoknak kell rossznéven venni, aki (sic!) protegálják őket. A hölgyek kint ilyen módon „töltik" be helyeiket, miközben megeszik egymást a féltékenykedéstől. Az egyik Ajtaynál, az MTI tudósítójánál kifogásolta, hogy neve a Pester Lloydban[34] „von" nélkül jelent meg, mire Ajtayban volt annyi humor, hogy megkérdezte, hogy érvényesüljön a „von" egy magyar tudósításban, melyet csak a Lloyd fordít németre. A hölgy erre államköltséges telefonon felhívta a Lloydot és kifogásolta nemesi mivoltának elsikkasztását. Egyszerűség kedvéért Ajtayt utasítottam, hogy a hölgyalkalmazottak nevei nem tartoznak tudósítások keretébe, annál kevésbé, mert nálunk a személytelen munkát nem lehet eléggé propagálni.

(Folytatjuk)

Az előszóhoz felhasznált irodalom

Kozma György: *A leveldi Kozma-család története*. Budapest, 1940, a szerző kiadása.
Kozma Miklós: *Egy csapattiszt naplója 1914–1918*. Budapest, 1931, Révai.
Kozma Miklós: *Az összeomlás 1918-19*. Budapest, 1933, Athenaeum.
Lejeune, Philippe: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Budapest, 2003, L' Harmattan.
Lejeune, Philippe: *A napló mint „antifikció"*. In *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*. Szerkesztette: Mekis D. János és Z. Varga Zoltán. Budapest, 2008, L' Harmattan, 13–24.
Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. I-II*. Budapest, 2000, PolgArt.
Szegedy-Maszák Mihály: *Műfajok a kánon peremén: napló és levél*. http://magyarirodalom.elte.hu/palimpszeszt/zemplenyi/23.htm

[31] Teniszütő (ang.-fr.)

[32] Goldberger Leó (1878–1945) a család textilipari vállalatának vezérigazgatója. A gazdasági világválságot követően egy sor külföldi országban létesítettek leányvállalatot. Parisette márkájú termékeikkel több világkiállításon nyertek díjat, így a párizsin is.

[33] Joseph Paul Goebbels (1897–1945) a náci Németország propagandaminisztere 1933 és 1945 között. Kozma egy ízben személyesen tárgyalt vele. Erről a megbeszélésről Goebbels érezhető ellenszenvvel nyilatkozik a naplójában.

[34] Német nyelvű napilap Magyarországon. 1854 és 1945 között jelent meg.

MISKOLCZY AMBRUS

ERDÉLY KÉT TÖRTÉNETE

Lucia Boia 1918. december 1-jéről

Mi, történészek szeretjük az évfordulókat, mert ilyenkor némi pénzhez lehet jutni, na meg kellő nyelvköszörüléssel előléptetéshez is. Akadnak olyan román kollégák, akik számára nagy szerencse, hogy felállt a magyar „Trianon 100" nevű kutatócsoport, mert bár nem sokat tudtak róla, de rögtön kihúzták a kardot, köszörülték a nyelvüket, és megvédték a hazát, és remélhetően ezért cserébe némi pénzhez jutottak, a magyar team pedig több hírnévhez. A történetírás is jól jár, ha új jelenségekre, új források feltárásával vetnek fényt. Éspedig arra, hogy mi történt akkor, amikor lassan száz éve, 1918. december 1-jén a gyulafehérvári román nemzeti gyűlés kimondta Magyarország román lakta területeinek egyesülését Romániával. Lucian Boia legújabb könyvében[1] ennek a sorsfordító eseménynek a történeti jelentőségét járja körül. A mű alcíme – Nemzetek, határok, kisebbségek – pontosan jelzi azt a három alapkérdést, amelyben az 1918-as esztendő fordulatot hozott. Boia viszont ezen fordulat értelmezésében egyesek szerint elsősorban meg akarja botránkoztatni honfitársait, mások szerint sokkterápiának veti alá őket, ami egyszerre is igaz lehet, de tegyük hozzá, hogy olyasmit mond ki, amit a nacionalista barátaink is tudnak, és talán éppen ezért vallják oly fennen a nemzeti krédót, nem is beszélve arról a meggondolásról, hogy az eddig is „használt nekünk", és neki is, ha karrierje erre épült…

Talán e könyv legjobb ismertetése az egész lefordítása lenne, hiszen bárki, aki szeret olvasni, egy ültében végez vele, és aztán maradnak a kérdések, és talán más is.

Először is a jó stílus élménye. Boia ellentétekkel dolgozik. Rögtön azzal kezdi, hogy az 1918-as esztendőhöz nincs hasonló a román történelemben. Ez év májusában Románia katasztrofális katonai vereség után megalázó és hátrányos békét kötött, miközben már áprilisban egyesült Besszarábiával, novemberben Bukovinával, végül Erdéllyel. A következő bekezdés már kijózanító: *„Megszoktuk, hogy mindent egy nagyon román történelemre redukáljunk. […] Mintha a történelem egyetlen feladata Románia legitimálása lenne."* Kétségtelen, hogy a történelem nemzeti nevelést szolgál, de csak ezt? – hangzik a kérdés. A válasz maga a könyv. A köztudatot áthatja a nemzeti egység mitológiája, de „az abszolút és állandó egység" dogmája a nacionálkommunizmus szüleménye. Ezt tanulták meg az iskolában. „Az volt ám az iskola, nem vicc!" Ez is magyarázza azt a felháborodást, amely egyik amerikai azon kijelentését fogadta, mely szerint Besszarábia, illetve a Moldavai Köztársaság története nem azonos Románia tör-

[1] Lucian Boia: *În jurul Marii Unirii de la 1918.* Națiuni, frontiere, minorități. București, 2017, Humanitas, 129 l.

ténelmével. Szászszázalékosan igaza volt, írja Boia, mert ha azonos lett volna, akkor most netán Románia orosz orientációt folytatna? Különben is csak a moldovai lakosság 23 százaléka szeretne Romániával egyesülni. Ami pedig a Dáciától napjainkig ívelő egység képzetét illeti, ha igaz lenne, mire jó a történelem, és „nagyobb érdem országot csinálni, mint egy készet megörökölni". A románok 1918-ban készen álltak az egyesülésre, de nem a nemzetiségek harca miatt bomlottak fel a birodalmak, hanem a birodalmak bukása tette lehetővé a nemzeti államok kialakítását. 1914-ig a Monarchiában a románok nem mentek túl Erdély autonómiájának vagy az „egyenlő jogok" követelésén. „Nagy-Románia" – Boia szerint – „virtuális kép"-ként élt a kollektív tudatban. Anticipáló álom – mondhatnánk a mából visszatekintve. Ilyen állítás a nacionálkommunista időkben szentségtörés számba ment volna, némileg ma is. Boia jól szórakozik azon, hogy a múlt év elején a Román Akadémia tagjainak valamivel több mint fele kiáltvánnyal fordult a román néphez, és ebben a nemzeti egységre veszélyt jelentő megnyilvánulások elleni fellépést helyezte kilátásba. Egyébként – neve megnevezése nélkül – ellene is, de erre most nem tért ki, inkább azon élcelt, hogy a nyilatkozat egyik kezdeményezője egyik könyvében „középkori román nemzetről" írt, és így a román „az eddig egyetlen azonosítható középkori nemzet". Így aztán az újításra képtelen történészek a fültörténész újságírók támogatását élvezve a hazafiaskodásba menekülnek. Ezért is félő, hogy Nagy Egyesülés centenáriuma nem újító kutatásokra ösztönöz, hanem közhelyek ismételgetésére. A mitologizált egységtörekvéssel szemben az első világháború alatt Románia alternatívája a következő: ha a Központi Hatalmak oldalán lép be, megszerezheti Besszarábiát, ha az Antant oldalán, a Habsburg Monarchiából kap területeket, viszont miután az oroszoknak a jogát Konstantinápolyra is elismerték a nyugati szövetségesek, félő volt az orosz hegemónia. Hogy Oroszország nem nehezedhetett Romániára, szerencse folyománya, nem lehetett ezt előre látni. A Nagy Egyesülés ünneplése legitim, de a kritikai megközelítés is. A túlzó önértékelés megrontja a szomszédokhoz fűződő viszonyt – hangsúlyozza Boia, de lehet rosszabb is, a historiográfiai kérkedés nevetség tárgyává tesz, ezt pedig az sem szereti, aki egyébként magán is röhög.

Az első fejezetben Boia korabeli etnikai térképek látványát idézve mutatja be az európai etnikai és nemzeti sokszínűség topográfiáját. A legkomplexebb alakulat a Habsburg Monarchia. Itt vannak a legkevésbé élesen meghúzható etnikai határok. Erdélyben például a különböző etnikumok egymással keveredve élnek, míg Svájcban a három nemzet jól elhatárolható. És ami a képet bonyolítja, az együtt élés nem egymás mellett élés, hanem a társadalmi hierarchia egyes szintjein egy-egy etnikum túlsúlyát tudta érvényesíteni, és ez – érezteti a szerző – állandó konfliktusokkal járt. Viszont „akárhogyan is nézzük, előnyösebb volt Ausztria-Magyarországon, mint Oroszországban vagy az Oszmán Birodalomban dominált kategóriához tartozni."

„A kusza etnikai és kulturális kevertség – talán – a századok óta birodalmak által uralt térségben nem ezek eltűnését ajánlhatta volna, hanem radikális restrukturálásukat szabad és egyenlő népek konföderációjává" – indul az „Országok és határok" című második fejezet. Túl sok frusztráció és sértettség halmozódott fel, csakhogy

nem így történt. A népek önrendelkezési joga győzött, „legalábbis látszólag" – vagy (mint tudjuk) inkább hivatalosan. A békekonferencián a nyelv lett a nemzet kritériuma, amit Elzász és Lotaringia esetében nem alkalmaztak. A Habsburg Monarchia szétverésének tézisével szemben Boia a széthullását vallja. A határok rendezésénél az etnikai többség elvét olykor a történeti jogokra való hivatkozással egészítették ki, továbbá földrajzi tényezőkre hivatkoztak, és a kishatalmak semmivel sem voltak kevésbé mohóbbak, mint a nagyok. Az új államok kialakításakor furcsa helyzetek álltak elő, például Csehszlovákiában több volt a német, mint a szlovák. A ruténeket pedig egyszerűen hozzájuk csapták, mert nem volt máshova. Így ez az új állam Ausztria-Magyarország miniatúrája lett, igaz, demokratikus, de a csehek „egyenlőbbek" lettek a többi nemzetiségnél, ezért a magyarok és a németek okkal kérdezhették, hogy mit keresnek ebben az országban, és aztán „a nagyobb testvér paternalizmusa miatt" ezt tették a szlovákok is.

Jugoszlávia példája azt érzékelteti, hogy még egy nyelvet beszélők esetében sem esik egybe a nép és a nyelv fogalma. *„A császári Ausztria a maga évszázados tapasztalataival jobban menedzselte volna az interetnikus feszültségeket, mint a nacionalista Szerbia."*

A románok Erdélyt kétségtelen többségük miatt kapták meg. Ugyan az 1923-as alkotmány „egységes nemzeti állam"-ról beszél; „mégis milyen rendkívüli kisebbségi mozaik"-ot foglalt magába. *„Magyarország mindent elveszített, amit elveszíthetett, sőt még többet is."* A határokat egyik vagy másik nép számára kedvezőbben vagy kedvezőtlenebbül húzhatták volna meg, de „minden alkalommal a legkedvezőtlenebbet választották Magyarország számára". Ezt egyébként szépen illusztrálja az etnikai térkép Aurel C. Popovici *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich* (Leipzig 1906) című könyvéből, amely etnikai elv alapján elhatárolt tartományok federációjaként képzelte az osztrák-magyar monarchia átalakítását. Ezen a térképen Arad és Nagyvárad a magyar zónába esnek, és Boia jelzi is, hogy akkor e városok lakosságának abszolút többségét magyarok alkották. A gyulafehérvári népgyűlésen csak a románok fejezték ki vágyaikat, ha népszavazást tartottak volna a Monarchiában, helyenként más lett volna az eredmény, mint ami lett. Romániában sem lett volna olyan erős a centralizáció, ha az új területek igényeire is tekintettel vannak. De élt a félelem, hogy az autonómia vagy a federalizáció egyes kisebbségeknek kedvez, ezért ezek a szavak „ma sem hangzanak jól románul". 1940-ben azonban Románia részleges felbontása külső nyomásnak és fenyegetésnek tudható be, és nem regionalizmus iránti román fogékonyságnak. *„Amit Nagy-Romániának fel lehet róni, az annak képtelensége, hogy valóságosan integrálja a kisebbségeket, a kudarc jelentős részben ezek komoly súlyának tulajdonítható, és annak a ténynek, hogy egyes kisebbségiek a minap még »uralkodó« réteget alkottak, és a városokban még ők tették ki »a többséget«, valamint egyes gazdasági szektorokban is. De ha az etnikailag románokat vesszük figyelembe, ezek jól összeforrt nemzetet alkottak, annak ellenére, hogy évszázadokon keresztül különböző országokban éltek, különböző történeti múltra tekinthettek vissza, állami egységük pedig nagyon közel esett. Talán Besszarábia alkot kivételt, ez két ízben agresszív oroszosításnak volt kitéve, a második*

alkalommal a szovjet korszakban még nagyobbnak és hatásosabbnak; a besszarábiai románok úgy tűnik, a román nemzettől külön moldován nemzetként határozták meg magukat (noha ebben a vonatkozásban is a történelem megy tovább és még meglátjuk, mit hoz a jövő)."

A „Kisebbségek" című fejezet keserű igazság kimondásával kezdődik: „*A nemzeti állam nem bizonyult nagyon befogadónak a kisebbségekkel szemben. A számuk a század folyamán mindenütt csökkent. Még akkor is, ha nem lehetett szó üldözésről vagy diszkriminációról. A nemzetállam logikája homogenizálásra ösztönöz. A nemzetnek homogénnek kell lennie (különben nem nemzet), de amikor az állam azonossá válik a nemzettel* [...] *Finnország svéd kisebbségének aránya hasonló a romániai magyar kisebbségéhez. A svéd nyelv a finn mellett hivatalos nyelv. Mit mondanánk, ha Romániában egy 6 százalékos nemzetiség (ez esetben a magyar) hivatalos lenne a román mellett?*" Ennek ellenére a svédek aránya a hajdani 14 százalékról ma alig haladja meg az 5 százalékot. Franciaországban a jogegyenlőség asszimilált. Máshol Boia példái szerint maradt az etnikai kisebbségek kivándoroltatása, az etnikai tisztogatás és annak legszélsőségesebb formája: a népirtás. Romániában Antonescu ment el a legmesszebb. Német győzelemre számítva az egyik román diplomata azt tervezgette, hogy Észak-Erdélyből a magyarokat Ukrajnába telepítsék. A háború után Romániában a kisebbségiek még kisebbségiebbekké lettek. Észak-Erdélyből a zsidókat a magyar hatóságok szolgáltatták ki, aztán a romániai zsidók és németek túlnyomó többségét eladták az anyaállamaiknak. De elmondható, hogy Lengyelországgal és Csehországgal szemben Románia megőrizte kisebbségeit. „*Miután a multikulturalizmus divatba jött, a románok nem haboztak felkarolni ezt a fogalmat, hadd lássák, hogy Romániában a multikulturalizmus otthon van. Nem mondom, hogy nem, de távolról sem annyira, mint valamikor volt. Nagy mértékben muzeális multikulturalizmusról van szó. Az erdélyi szász városok és falvak rögtön felismerszenek, valóban németek, de csak a házak, templomok és várak látványa az, lakóik nem. És hol vannak a romániai városokban egykor oly számos zsidók?*" Ugyanakkor a nyugati fejlemények azt sugallják, hogy „szép a multikulturalizmus, de még szebb nélküle". Lengyelország és Magyarország határozottan „az új »hódítók« ellen" lép fel, Románia sem siet a befogadással, igaz, hogy az emigránsok sem akarnak itt megtelepedni. Lehet, hogy nem is távoli jövőben az olyan fogalmak mint nemzet és kisebbségek értelmüket vesztik, ha az európai integráció a végsőkig elmegy, és ekkor nem lesz csak egy kisebbségekből álló európai nemzet, a románok számaránya még akkora sem lesz, mint most a romániai magyaroké, a németek lesznek a legtöbben, de ők is kisebbségben. „*Ha csak nem győz a »másik« forgatókönyv: iszlamizált Európa! Vagy ki tudja, egész más forgatókönyv, amilyenre még nem is gondolunk.*"

Amire viszont sokan gondolnak azt a „Következtetések helyett: december 1. versus Trianon" zárófejezet címe tökéletesen kifejezi. A lényeg a magyar fenyegetettség miatt aggodalmaskodó román nacionalistáknak jól jön a trianoni évforduló, válaszként 1918-at ünneplik egész évben, hiszen: „*Megengedhetetlen, hogy a magyarok szomorkodjanak, amikor mi örülünk!*" Kétségtelen az erdélyi románok megszabadultak a magyar elnyomástól, „*de azért meg kellene*

értenünk: nem olyan dátum, amit a magyaroknak különösképpen kellene értékelni." Egyébként Erdély magyar meghódításáról beszélni, sérti az erdélyi románokat, hiszen a terület lakosságának 80 százalékát adják, és mit kezdene Magyarország, ha a fele román lenne – ironizál Boia. Még arra is figyelmeztet, hogy miközben az egyik újságíró 250–300 ezer bukaresti magyarról írt, a valóságos szám 3400. (Egyébként Antonescu is mondott hasonlókat, amikor a nemzet lelkének megpucolásáról értekezett a minisztertanácsban. De azért ő jobb katona volt, mint újságírónak az említett firkász.)

Van e kiút? – kérdi Boia. *„Először is azt hiszem, hogy ha akarjuk, ha nem, el kell fogadnunk Erdély két történetének »együttélését«, amelyek olykor divergálnak, de kiegészíthetik egymást. Ha a románok 1918-ban elcsatolták Erdélyt, ez nem azt jelenti, hogy a magyarok történeti tudatát is konfiskálhatják. Erdély évszázadokon át Magyarország történetének jelentős része volt. Olyannyira hogy a 16–17. században Erdély fejedelmei azon ország államiságának letéteményseinek tekintették magukat, mely ország eltűnt a térképről.* [Tegyük hozzá, részben.] *Ezt el kell ismerni. A történelem azonban változás. A mai világ nagyon különbözik a tegnapitól. És a mai Erdély is a régi erdélyi fejedelemségtől, amelyet magyar uralkodók és magyar elit vezetett. Ha a múlt »megosztott«, Erdély mai hovatartozása nem lehet vita tárgya, (annál is inkább, mert Erdély ma románabb mint 1918-ban). Az európai út nem a régi határokhoz való visszatérést jelenti, hanem végső célként a határok eltűnését és Európa átalakítását a minapi konfliktusos kontinensből olyan házzá, amely valamennyi lakosát egyaránt befogadja. Valamennyiünk számára a tét nem a múlt, hanem a jövő."*

Megnyugtató zárószavak ezek, de még megnyugtatóbbak lennének, ha Európában jobban mennének a dolgok. Mert Romániában így vagy úgy eddig egész jól mentek. Persze olykor tombol a demagógia, de a helyzetkomikum is. Traian Băsescu, aki időnként mond valami vastagot, államelnökként nem tudta országa himnuszát, amin a tv-közönség jól szórakozott, akárcsak a hasonló cipőben járó miniszterelnökön, Vasile Pontán.[2] Ilyenkor aztán nem is maradnak el a kommentárok a youtube-on. Egyik elemzésből pedig megtudjuk, hogy jobb is, ha a hatalom emberei nem tudják nemzetük himnuszát, mert mi is történik? Felharsan a felszólítás: *„Ébredj román! halálos álmodból, /Ahová barbár zsarnokok taszítottak."* Ezek az aljasok egyébként, mi voltunk, magyarok. Na de most kik is lehetnek? Olvassuk a kommentárt! *„A román természetes állapotában bóbiskol (v. »taszítottak«), nem figyel arra, hogy mi történik körülötte; ez a nemtörődömség kedvez annak, hogy a barbár zsarnokok megszállják az állami kulcspozíciókat, ezekből aztán a zsarnokok a televízió segítségével elaltatják a népet. A román mélyen alszik, nincsenek gondjai, és nem érez felelősséget."* Most viszont éppen a korrupció elleni hajtóvadászattal szórakoznak. Nem ártana közben Lucian Boia egy-két könyvét is olvasgatni. Reméljük, hogy ezt a legutóbbi munkáját is lefordítják magyarra.

[2] *https://www.youtube.com/results?search_query=basescu+nu+stie+imnul+national (2018-01-27); https://www.youtube.com/watch?v=emEfmi6HQfc (2018-01-27)*

REINHARD OLT

MAGYAROK ÉS TIROLIAK

Bolzano autonóm megye követendő példája a magyar kisebbségek számára

Európai etnikai kisebbségek

Amint azt Christopher Pan, a dél-tiroli kisebbség avatott szakértője oly találóan megjegyezte, „az új Európa régi kérdése", az őshonos nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos probléma ma sem veszítette érvényét. A kérdés valóban régmúlt időkben gyökerezik, hiszen a „nemzet fogalmával", a nemzetállamok létrejöttével áll összefüggésben. Az okok azokban a merev határokban keresendők, melyeket az első világháború győztes hatalmai hoztak létre. E hatalmak az országhatárok önkényes meghúzásakor sem Wilson elnök tizennégy pontját, sem nyelvi és nemzetiségi szempontokat nem vettek figyelembe. Pontosan ugyanez a gyakorlat ismétlődött meg a második világháború után, amikor is a magyarok és németek esetében a kérdést egyszer és mindenkorra a „lakosság áttelepítésével", magyarul *száműzetéssel* igyekeztek a szőnyeg alá söpörni.

A nemzeti kisebbségeket „új embertípusba" olvasztó kommunizmus összeomlását követően sok helyütt azonnal nyilvánvalóvá vált, hogy a felszín alatt roppant erejű feszültségek szunnyadnak. Érdemes visszaidézni a Koszovó „etnikai, területi konszolidációjára" vonatkozó belgrádi célkitűzést, amelynek csak a NATO Szerbiát sújtó bombázása volt képes véget vetni. De például szolgálnak Magyarország és a szomszédos államok között egyre-másra kiújuló, a magyar kisebbségek jogai körül forgó viták is, melyek a Budapesten, Pozsonyban (Bratislava), illetve Bukarestben székelő kormányok között folynak.

A szlovák nyelvtörvényt érintő magyar kritikák

Annak ellenére, hogy a szlovák–magyar kapcsolatok kétségtelenül javultak az elmúlt időszakban, a mai napig hatályban van az az ellentmondásos nyelvtörvény, amelyet joggal ért kritika mind a helyi magyar kisebbségek, mind az anyaország kormánya részéről. Akkor sincs ez másképp, ha egy törvénykiegészítés mára lehetővé tette a magyar kisebbségi nyelv használatát a kormányhivatalokban. A kiegészítés törvénybe iktatása Rudolf Chmel miniszterelnök-helyettes kezdeményezésének köszönhető, akit a „Most-Híd" szlovák–magyar párt jelölt pozíciójára. A törvénymódosítás kimondja, hogy közösségi és területi szinten bármely kisebbség, amely arányát tekintve eléri a lakosság tizenöt százalékát (szemben a korábbi húsz százalékkal), jogosulttá válik a képviseletre. Azonban létezik egy kikötés is: a tizenöt százalékos arányt két egymást követő népszavazásnak kell igazolnia, márpedig a következőre csak 2021-ben kerül majd sor. Így hát a gyakorlatban a szigorúbb nyelvtörvény továbbra is érvényben marad.

Magyar állampolgárság a külföldön élő magyar nemzetiségűek számára

Problémákkal terhes az a magyar részről hozott törvény is, amely állampolgárságot biztosít a magyarországi állandó lakcímmel nem rendelkező magyar nemzetiségűek számára. A törvény annak a több mint kétmillió kisebbségbe szorult magyarnak kedvez, kiknek felmenői az 1920-as trianoni békeszerződés után a környező országokban találták magukat: Romániában (1,4 millióan), Szlovákiában (550 000), Ukrajnában (150 000), Szerbiában (290 000), Horvátországban (17 000), Szlovéniában (8000) és Ausztriában (40 000 anyanyelvű, egy népszámlálás szerint 6500 nemzetiségi).

A magyar állampolgárságról szóló törvény módosítását három szocialista törvényhozó ellenszavazata mellett valamennyi parlamenti párt támogatta, az Európai Unió részéről azonban heves ellenkezést váltott ki. Ugyanakkor az érintett országok – Szlovákia kivételével – nem kifogásolták bevezetését, és ezúttal Románia sem volt kivétel. Sőt, ez utóbbi szomszédos állam maga is hasonló törvényt léptetett életbe, ezzel lehetővé téve a Moldovai Köztársaság lakosságának mintegy kétharmadát kitevő román kisebbség számára az anyaország állampolgárságának felvételét.

Az erdélyi magyar kisebbségtől a romániai szórványnépességig

Ekkor azonban újra felhők gyülekeztek a magyar–román diplomáciai kapcsolatok egén, mely pedig viszonylag derűsnek volt mondható a második Orbán-kormány megalakulása óta. Bukarest hivatalos álláspontjával szemben a gyakorlat azt igazolta, hogy Románia folyamatosan nehezíti a magyar nemzeti kisebbség helyzetét, különösen azokon a területeken, ahol lélekszámát tekintve dominánsnak tekinthető: Maros (Mureș) megyében, itt 40 százaléknyi magyar él, Kovásznában (Covasna), ahol 74 százalék és Hargitában (Harghita), mely utóbbiban 85 százalékot tesz ki a magyar nemzetiség aránya. Bukarest tervei között szerepel makro-régiók létrehozása. A magyarlakta területeket így felosztanák az észak-nyugati Someșana, a nyugati Apușeana, illetve a központi Mureșana régiói között. Az etnikai viszonyok ezzel oly mértékben alakulnának át, hogy még a székelyek is, akik jelenleg a Székelyföldön többségben vannak, kisebbséggé törpülnének.

A romániai magyar szervezetek és pártok egyöntetű véleménye, hogy a terv nem más, mint Bukarest újabb kísérlete arra, hogy asszimilálja a magyar lakosságot, ami egybevág valamennyi Trianon utáni román kormány törekvésével. A hatvanezres katolikus hitű, az ortodox Bákó (Bacău) megyében található magyar csángó népesség történelme jól példázza, mit jelent mindez a gyakorlatban. A csángók négy generáció alatt fokozatosan teljességgel beolvadtak a többségi román populációba.

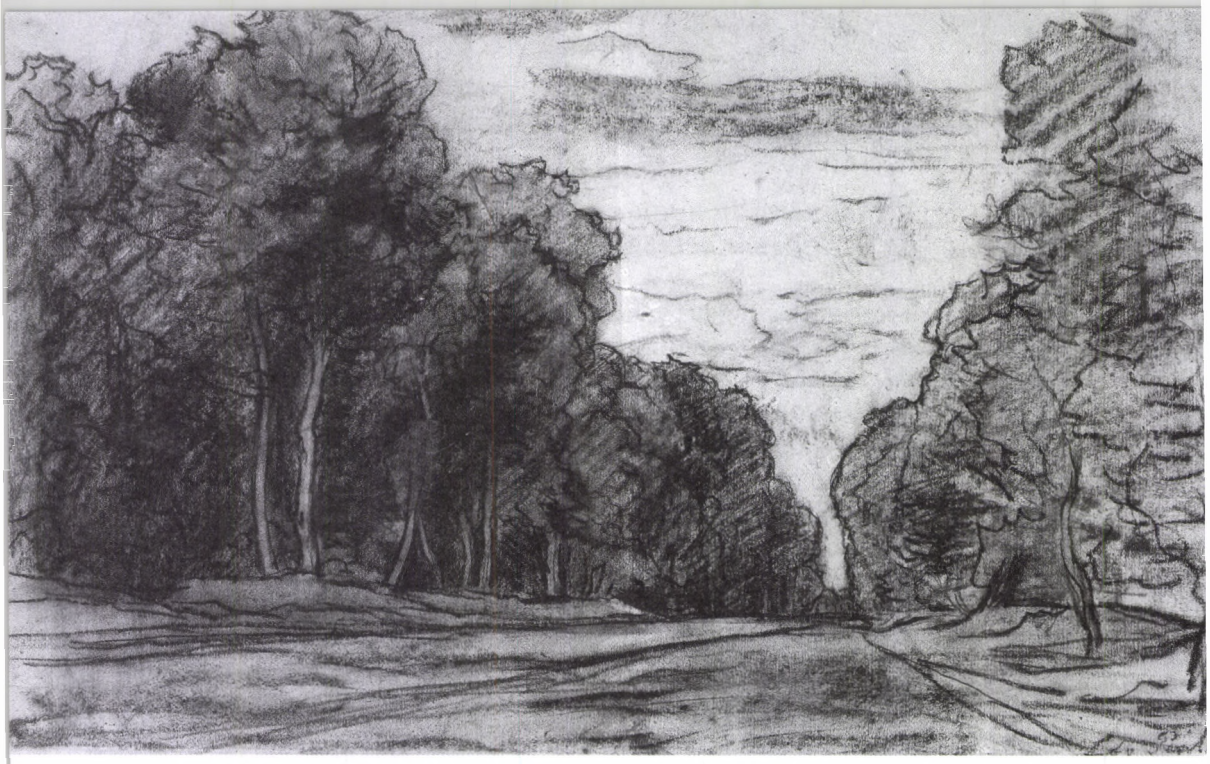

Paál László: Vázlat a „Párizsi út a fontainebleau-i erdő-ben" című képhez (1877), deklire ragasztott papír, szén. Lapméret: 418 × 555 mm, Szépművészeti Múzeum, f.é.: 2018

Figyelmen kívül hagyott kisebbségi törvények

Erdélyben sok más, aggodalomra okot adó folyamat is megfigyelhető. Árus Zsolt a Székely Nemzeti Tanács képviseletében számos alkalommal jelezte, hogy a bukaresti Méltóságért Európában Polgári Egyesület (ADEC) felszólítására a székelyföldi polgármestereknek le kell vetetniük a középületekről és közintézményekről nemcsak a magyar feliratokat, de az olyan kisebbségi szimbólumokat is, mint a székely zászló. Arra az esetre, ha a polgármesterek nem működnének együtt, az egyesület ellenük pert helyezett kilátásba. 2016-ban még ötvenkilenc ilyen keresetet regisztráltak, 2017-ben már csak harmincat. Az első- és másodfokú bíróság mindannyiszor a felperesnek adott igazat, annak ellenére, hogy a vonatkozó kisebbségi törvények kimondják, a teljes lakosság 20 százalékát kitevő kisebbségek számára biztosított a kétnyelvű utcatáblák és egyéb feliratok elhelyezése a közterületeken.

A törvényt azonban sajnos egyre gyakrabban megszegik. Ahol mégis megtalálhatók a kétnyelvű feliratok, ott a magyar betűket megrongálják, vagy olvashatatlanná teszik, amint erre a Székely Nemzeti Tanács és az RMDSZ szerint a Harghita megyei Toplițán (Maroshévíz) is sor került nemrégiben. A vandalizmus válasz lehetett arra, hogy a tizenháromezres város magyarjai évekig tartó viták után végül meggyőzték a polgármestert, hogy engedélyezze a kétnyelvű táblák elhelyezését. Az RMDSZ külön kiemelte, hogy szó sem lehetett „éretlen fiatalok rendbontásáról", ugyanis a rongálást szervezetten, azonos típusú festék felhasználásával követték el valamennyi bejárat és kijárat feliratát tönkretéve. A párt hozzáfűzte, hogy hasonló esetek Erdély-szerte több helyütt is előfordultak.

Mindez nem csak a román lakosság lappangó magyarellenességére utal, de a helyi hatóságok – ideértve a városvezetés és a rendőrség – inkompetenciájára, vagy hallgatólagos támogatására is. Mondani sem kell, hogy a bűnelkövetőknek sohasem akadtak nyomára, a városvezetés pedig minden kiskaput kihasznált, hogy továbbra is elszabotálja a kétnyelvű feliratok felhelyezését.

A föntiek értelmében kijelenthető, hogy a Bukarestben az 1998-ban törvényerőre emelt, a kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt Romániában megszegik. Mindezek ellenére a magyar és a román kormány nagy vonalakban egyetértést mutat az ukrán területeken élő nemzetiségek védelmét illetően. A kárpátaljai népesség 12 százalékát kitevő 150 ezres kárpátaljai magyarság mellett 2,6 százalék arányban 30 ezer főnyi romániai kisebbség él a területen.

Szerb törvény Magyarország kollektív bűnösségéről

A diplomáciai kapcsolatok egészen addig kiválóak voltak Szerbia és Magyarország között, míg a Boris Tadić elnöksége alatt elfogadott vagyon-visszaszármaztatási és kárpótlási törvénybe bele nem került a kollektív bűnösség elve. Ennek következtében az elűzött magyar és német nemzetiségű szerb állampolgárok leszármazottai elestek a kisajátított javak után járó kárpótlástól. Válaszképp az akkori külügyminiszter, Martonyi János kilátásba helyezte, hogy amennyiben Belgrád nem változtat a törvényen – ami szavai szerint „morális, jogi és politikai értelemben is elfogadhatatlan" –, Budapest élni fog vétójogával, amikor az Európai Tanács mérlegre teszi Szerbia esetleges uniós tagságát. Végül a törvény módosítását a szerb parlament nagy többséggel elfogadta, figyelembe véve a magyar fél ellenvetéseit. A törvénymódosítás a kétoldalú kapcsolatok jelentős javulásához vezetett, s Magyarország – több más szomszédos állammal együtt – támogatta Szerbia jelölti státuszát.

Problémamentes külkapcsolat Horvátországgal és Szlovéniával

A kisebbségi kérdés elenyésző szerepet játszott Budapest és Zágráb viszonylatában. A kisebbségek védelme 2002 óta alkotmányos szinten biztosított Horvátországban, 2003-tól pedig az önkormányzatiság is lehetővé vált. Szlovéniában a nyolcezres magyar kisebbség még mandátummal is rendelkezik, melyet az alkotmány szavatol számára.

Feszültségek Ausztriával

A burgenlandi magyar (és horvát) nemzetiség okán a kisebbségi kérdés állandó feszültség forrásává vált Ausztriában, mivel azokat kihagyták a népcsoporttörvény módosítását előkészítő tárgyalásokból. A módosítást az tette szükségessé, hogy tavaly megállapodás született a karintiai szlovén kisebbséggel a kétnyelvű közterületi táblák számáról az 1955–56-os osztrák államszerződés 7. cikke-

lyének megfelelően, ám évekkel annak hatályba lépését követően. Nemcsak az Osztrák Népcsoportközpont, de Budapest és a magyarok helyi érdekképviselete is attól tart, hogy a nyilvános nyelvhasználat új szabályainak következtében a kisebbségeknek otthont adó városok helyhatóságai mint felettes hatóságok eztán utasíthatják a kerületi hivatalokat, hogy a szlovén, magyar, horvát hivatalos nyelvhasználatot „ex officio" mellőzzék a továbbiakban.

Dél-Tirol: követendő példa a konfliktusok feloldására

A kisebbségi konfliktusok történelmét, valamint a szomszédos országokkal folytatott külpolitika jelenét tekintve Dél-Tirol esete mind a feszültségek megelőzésével, mind azok feloldásával kapcsolatosan példaértékűnek tekintendő. Különösképpen akkor, ha az adott szomszédos országok egyben uniós tagállamok is, mint ahogy pontosan ez a helyzet Magyarország, Szlovákia és Románia kapcsolatrendszerében is.

Dél-Tirol példája ugyanis azt bizonyítja, hogy nemzeti (kulturális) szinten az összetartozás és az egység, akárcsak a határokon átívelő együttműködés, igenis lehetséges, sőt, kölcsönös gazdasági előnyt jelenthet a felek számára, mégpedig a nemzeti határok megváltoztatása nélkül. Az uniós tagság a regionális fejlesztésekkel együtt azt eredményezte, hogy a Tirol felosztásával 1918-19-ben Ausztria és Olaszország között meghúzott határvonal szinte eltűnt, annak ellenére, hogy a határ hivatalosan, *de facto* továbbra is létezik.

Ezen a ponton rövid történelmi kitekintés szükséges, hogy ez a „modell" a maga teljességében érthető legyen. Az első világháborút követően, 1919-ben a Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt békeszerződések értelmében Tirol egy része ahhoz az Olaszországhoz került, ami egy évvel korábban a fegyverszüneti megállapodás értelmében már megszállta a területet. A fasizálódó Itália 1922 októberében az olaszosítást a németek kiszorításának céljával indította meg „Alto Adige" (az akkori Etsch, mai nevén Adige folyó felső szakaszának) területén a következő intézkedések bevezetésével:

- betiltották a Tirol elnevezést, amit a sírköveken is olasz nyelvűre cseréltek;
- betiltották a német nyelvórákat az iskolákban, a német nyelv nyilvános használatával egyetemben;
- megtiltották a völgyekben a helyi nyelvjárások használatát;
- az olaszt tették meg az egyetlen, kizárólagos, hivatalos nyelvvé;
- valamennyi közalkalmazotti állást olaszokkal töltöttek fel, a választott városi polgármestereket rendelettel olasz polgármesterek váltották föl (Podestà);
- Dél-Tirolba dél-itáliai olaszokat telepítettek vissza.

Mivel ezek a gyarmatosító törekvések nem jártak teljes sikerrel, a két tengelyhatalom vezére, Hitler és Mussolini egy „választható" egyezséggel arra kényszerítette a helyi németséget, hogy vagy költözzenek vissza a Deutches Reichbe (a Brenner-hágón át), vagy maradjanak, de ebben az esetben vállalniuk kell a teljes asszimilációt.

A Gruber–de Gasperi megállapodás megkérdőjelezhető kisebbségvédelme

Bár a legtöbben a Németországba való átköltözést választották, a második világháború elejét vette a kollektív visszatelepítésnek. 1946-ban a szövetségesek elutasították a dél-tiroli népszámlálás iránti kérelmet, így Olaszország és Ausztria külügyminiszterei megállapodást kötöttek a dél-tiroliak kisebbségvédelméről, ami aztán az olaszokkal kötött békeszerződésbe is belekerült. Az 1946. szeptember 5-én létrejött Gruber–de Gasperi megállapodás politikai önrendelkezést, az anyanyelven folyó oktatáshoz való jogot, az olasz és német nyelv egyenlőségét biztosította a társadalmi élet valamennyi területén.

„Menj Trentóból!"

A megállapodás értelmében Róma 1948-ban autonómiastatútumot dolgozott ki, amit az olasz alkotmányba is beemeltek. Csakhogy Bolzano–Dél-Tirol provincia a szomszédos trentói területbe olvadva közös regionális egység részévé vált „Trentino–Alto Adige" néven. A trentói származású Alcide de Gasperi kezdeményezte egyesítés következtében az olasz etnikumú lakosság számát tekintve meghaladta a német és ladin ajkúakét, így domináns helyzetbe került Tretinóban. 1957-ben a dél-tiroliak „Menj Trentóból!" („Los von Trient!") szlogennel mozgalmat indítottak a regionális egyesítés ellen a Brenner- és a Salurni-szoros közt található több településen is. A Dél-tiroli Felszabadítási Bizottság (Befreiungsausschuss Südtirol – BAS) Róma szerződéses kötelezettségszegésére robbantásos merényletek sorozatával hívta fel a világ figyelmét (ezekben, mint utólag kiderült, a titkosszolgálat is érintett volt). Az ellenállásnak ez a formája mára a „feszültség stratégiájaként" vált ismertté.

1960-ban az akkori osztrák külügyminiszter, Bruno Kreisky az ENSZ-hez fordult a kialakult konfliktus kezelésének érdekében. Ennek ellenére Olaszország továbbra sem engedett, és a támadások 1961 nyarán tovább fokozódtak. Róma 21 000 katonát és carabinierit vezényelt északra, ezzel Dél-Tirol a nemzetközi politika homlokterébe került. Mára azonban a kortársakon és történészeken kívül alig valaki emlékszik az eseményekre.

Minimális néppárti többség a második statútum esetében

A Bécs és Róma közt lezajlott tárgyalásokat követően, melyeken Észak- és Dél-Tirol képviselői is részt vettek, a felek abban állapodtak meg, hogy a konfliktus feloldásának érdekében 137 egyedi intézkedést foganatosítanak. Ezeket az időrendben előirányzott célokat „csomagba" rendezték, ám mielőtt a második „autonómiastatútum" életbe léphetett volna 1972. január 20-án, még szükség volt a Dél-tiroli Néppárt (Südtiroler Volkspartei – SVP) jóváhagyására is. Az SVP az idő tájt német és ladin ajkú etnikai csoportok legerősebb politikai képviseletét jelentette. A meranói gyógyüdülőben összehívott pártgyűlésen a tagság végül elenyésző többséggel, de meghozta támogató döntését 1969-ben.

Még húsz esztendőnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a legfontosabb intézkedések életbe léphessenek, melyek közül külön kiemelkedő az önrendelkezés és a német nyelv egyenlőségének biztosítása. A teljes „csomag" hatályba helyezésére pedig csak azután kerülhetett sor, hogy Gulio Andreotti olasz miniszterelnök ígéretet tett a parlamentben: bármely módosításra csakis a délt-iroliak támogatása mellett lesz lehetőség.

A konfliktus kései, 1992-es lezárulta

Miután Róma és Bécs hivatalos tárgyalásai befejeződtek, az ENSZ 1992. június 17-ei határozata pontot tett a dél-tiroli konfliktussorozat végére. Ausztria uniós csatlakozásával, valamint a schengeni egyezmény életbelépésével a határellenőrzés megszűnt a Brenner-hágón és a többi átkelőhelyen, s ez Dél-Tirol 1918-as elcsatolása óta soha nem tapasztalt mértékben biztosította a részekre szakadt tartomány egységét.

A határokon átnyúló területi unió ebben az esetben három különálló régió között jött létre. Tirol osztrák tartomány, Bolzano olasz autonóm megye és Trento autonóm terület hármasa a hajdani „régi Tirol" örököseiként olyan előnyöket biztosítanak egymás számára, melyeket különösen gazdasági szempontból hiba volna alábecsülni. Alig fél évszázaddal ezelőtt Dél-Tirol elszegényedett országrésznek számított, mára azonban módos, gazdag régióvá vált. Költségvetése (melyet teljes mértékben saját bevételből biztosít) 6 milliárd euróra rúg egy olyan 7 400 négyzetkilométernyi területen a Középső-Alpokban, amelynek csupán 15 százaléka művelhető, s ahol mindössze 530 ezer lakos él. Az adóbevételek 90 százaléka a régióban marad, 10 százalék pedig az autonómiacsomag intézkedései alapján az olasz költségvetést gazdagítja. Az önrendelkezés autonóm formája a gyarapodás és stabilitás zálogának bizonyult, mely egyaránt szolgálja a nemzeti többség – Dél-Tirol esetében az olasz lakosság – és a kisebbségek érdekét.

Együttes közeledés

A tiroli „eurorégió" – amely tehát Tirol osztrák tartományt, Bolzano olasz autonóm megyét és Trento autonóm megyét olvasztja Bolzano–Alto Adige autonóm régiójába – 1990 óta biztosítja a szoros együttműködést a három részterület között. Ez idő óta politikai értelemben is szorosabbá vált kapcsolatuk, ha teljes egységről azért nem is beszélhetünk.

Mindenki számára nyilvánvaló lehet, aki előtt ismertek a pozitív kisebbségvédelmi példák, hogy a Duna menti szomszédok – így Magyarország–Szlovákia, Magyarország–Románia – külkapcsolatait a meglévő kisebbségvédelmi egyezmények és szerződések mellett is alapvetően az aktuális nemzetiségpolitikai környezet határozza meg. A kisebbség helyzete mindkét szomszédos országban messze elmarad attól, amit Svédországban, vagy a Finnországhoz tartozó Åland-szigeteken tapasztalni, de említhetnénk még a

dél-dániai német, schleswig-holsteini dán, a kelet-belgiumi német, vagy épp a bolzano–dél-tiroli osztrák és (a rétoromán nyelvcsaládhoz tartozó) ladinajkú nemzetiségek példáját úgyszintén.

Nemzeti többség és etnikai kisebbség

Az Európa Tanács adminisztratív intézkedései és dicséretreméltó jogi lépései ellenére is azt látni, hogy a kommunista rendszer 1989-es, közép-kelet-európai bukása után nem csökkent a feszültség a közép-európai országok nemzeti többségei és etnikai kisebbségei között. Figyelembe véve, hogy a 100 milliós Európában hozzávetőleg 350 kisebbségbe került nemzetiség él, akik számukat tekintve az Atlanti-óceán és az Urál közti területen élők mintegy hetedét teszik ki, kimondottan aggasztó, hogy Európai Unió nemhogy a kisebbségi villongások kezelésére nem rendelkezik hatékony eszközökkel, de a konfliktus eszkalálódásának megelőzésére sincs semmilyen terve. Mindezt csak tetőzi az Európai Bizottság és a Tanács távolságtartó magatartása, amikor kijelentik, hogy a témában „nem illetékesek", illetve olyan zavarba ejtő látszatjavaslatokat tesznek, miszerint az ellenérdekelt feleket arra buzdítják, hogy legyenek szívesek „konfliktusaikat kétoldalú tárgyalások során rendezni".

Az EU szerepe

Ez a hozzáállás figyelmen kívül hagyja a valós helyzetet, ami pedig visszautalja a kérdést Dél-Tirol esetéhez. Évtizedes, területi és kulturális autonómiáért, politikai önrendelkezésért folytatott küzdelem után vajon milyen tanulsággal szolgálhat számunkra e „követendő példa a nemzeti kisebbségek konfliktusainak békés megoldásával" kapcsolatban? Dél-Tirol sikere arra inti az Európai Bizottságot és Tanácsot, hogy nem tett meg mindent, amíg nem hívja össze a nemzeti többségek és etnikai kisebbségek képviselőit valamennyi régióból és politikai szférából, hogy közösen tanulmányozhassák, miként él és működik együtt a (lakosság 69 százalékát elérő) német, a (4,4 százaléknyi) ladinajkú, valamint az olasz (26,4 százalékot kitevő) népesség. Annak ellenére, hogy hibák nyilvánvalóan könnyen találhatók, s hogy az olasz politikusok, ahol csak erre lehetőségük nyílik, igyekeznek visszanyesni a szárba szökkent autonómiát, Dél-Tirol példája egyáltalán nem tanulságok nélkül való.

A szlovák és román többség számára különösen hasznos lenne, ha első kézből tapasztalhatná meg, hogy az autonómiára való törekvés – legyen az területi vagy kulturális – korántsem jár azokkal a riasztó következményekkel, amiktől oly nagy mértékben tartanak saját hazájuk védelmében.

(Hegyi Pál fordítása. Az írás először a Hungarian Review *2018. januári számában jelent meg.)*

SÜLE FERENC

A GYERMEKÁLDÁS HÉT ÚTJA

Európa és benne hazánk népesedési problémái nemcsak gazdasági, demográfiai, kulturális kérdéseket vetnek fel, hanem lélektani szempontból is elgondolkodtatóak. A gyermekhez, a családi élethez való viszony megváltozása, úgy látszik, az anyagiakon túl lelki, életfelfogásbeli okokkal kapcsolatos leginkább. Milyen szerepet játszik Európa válságában, hogy olyan vezetők – német, brit, francia, olasz, svéd, holland, luxemburgi, ír – vannak az élén, akiknek nincs gyermekük? Mindez a jövőhöz való viszonyukat is meghatározza: jövőképük választástól választásig terjed.

Hogyan hat a gyermek a szüleire, a családra? Mi a gyermek titka, ami nélkül nem juthatunk a spiritualitás világába, ahogy Jézus mondja: *„Ha olyanok nem lesztek, mint a gyermekek, nem mehettek be az Isten országába"* (Mt 18,3)? Ezekre a kérdésekre próbálok válaszolni öt gyerek apjaként és több mint 60 év lélekgyógyászati munka tapasztalatai alapján, keresztény magyar emberként.

A gyermek mint a szeretet ébresztője

A gyermek léte spontán ösztönkésztetést jelent a szeretetre minden egészséges lelkű emberben. Sőt, nemcsak az embergyermek, de még az állatkölykök is előhívják ezt az alapérzést. A szeretet pedig önmagunkon való túllépés, az én-tudatnak a mi-tudat irányába való tágulása, a másik javának akarása, az ember igazi szellemi fejlesztője. A szeretet életünk ősélménye, az anyánkkal való kapcsolat alaptapasztalata. Minden további erre az alapra épül. Ez igaz még azokban a borzalmas esetekben is, amikor az anya kiteszi gyerekét a kórház előtti inkubátorba, mert életének első 9 hónapját az anyja méhében töltötte. Itt még az egész világ része volt, és ebben minden az ő fejlődését szolgálta. Igaz ez még a nem kívánt terhességek esetében is, amikor az anya elfojtja érzéseit, és csak úgy tesz, ahogy a társadalmi elvárások kívánják.

Keresztény hitünk szerint a szeretet az élet legjelentősebb tényezője: *„Az Isten szeretet, és aki szeretetben marad, az Istenben marad, és az Isten is őbenne"* – mondja az Írás (1Jn 4,16). A gyermek szeretete erősíti a saját viszonyulásunkat is a sokban tudattalanná vált belső gyermek voltunk lelki forrásai felé. A gyerek léte a gyermek ősképét, archetípusát aktivizálja bennünk, ami a fejlődés, sőt a gyógyulás ősforrása is. A szeretet átélése, akár adjuk, akár kapjuk, *az életenergia legmélyebb forrása.*

Érdekes, hogy aszimmetrikus helyzetben, „lefelé" könnyebben tudunk érdek nélkül szeretni. A gyermek esetében ez is természetszerűleg adott. A szeretet, minél fiatalabb a gyermek, annál inkább, nem intellektuális, hanem ösztönös, empatikus tevékenység. A mai gyerekeknek ebben van a fő hiányuk. Szinte általános jelenség – tisztelet a kivételt jelentő holisztikus

szemléletű anyáknak –, hogy minél iskolázottabb egy anya, annál kevésbé tudja ezt az ösztönvezérelt viszonyulást megadni. Különösen veszélyeztetettek azok a gyermekek, akiknek szülei csak anyagiakkal tudják érzéseiket kifejezni. Ez a gyakori jelenség az egyik oka annak, hogy egyéni érzelmeinek figyelembe vételi hiányát a fiatal később túlzott individualizmusba és szabadosságba ragadtsággal kompenzálja. Sajnos nagyon nem tudatos társadalmilag még, hogy az anyák milyen jelentős hatással vannak az utódok jövőjére, és hogy a női szerep társadalmi hatásait még mennyire nem látjuk. Pedig ennek fontossága a 20. század lélektanának a leglényegesebb felismerése.

A gyerek megértése az ember testi, lelki és szellemi kibontakozásának megértése. A nevelés több problémája a felnőtt számára sokszor érzelmi rejtély, megfejtendő lélektani feladat, amit ha megold, az saját személyiségét fejleszti. A gyermekség problémájával négy fő formában találkozik az ember. Az első, hogy mindnyájan voltunk gyerekek. Ekkor alakultak ki egész életünket meghatározó alapélményeink, emberi kapcsolataink alapmintái. Gyermek voltunk bennünk él, és lényeges, hogy mit teszünk ezzel a belső gyermekkel. A második, hogy nekünk is lehetnek gyermekeink, és más módon is kapcsolatban lehetünk velük. A harmadik, hogy álmainkban, fantáziáinkban a bennünk élő tudattalan belső gyermek voltunk problémái is megjelenhetnek különféle formákban. A mélylélektanok gyógyítómunkájának is egyik fontos része az álmok megértésére való törekvés. Végül negyedik, hogy viselkedésünkben, főleg bensőséges kapcsolatainkban, vagy indulattelített helyzetekben, időnként visszacsúszunk saját gyerekkorunk élményeihez. Korunk embere, a technikai civilizációnk életmódunkat átformáló volta miatt a családi életből rendszerint kevesebbet kap, mint elődei. A mai gyerek anyja dolgozik, apja perifériás szerepet tölt be, vagy hiányzik; ritkán van testvére. Leginkább kortárs kapcsolatai vannak, amikben azután az előzőek hiányát is igyekszik tudattalanul pótolni. Érthető ezért, hogy a mai fiatalt jobban a gyerekkorukba ragasztják kielégítetlen szükségletei, és lassabban válik önálló, magáért felelősséget vállalni tudó, érett felnőtté. A legroszszabb lélektani helyzetben a fiatal fiúk vannak, az ő kibontakozásuk károsodik legsúlyosabban. Ezt mutatja például, hogy háromszor annyian halnak meg közülük öngyilkosság következtében – 15–25 éves korosztály –, mint a lányok közül.

Az új élet születése

A gyermek születése mindannyiunk legősibb, legarchetipikusabb tapasztalata. Annak átélése, hogy valami hatalmas életteremtő folyamatnak vagyok részese. Az új születésében mindig benne van a *teremtés misztériuma*, amit nem én hozok létre, de aminek részese vagyok, ami megtörténik velünk.

A születés során az utód átmegy azon az ősi élményfolyamaton, amit a méhen belüli élet paradicsomi állapotából a külvilág realitásába való jutás jelent. A paradicsomból először is a pokolba jut a meginduló szülési kontrakciók és a kijárat hiánya miatt (Grof 2008.). Lassan azonban, ahogy a szülőcsatorna megnyílik, megindul a világrajövetel küzdelmes folyamata, majd megérkezik

az új világba. Ez az új világ azonban kezdetben igen kellemetlen: úgy érzi megfullad, mivel az addig kapott oxigénellátás megszűnik. Tüdőhólyagocskáinak fel kell szakadniuk, a szívnek át kell alakulnia, vérkeringésének meg kell változnia ahhoz, hogy életben maradjon. Ezen kívül dermesztő hideg van az új környezetben (37 helyett 23 C-fok), és a fény is vakítja. S. Grof azt állítja, hogy ez az alaptraumának tekinthető élménymintázat az élet során bekövetkező krízisállapotok helyzeteivel való megküzdés módját is befolyásolja.

Az anyának saját születéséről is van mélyen tudattalan, ősi élménye, ami a gyermekének szülési folyamatával való empátiás készségét meghatározhatja. (Raffai 2002, 2010) A szülés élménye alapvetően befolyásolja az anyában a további gyerekvállalás kérdését is. Ahol a szülés kultúráját, a legmeghatározóbb női értékeket lerombolják, ott népességfogyatkozás következik be. Magyarországon is ez történt. A művi abortusz során pedig a nő lélektanilag önmaga egy részét öli meg, részleges öngyilkosságot követ el. Ezt a továbbiakban igyekszik elfelejteni, feldolgozni, vagy minél mélyebben elfojtani. Sose felejtem el azt a végállapotban lévő haldokló nőt, kinek egy élő gyermeke volt, és élete utolsó álmában az élő gyermeke mellett megjelent az első terhességéből származó elvetetett csecsemője is.

Tudjuk, hogy a hipnábilitás egyénenként változó, de meglehetősen állandó személyiségjellemző. Az életnek csak egy olyan szakasza van, amikor ez jelentősen megváltozik, és ez a szülés körüli idő. Egy időben az I. számú Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikán évről évre módom volt a professzor felkérésére a nőgyógyász-szakképzés keretében a szülés lélektani vonatkozásairól előadást tartanom. Itt megvitathattuk azt, hogy a szülő nő a folyamat során öt nagy lélektani problémával szembesül. Ezekhez az alapkérdésekhez való kialakult nézetei fellazulnak a nagyfeszültségű állapot következtében – ahogy a fémdarabok folyékonyakká válnak az olvasztóban –, és újrastrukturálódnak, átrendeződnek. Ezek az élettémák: az anyaság szerepvállalása, a születendő gyermekéhez, a férjéhez, a szexualitáshoz és a saját szüleihez, főként az anyjához való viszonya értékelődik át. Ezeknek a kérdéseknek súlya egyénenként változó, és csak kis része tudatos a történésnek.

A közös alkotás

A gyermek közös alkotás, külön egyik szülő sem elég hozzá. Az utód összeköti a szülőket, és benne az életük is folytatódik. Az *emberteremtés méltóságának*, csodájának részesei lehetnek. A nevelés a két eltérő – női és férfi – személyiség folyamatos egyeztetését kívánja. A nézeteik összhangba hozása növelheti önismeretüket, egymás megismerését. Ahogy a gyermek növekszik, tanulják a *szeretetskála* különféle hullámhosszait. A szeretetformák skálájának megismerése a családban lehetséges legjobban.

A nevelés alapja, hogy az életre készítjük fel utódainkat. Az *„élet küzdelem, és az élet célja e küzdés maga"* mondja költőnk. A küzdelmet pedig tanulni kell. A túlvédett, vagy a „mindent megkapó" gyermekek küzdeni tanulását nem

segítik. Különösen serdülőkorban jelentős, hogy a gyermekünk egyedi eredetiségét, adottságait felismerjük, és ne csak a saját magunk által kívánatosnak tartott út felé tereljük őket. A növekvő gyermek a világot is másként éli meg, mint mi. A világ is változott saját gyerekkorunk óta. Ennek a megváltozott világnak új életérzéséről, problémáiról is tanulhatunk gyermekeinken keresztül.

A kibontakozás segítése anyagi, lelki és szellemi szinten történik. Ami a korának megfelelő feladatok ellátásában, az önmagáért való felelősségvállalás létrejöttében és a mások iránti szeretet kialakulásában való segítését jelenti. A keresztény nevelésben a tudás nem elég, a tudás (és birtoklás) a szeretet elfojtásának okozója. A tudásalapú társadalom helyett a szeretetalapú társadalomra lenne szükség.

Hogy a szülők mindezt megtehessék, ahhoz ezekben az életproblémákban maguknak is éretteknek, véleményüknek pedig összehangoltnak kell lennie. Minél magasabb szinten tudják azonban az utód fejlődését segíteni, örömük annál teljesebb lesz. Tudniuk kell, hogy bábaszerepük van: a gyerek testi, lelki, szellemi kibontakozásához asszisztálnak, és a gyermek nem az ő tulajdonuk. „A gyermek vendég a háznál" – ahogy egy indiai mondás tartja.

A növekedés során, ahogy a gyerek belép a serdülőkorba, minőségileg új problémák jelentkeznek a családban. Röviden: míg eddig a családon belüli és kívüli közösségben való részvétel, az alkalmazkodás megtanulása volt a fiatal fő tennivalója, most az önállóság kialakítása és a saját életút keresése és megtalálása. A szülői szerepnek is fejlődnie kell, hogy az autonómia kialakulását segíteni tudja. Az egyedi személyiség megszületése nehéz folyamat mind a szülő, mind az új, önállósodó személyiség számára.

A nevelés folyamán meg kell indulnia a leválasztásnak, a lelki köldökzsinór elszakításának. Az önállóság kialakítása annak fokozatos tudatosításával is jár, hogy a szülő nem mindenható és mindent tudó, hanem esendő ember, akik a saját élete problémáival is küzd. Ennek különleges fontossága van a szülők veszekedéseinek, az esetleges válásnak a feldolgozásában. A fiatalnak adott esetben tudnia kell szembefordulni szüleivel, és más tekintélyszemélyekkel is. Ezt gyakran értelmezik rosszul a felnőttek. A fiatalnak saját adottságaival is el kell számolnia immár önmagában. Egészséges esetben egyfajta vitakultúra alakul ki a családban.

Az ifjú ember a saját egyéniségét lélektanilag még a szülők megoldatlan tudattalan problémáira való reagálásként, akár ellenállásból is építi ösztönösen. Nem ritka jelenség az se, hogy a szülők lelki alkatától az utód alkata eltér.

Több gyermek esetén – mintegy variációként egy témára, egy szülőpárra – a gyermekek fejlesztő hatása több oldalról és egyre érettebb szülőszemélyiségen következik be. A szülők több gyerekkel való kapcsolatuk különböző tükreiben láthatják meg magukat. A gyermek számára a nagy család azért is előnyös, mert egy jelentősen differenciáltabb szociális kapcsolatrendszert él át és tanul meg kezelni, mint az egyke. Az újabb gyermekkel szemben azonban az idősebben megjelenik a féltékenység, hiszen kimozdították szereppozíciójából. Ezt a féltékenységet a terhesség, születés folyamatába való megfelelő bevonással és nagyobb volta értékeinek kiemelésével lehet feldolgozni. A gyerekek egymást is nevelik, és a szülőknek lehetőségük van arra, hogy az

egymáshoz való kapcsolódás alapformáinak kialakításában is részt vegyenek. A gyerekek közti születési sorrenddel és az ezzel kapcsolatos szerepproblémákkal sokat foglalkozik az adleri individuálpszichológia.

A nevelésben kiemelkedő jelentősége van a szexualitásnak, amit a szülők rendszerint elhanyagolnak és rosszul kezelnek. A leggyakoribb hiba, hogy a nemiséget a személyiség egészéből kiragadva csak mint biológiai jelenséget kezelik. A köztudatban nem tudatosul kellően a szexualitás méltósága, hogy az emberteremtés isteni lehetőségét kapjuk. A szexualitás az örökkévalóval, a végtelennel kapcsol össze bennünket, hiszen a gyermekünk örökre a gyermekünk marad, és mi örökre az ő szülei, ami életünket megmásíthatatlanul meghatározza. Az élő egyedi volta a kibontakozás, az érett kor és a hanyatlás fázisain megy keresztül. Az ember is, mint kapcsolati jelenség – kapcsolatból születik és az élet kapcsolataink története, ami a kapás, a szerzés, az adni is tudás és végül az adás fázisain megy keresztül.

A fajfejlesztő ösztön kibontakozási folyamata már korán megindul. Első fázisa – 2–3 évestől kezdve – két gyökérből táplálkozik. Egyrészt a gyermek tapasztalja, hogy a különböző testtájainak érintése különböző, egyesek kifejezetten kellemes érzésekkel járnak. Másrészt a tőle különböző másik nem tagjai iránt kíváncsi. Igen korán megjelennek azonban a szociális tiltó hatások. A felnőttek viszonyulását ilyenkor elsősorban a későbbi veszélyek elhárításának motivációja működteti. A gyerekek információ- és tapasztalatszerzésének fő forrásai így lényegében a korcsoport tagjai és egyre inkább a média. Korunk a szexualitás jelentőségét, méltóságát a fiatalság számára nem segít kellően megérteni, így a szexualitás humán jelentősége nem válik nyilvánvalóvá.

A nevelés legkritikusabb területévé azért a szexualitás vált, mert a felnőttek sincsenek tisztában jelentőségével, és ez a legkevésbé értett problémakör. Többségük elakadt a fejlődésben, és rengeteg téves felfogás is kapcsolódik a témához. A modern ember a sokféle híresztelés ellenére a fajfejlesztési ösztönét elfojtja, illetve a serdülőkor kezdeti fázisában csak biológiai szintjén tudatosítja és éli meg. Ez különösen a nők életében jelentős ártalom. A szexualitás jelentősége más a nő és más a férfi számára még biológiai szinten is. A kérdés korunknak a nőiséghez való viszonyához is kapcsolódik. A mai nők már elérték azt a szabadságot, hogy olyanok legyenek, mint a férfiak,de ezzel a specifikus női értékek megbecsülése még nem jött létre.

Az ember szexualitása lelki és szellemi jelenség, megélése nélkül a lényege sérül. A nemi identitásunk végső kibontakozása abban az időszakban történik, amikor önállóvá válásunk, lelki születésünk is történik.

A szexualitás fejlődésének kezdete a nemi szerveink megismerésével indul, és van egy természetes homoerotikusnak nevezhető összetevője is, amikor a nemünknek megfelelő más fiúkhoz, illetve lányokhoz hasonlítjuk magunkat, ezzel helyezzük el magunkat szexuális kultúránk koordináta-rendszerében. A folyamatot a szülőkkel való kapcsolat erősen befolyásolja, mint arról számos, elsősorban pszichoanalitikus tanulmány tesz bizonyságot. A nemi identitás kialakulási folyamata lányok esetében könnyebb, hisz nekik az anyjukkal való kapcsolat egyenes folytatása saját női mivoltuk felismerése. Fiúk esetében az elsődleges kapcsolatról először le kell válni, és az apához kell hasonulniuk.

A másság iránti kíváncsiság kibontakozása a belülről, a vágyai általi vezéreltség élményét éli át a fiatal, ami a környezet által elfogadott követelményekkel azonban gyakran ütközik. Annak átgondolását teszi szükségessé, hogy én más vagyok, mint amit a család, mások elvárnak. Az önállóság kialakulásának hatalmas erőforrása is ez. Felveti a fiatal számára azt is, hogy komolyan elgondolkozzon azon, hogy kicsoda is ő, mit is akar elérni az életben. Tehát a szexualitás az önálló belső élet megindulásának is jelentős mozgatója. A folyamat egy lélektani születésnek, az önállóvá válás megerősödésének ideje.

Mindez az önismeret fejlődésének is jelentős fázisa, mert azzal kell foglalkoznia, hogyan építheti össze a különféle vágyait, törekvéseit. Ekkor kezdenek kibontakozni a személyiség humán voltának különböző területei. Nagyon fontos, hogy megértse az integráció, a különböző késztetések összeépítésének jelentőségét, a befelé vezető utat. Ha ez nem sikerül, akkor a belső ütközések fejlődését nehezítő, vagy akár megakasztó jelentőségűvé válhatnak. Tehát a belső hajtóerők tudatosítása, a másik ezek integrációjának szükségessége az egyik fontos tényező. Az egyszerű vágykiélés humán voltunk megtagadása.

Fontos, hogy lássuk, az ösztönvilágunk jól vezet, ha a vágyainkat jól értelmezzük. Nem rossz erőink, hanem rosszul és rosszra használt erőink vannak. Az önmagunktól a másik, a többi ember felé, a kapástól és a szerzéstől az adni is tudás felé vezetnek ösztöneink. Az én érdekétől a mások érdekei felé is. Ebben életösztönünk önfejlesztő fázisa, a fajfejlesztéssel kiegészülve halad tovább.

A szülők szerepe az, hogy ezen a fejlődési úton segítsék gyermekeiket. Ehhez azonban a saját szexuális igényeiknek harmonikusan kellene illeszkednie, hogy a feladatot jól végezzék, ami azonban csak nagyon ritkán sikerül, a nemi életük összehangolása csak ritkán valósul meg.

A gyermek szeretetében újraélt fejlődéstörténet

A gyermek szeretete a megértését, a helyzetébe való beleélést és eszerinti segítését jelenti. Ha igazán átéljük valaki helyzetét, akkor belsőleg azonosulunk is vele. A gyermek megértése azt jelenti, hogy a születéstől – sőt már a születés előtti ábrándozásainktól kezdve –, a növekedésnek megfelelően, újraéljük az egész emberi fejlődéstörténet legmeghatározóbb időszakát. A gyerek létezésének áldás volta ezen keresztül realizálódik legerősebben. Ennek lélektani lehetőségei nem ismertek, nem tudatosítottak eléggé.

Hogy miben tudjuk átérezni a gyermek helyzetét, azt a mi fiatalkorunk határozza meg leginkább. A gyermekünkhöz való viszonyulás problémáinak jelentős része abból származik, hogy egyszerűen nem értjük meg eléggé, mi zajlik a gyermekben, egy másik része pedig abból, hogy a saját fejlődéstörténetünk során kialakult rejtett viszonyulási sémáink alapján tévesen értékeljük a helyzetet. Ez a gyerek fejlődését megzavarja. A megromlott helyzetet „ösztönösen" érezzük, hogy rossz, de a szeretetünk arra késztet bennünket, hogy elgondolkodjunk a problémán. Ha ez nem történik meg, akkor a gyereket akarjuk erőszakkal elképzeléseinkhez idomítani.

Sokszoros lélekgyógyászati tapasztalat, hogy a szülőnek azon a ponton találhatók a konfliktusai gyermekével, ahol a saját komplexusai, fejlődésben való elakadásai vannak. Ezt igazolja az a gyermekpszichológiai tapasztalat is, hogy a nevelési problémák legfontosabb munkaterülete gyakran a szülők személyiségén végzett munka.

A nevelési problémák többsége tehát belőlünk, szülőkből származik. Saját feldolgozatlan problémáink képeznek olyan vakfoltokat, amik a helyzet megértését akadályozzák. Ezek csak önismeretünk fejlődésével oldhatók meg, és nem a gyerek úgymond „megnevelése" által. A gyerekek, amint növekednek, természetesen egyre bonyolultabban vesznek részt a család életében. A növekedés során az egész fejlődéstörténet skáláját végigjárja a szülő. A kölcsönhatás arra készteti a felnőttet, hogy a saját megfelelő korú személyiségrétegéhez való viszonyulásával újra szembesüljön. A gyermek tehát elsősorban azért valós áldás, a szülők lelki, szellemi fejlődésének egyik nagy természetes motorja, mert *a szeretetkapcsolaton keresztül a felnőtt lehetőséget kap arra, hogy újraélje, mégpedig korrektív módon, fejlődésének folyamatát.* Ennek a bonyolult hatásnak jelentőségét jobban tudjuk értékelni, ha belegondolunk abba, hogy a mélylélektani lélekgyógyászati eljárásoknak is ez a fő hatótényezője: az élettörténet korrektív újraélése, mélyebb megértése. A lelki zavarok gyógyításában az ún. hosszú-pszichoterápiák hatásai ezen a rekonstruktív újraátélésen alapulnak. A múltunkat ugyan nem tudjuk megváltoztatni, de a hozzá való viszonyulásunkat igen. Ezért tud a gyerekkel való természetes szeretetkapcsolat úgy hatni, mint a pszichoterápia.

A saját fejlődéstani rétegeinkkel is szembesülünk, és az ezekhez tartozó tudattalan komplexusaink aktivizálódnak, rávetülnek a gyerekhez való viszonyunkra. *A gyerek a szülő elfojtott, „ki-nem-élt tudattalanjára" reagál*; ami a szülő számára ugyan kellemetlen, de ezek feldolgozására készteti.

Lelki életünk fejlődése úgy alakul, hogy a legkorábbi tapasztalatok a későbbiek alapjául szolgálnak. Az első három életévünk élményeiből azonban szinte semmire nem emlékszünk. Énérzetünk – ami tudattá csak később válik – az anyánkkal való egységből fokozatosan válik külön. Egészséges fejlődés esetében a serdülő-, ifjúkorra alakul ki az éntudatunk teljes önállósága. A méhen belüli és a szülés utáni életünk között azonban hatalmas különbség van, amit frusztrációként élünk meg, és visszavágyunk az intrauterin élet és az anyával való kapcsolat biztonságának boldogságába. Az egész életünket áthatja az alfapozíció keresése. Az anya azonban nem tud, nem lehet „tökéletes" (a méhen belüli állapotot teljesen megvalósítani képes), hanem csak „elég jó" lehet, ahogy a pszichoanalitikus kollégák mondják. Éntudatunk a külvilág igényeinek való megfelelni tudás mentén alakul. Ez pedig más, csak egy elképzelés, illúzió ahhoz a tudattalanból jövő belső vezérléshez képest, ami a valós biológiai, lelki, szellemi fejlődésünket irányítja.

A gyerekkorunk legalapvetőbb ösztönös törekvése: a kíváncsiság, a megismerésvágy és a *fejlődésvágy*, a felnőtté válás törekvése. Ezek hátterében azonban a tudattalanból jövő boldogságkeresésünk található: az ősboldogság újra megszerzésének igénye. Ezt azonban rendszerint csak a bifázisosan változó életünk alvási fázisában érhetjük el részlegesen. A fejlődésben egy magasabb fokozatba lépéskor

megtartjuk az előző értékeit (Wilber 2003). Ha a megtartva meghaladni folyamata megszakad, az az előző energiáinak elfojtódását jelenti. Ez a gyökérszakadás gyakori jelensége, aminek pszichopatológiai következményei is lehetnek.

Életívünkbe úgy illeszkednek a kapcsolatformák, hogy először a kapó, majd a szerző, azután a már az adni is tudó szerep, végül pedig csak az adó szerep dominanciája marad meg. Ennek során, ha sokban tudattalanul is, de átélhetjük azt, hogy a szereppozíciónál fontosabb a szerepviszonylat, mert a kapás helyett – ami mástól függ – adással ezt mi teremthetjük meg. Szeretetadással egy jobb világot is teremthetünk, amiben a szeretet valóság. Minden élményünk az általánosabb életérzésünket is befolyásolja. Ez kifejezi azt, hogyan érzem magam a világban, milyen számomra a világ összességében. A gyermekünkkel való azonosságérzésünk a legvalóságosabb projekció, hisz belőlünk van szó szerint. Így a legtermészetesebb érzés, hogy benne tovább élünk, és hogy neki jobbat akarunk, mint ami nekünk volt. A hiányaink és traumáink tudatosításában is segít az, hogy őt ezektől megvédjük.

A zsigeri műszer

A szülő–gyerek kapcsolat problémáit mélyebben megérthetjük, ha tudjuk, hogy *a gyermek a szülők tudattalanjára is érzékeny*, arról is visszajelzést ad a figyelmes szülő számára. Mint említettük, a születés után az egységélmény valósága csak fokozatosan csökken. Az anya és környezete lelkiállapotára az utód azonban még csak zsigerileg tud reagálni. Ezt az összefüggést a felnőttek alig ismerik. A szülők közti veszekedésekre a csecsemő például úgy reagál, hogy megbetegszik: náthás lesz, vagy emésztési zavarai keletkeznek. Többször megfigyelhető volt, hogy ha a konfliktus a szülők között elhúzódik, akkor a meghűlés a kicsinek a fülére húzódott. A csecsemő, a kisgyermek teste tehát, mint érzékeny zsigeri műszer, a szülők lelkiállapotát is jelzi.

Lényeges, hogy mindez nemcsak a szülőkben tudatosult kölcsönhatásokra vonatkozik, hanem a nem tudatosult és megoldatlan feszültségekre is. A megoldatlan konfliktusok így a gyerekeknek tudattalanul továbbadódnak. Amennyiben a szülő szereti és komolyan veszi gyermekét, kapcsolatuk természetes úton hasonlóan működik, mint a mélylélektani pszichoterápia, ami szintén a tudattalanról ad visszajelentést: azt tudatosítja, és annak feldolgozásával gyógyít.

A tudatosítás gyógyító hatásának megértéséhez tartozik annak megértése, hogy minél régebbi egy élettapasztalat, annál nehezebb a felidézhetősége. A tapasztalatok egymásnak ellentmondóak is sokszor, és egy összegező folyamat is zajlik összeépítésükre. Sok téves érzés, következtetés így egymásra épül és válik tudattalanná. Az elraktározódott élmények a tudattalan háttérből befolyásolják érzéseinket, tudatos életünket. Ezek a tudattalanból mint kényszerpályák, rejtett programok korlátozzák belső szabadságunkat.

Lélektani kutatások kimutatták, hogy már a méhen belüli életben jelentősége van annak, hogy az anya és a környezete hogyan viszonyul a magzathoz (Hidas 2005). A születés után a kibontakozó, növekvő új ember számára

a személyes kapcsolatok egyre differenciáltabbá válnak, és a zsigeriből lassan a tudatos és szavakban kifejezhető irányába bontakoznak ki. A fejlődés tapasztalatai azonban, mint kapcsolati mintázatok élményrétegei egymásra épülnek: a korábbiak a tudattalanba süllyedve képezik az újabbak alapját. Ha a tudattalanról kapott visszajelzéseket a szülő komolyan veszi, akkor a saját személyiségének árnyékoldaláról, hibás, szégyellni való részéről is több információhoz jut. Ez az önismeret növekedésével jár, és szerényebbé, másokkal megértőbbé tesz. A tudatosuló folyamatoknak energiát adó hatásuk is van.

A spirituális injekció

A kisgyerek nem egyszerűen tabula rasa, üres lap, amire a környezeti hatások ráírják a fiatal egész életét meghatározó alapprogramokat. A gyermeknek az élete kezdetétől vannak öröklés által is meghatározott egyedi adottságai, és vannak egyéni, spontán, önálló kezdeményezései. Vannak környezetére való eredeti válaszai, autonóm reagálásai, amik nem előzetes nevelési hatásokból származnak. Ez természetesen nem csökkenti az életkezdeti, kívülről származó élmények befolyásoló hatásainak fontosságát. Elsősorban mélylélektanilag érthető meg az, hogy a gyermek új, mély, lelki, szellemi erőforrások megnyílását is jelenti a család életében, amit ha megértenek a szülők, fejlődésükben új értékként hatnak. A kisgyerek megnyilvánulásait még sokkal közvetlenebbül határozzák meg a legmélyebb lelki rétegek erői, a kollektív tudattalan archetípusai, mint későbbi korban. Ő még természetesebb kapcsolatban áll ezekkel az őserőkkel. A felnőtt tudatos, racionális élete ezeket már sokban elfojtja, és az adott kultúra sablonjaiba zárja.

Mélylélektanilag csodálatos értékűek Jézus kijelentései a gyermekekről: *„Mondom nektek: angyalaik mindenkor látják a mennyben az én mennyei Atyám arcát"* (Mt 18,10). A mélylélektan nyelvén megfogalmazva: a kisgyerekekben még tisztábban él és működik ezen őserők, az angyalok, az archetípusok eredeti, ősforrásunkra centrált világa, és veszély esetén ezek kompenzatórikus segítsége még jobban érvényesül, mint felnőttkorban. „A gyerekekre vigyáznak az angyalok" – szokták is mondani.

Tapasztalataink szerint testi állapotával és viselkedésével a gyermek ezeknek az ősforrásoknak a jelzéseit hozza a családba spontaneitásával, kreativitásával. Amíg a család engedi, megérti és tudja fogadni, addig *a gyerek az életerők ősi jelzéseit adja a családnak*. A gyermeken keresztül tehát a szülők szellemi életüket segítő spirituális injekciókat, hatásokat is kapnak. A lélekgyógyítás feladata a személyiségfejlődésnek, a belsőleg vezérelt individuáció kibontakozásának segítése. A gyermek még öntudatlanul, de jobban átéli az istenképűségre teremtettség méltóságát.

Mindebből az is következik, hogy a gyereket nemcsak nevelnie kellene a felnőtteknek – mint azt öntelt elfogultságunkban sokszor gondoljuk –, hanem figyelve rá, tanulnunk lehet megnyilvánulásaiból. Ismét Jézust idézve: *„Bizony mondom nektek, ha nem változtok meg, s nem lesztek olyanok, mint a gyermekek, nem mehettek be a mennyek országába"* (Mt 18,3). A felnőttnek tehát nem éretlen gyer-

meknek kellene maradnia, hanem gyermekké kellene fejlődnie, abban az értelemben, hogy tudatos életében is olyan, a szellemi központjára, istenére centrált életformában kellene élnie, mint amilyenben a gyerek még öntudatlanul van.

Ha nem lennénk annyira önteltek, és ez nem tenne vakká bennünket, beismernénk: a valóságban életünk számos alapproblémájával mindig is úgy állunk szemben, mint a kisgyermekek. Mi lesz egy párkapcsolatunkból, milyen betegség fog el, milyen váratlan események törnek még ránk, hogy alakul környezetünk stb.? Az ilyen alapvető kérdésekre csak kisgyerekekként tudunk nézni, és jó az, ha van olyan hitünk, mint a gyermekeknek, akiknek van bizalmuk szüleikhez és az élethez, hogy bármi történik is, vigyáznak rájuk, és majd minden jó lesz. A gyermek misztériumának megértésében megint láthatjuk, hogy a lélekgyógyászat bizonyos alapmechanizmusai a családi élet természetes tényezőivel kapcsolatosak.

A mélylélektanok gyógyító hatásainak legnagyobb része abban áll, hogy a tudatosítás által igyekszik a lélek tudattalan mélységeiben lévő tapasztalatok megkötözöttségeinek kényszerpályáit feloldani, és az utat szabaddá tenni az eredeti belső energiák számára. Ezek az élet indulásának alfapozíciójából, az ősi életérzésből és hitből származnak, ami az ingyen, szeretetből való létezést jelenti.

A szülő mint Isten előképe

Lélektani megfigyelések igazolták, hogy a gyermek későbbi istenképének, a végső valóság érzékelésének, a végtelen kogníció kialakulásában a szülőkkel való korai tapasztalatok élményei meghatározóak. *A szülő a kisgyerek számára mindenható és mindentudó istenség*. Tőlük származik, ők hozták létre, ők éltetik és szabályozzák életét, ők azok, akik jól ismerik, nélkülük elpusztulna.

Az istenkép fogalmát mélylélektani és tágabb értelemben használjuk, mint a hagyományos felfogások – hasonlóan a jézusi megfogalmazáshoz, ki szerint egyes embereknek a hasuk, másoknak a Mammon az istenük (Mt 6,24; Fil 3,19). Így istenei lélektanilag mindenkinek vannak, bárhogy is nevezi őket. Istenképen az adott embert vezető világképnek, ezen belül értékrendszerének integratív, dinamikus belső központját értjük, mely alapján az életben tájékozódik és méri magát is.

A szülői előkép a gyermekben nem vizuális, és nem szavakban megfogalmazható, hanem komplex élményi, tapasztalati valóság, ami jelentős mértékben tudattalanná válik, de meghatározza élete alaphangulatát, alapviszonyulását az élethez. A Tranzakció Analízis az én és a más alapviszonyát az élettel szembeni *egzisztenciális beállítódásnak* nevezi (OK állapotok). Ezek a szüleitől tapasztalt élményekből alakulnak ki. A kisgyerek tapasztalati élmény szintjén éli át azt, hogy őt elfogadják, gondozzák, mégpedig ingyen, érdem nélkül, szeretetből. Ez a fő jellemzője a felnőttkori keresztény hitnek is: szeretetből, ingyen. A hitélet kialakulása így a gyerekkori élmények lelki feldolgozásával is kapcsolatos. Később, a növekedés során ez a beállítódás mint világérzés, egyre tudatosabbá válva világképpé fejlődik, és egyre gazdagodik. Az újabb és újabb élettapasztalatok kölcsönhatásban vannak ezzel, azonban mégis csak rárakódások az alapérzületre. Ezek elfedik az alapokat, amiken komolyan

módosítani lelkileg már csak igen nagy nehézségek árán lehet. A lélekgyógyászati tapasztalatok szerint ezekhez a tudatos én számára való hozzáférhetőség és módosítási lehetőség alig van, csak hosszú, igen kemény belső lélektani munka árán lehetséges a változtatás. Ha az alap gyenge, akkor a felépítmény, még ha szép is, könnyen meginog. A lelki betegségek gyógyításakor az esetek jelentős részében ezekig a mélységekig való eljutás szükséges.

A szülőnek az a méltósága, hogy a szerető Isten ómegapozíciójának előképe, szimbóluma, lehet a saját lelki, szellemi fejlődésében is jelentős érték. Az anya és apa belső önérték-érzésének és így lelki, szellemi egészségének is egyik alappillére. Még akkor is így van, ha a szülőnek ez a szerepe nem túlzottan tudatos, csak ködös érzésekkel megélt valami. Még ekkor is energiákkal feltöltő, titkos erőforrás. A nők nagyobb életereje szerintünk ezzel is kapcsolatos. Egyes királyok is ezért tudtak kézrátétellel gyógyítani. Az illető szegény ember, aki a király elé járult, nagy szerepviszonylatbeli különbséget élt meg. A hatalmas tekintély isteni pozícióba tette, aki vele foglakozott, őt segítette, meg akarta gyógyítani, áldólag rátette kezét. Ezzel megerősítette benne a hitet: hogy a legfelsőbb isteni hatalom szereti őt, jóságos, segítő. Ez a hit, bizalom, *az ősbizalomból való feltöltődést* jelentette. Az ember hatalmas erőt kap az ilyen élményből. Tudjuk például, hogy az immunrendszer ilyenkor jelentősen erősödik. Még olyan esetben is működik ez, ha én tudok segíteni egy rászoruló emberen, az is erőt ad, spiritualitás feltöltődést eredményez, mert a jóság lehetőségében való hitet erősíti.

A terápiás segítség az életünk teljesebb megértése és átélése által lehetséges. Azt a kapcsolati formát, szerepviszonylatot kell kialakítani az illetőben, aminek hiányától szenved, de nem a kapó, hanem az adó fél oldaláról. Már utaltunk rá, hogy nem a szereppozíció az, ami igazából hiányzik, hanem a szerepviszonylat, az életérzés, ami a világképet alakítja. Ezt pedig így ő is létrehozhatja. Az ilyen helyzetek az ingyen elfogadottság élményével járnak. A felnőtt keresztény hitében ezt kapja meg, ettől gyógyul élete, és lesz képes ő is adni, gyógyítani mások életét. Végül is nem a kapás, hanem az adás, az értékteremtés teszi igazából boldoggá az embert. Az isten-hasonlatosságra teremtettsége így nyilvánul meg teljesebben.

Irodalom

Bálint Mihály: *Az őstörés.* Akadémiai Kiadó, 1994, Budapest.
Berne, Eric: *Emberi játszmák.* Gondolat, 1984, Budapest.
Berne, Eric: *Sorskönyv.* Háttér Kiadó, 1997, Budapest.
Grof, Stanislav: *A jövő pszichológiája.* Pilis-Print Kiadó, 2008.
Hidas György – Raffai Jenő – Vollner Judit: *Lelki köldökzsinór.* Helikon Kiadó, 2005, 258.
Raffai Jenő: *Megfogantam tehát vagyok.* Press Publica, 2002, Budapest.
Raffai Jenő: *A várandósság mélydimenziói* In *Pszichoterápia* (2010) 19/3, 180–189.
Süle Ferenc: *Egy új világ építése.* Kairosz Kiadó, 2013, Budapest.
Wilber, Ken: *A Működő Szellem rövid története.* Európa Kiadó, 2003, Budapest.

SZILVAY GERGELY

HAZATÉRŐ ERDÉLYI MAGYAR ARISZTOKRATÁK

Erdély és arisztokrácia – ha bármi is eszünkbe jut erről az Erdélyi Fejedelemség egykori évszázadain túl, akkor az talán Bánffy Miklós Erdély-trilógiája: az *Erdélyi történet* három kötete, a *Megszámláltattál*; *És hijjával találtattál*; *Darabokra szaggattatol*. Talán szimbolikus, hogy az 1934 és 1940 között az Erdélyi Szépmíves Céh által megjelentetett regény új kiadására 2006-ban került sor a Helikon kiadó által a Bánffy műveit felölelő sorozatban. A trilógia a nemzetközi közönséget is meghódította, angol kiadásának egyik recenzense például magyar Tolsztojnak nevezte Bánffyt.

Azért jelképes az első és az új kiadás, mert a regény harmadik részének első megjelenése után pár évvel már folyt az arisztokráciaellenes hajsza a Kárpát-medence országaiban; az ezredforduló utáni kiadás pedig nagyjából abba az időszakba esik, amikor a volt erdélyi arisztokrata családok leszármazottai elkezdtek visszatérni szülőföldjükre. A Bánffy-család bárói ágának egyik ifjonca, Bánffy Farkas például államvizsgája után két nappal, 2007. június 27-én költözött a Nagyenyed melletti Fugadra (Ciuguzel), ahol visszakapott családi kúriájuk áll. Így vallott erről a *Mandiner*nek: *„Úgy döntöttem, lemegyek Fugadra, végigviszem a restitúciót, és kezelem a családi birtokot. Korábban édesapám foglalkozott a birtokkal, de Magyarországról ezt nem lehetett hatásosan intézni. 2007. június 27-én még a szakdolgozatomat védtem, aztán június 29-én leköltöztem."*[1] Visszaköltöztek – vagy épp maradtak, de „feléledtek" nem csak a Bánffyak, hanem a Kálnokyak, az Aporok, a Mikesek, a Hallerek, a Dálnokiak, a Bethlenek, a Telekiek, a Kemények, a Csávossyak és a Barcsayak is.

Az erdélyi főnemesség

A Köpeczi Béla által szerkesztett *Erdély története* szerint „az erdélyi nemesi társadalom alaprétegét" a „Szamos-vidék honfoglaló nemzetségeinek leszármazottai képviselték", s közülük egyes családok még az újkort is megélték.[2] Az ősi nemzetségek közül 21 kötődik Erdélyhez.

Az Erdélyi Fejedelemség idejétől kezdve az erdélyi főnemesség jóval szerényebb életet él, mint a királyi Magyarországé. Kisebbek a birtokai, kevesebbet engedhet meg magának, és sokkal jobban függ az uralkodótól, a fejedelemtől. Igazi nagybirtok alig akad Erdélyben, az itteni birtokok a királyságban csak

[1] Bánffy Farkas: *Románia a korlátlan lehetőségek és a lehetetlen korlátok országa. Mandiner*, 2012. június 18. Url: *http://mandiner.hu/cikk/20120615_banffy_interju* (Készítette: Szilvay Gergely).

[2] *Erdély története a kezdetektől 1606-ig.* (Főszerk.: Köpeczi Béla). Akadémiai kiadó, 1986, Budapest, 325.

középbirtoknak számítottak. A 16. század közepétől mégis kicsinosodnak az erdélyi főúri lakok, a reneszánsz volt meghatározó Tündérkert főnemességére.[3]

A 16-17. század fordulóján a fejedelemség uralkodó osztályát hét megye, illetve a Partium és a Székelyföld birtokosai tették ki. Ez 350-400 családot jelent, de a birtokok nagyon felaprózódtak; 15 százaléknak csak 1-3 falu jut, hat családnak van nagyobb uradalma (köztük a Gálfi-, Kendi-, Apafi-család), valóságos nagybirtoka pedig csak két családnak van: a losonci Bánffyaknak és a Csákyaknak, a két uradalom pedig Almás és Bánffyhunyad. A somlyai Báthoriak is jelentősek, de a királyságbéli Szatmárban található birtokaik miatt. A Partiumban birtokos az iktári Bethlen-, a Zólyomi- és a Wesselényi-család. Székely mércével vagyonosnak számít, a magyar főnemesség köreiben viszont a szegényebbek közé tartozik a Lázár-, a Mikes- és az Apor-család. Báthori Gábor fejedelem adományozásai sem változtattak ezen, I. Rákóczi Györgynek pedig akkor, amikor fejedelemnek érkezik Erdélybe, annyi birtoka van Magyarországon, mint amennyi hetven erdélyi családnak együttvéve. Az egyetlen igazi középkori arisztokrata család a losonci Bánffy marad, s utána jön még tíz tekintélyes család: a Gyerőffyek, az Apafiak, a Mikolák, a Kendiek, a bethleni Bethlenek, a Pekryek, a Kamuthyak, a Kornisok, a Hallerek és a Rhédeyek. Erdélyben ugyan nincs örökletes főrendiség, de a főnemesség nem „fagy meg", mint a királyságban, s nem is hanyatlik, mint nyugaton. Azonban a fejedelem mindenkinél nagyobb úr, rendi hatalom sem létezik.[4]

A 17. században a Habsburg-uralkodók felemelik támogatóikat, birtokokkal és címekkel látják el őket. Ide tartoznak a bethleni Bethlenek, a losonci Bánffyak, a magyargyerőmonostori Kemények, a hallerkői Hallerek és a göncruszkai Kornisok.[5]

A 19. században 50-60 főnemesi család található Erdélyben. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás nehézségeket okozott nekik is.[6] A nemesség elüldözéséig azonban nem változtatott sokat az idő: a 19. század végén még mindig csak Bánffy György gróf 26 ezer holdnyi birtokai veszik fel a versenyt a dunántúli főnemesekével. A 19. század végén hatvan arisztokratának volt 2500 hold feletti birtoka, a nagybirtokok fele negyven ember tulajdonában volt. A kiegyezés után modernizálták birtokaik, sokan mintagazdaságokat fejlesztettek ki. Gazdasági pályára viszont kevés arisztokrata lépett, leszámítva saját birtokai igazgatását, inkább a politika, az állam szolgálata és a társasági élet kötötte le őket. Bánffy Dezső miniszterelnök lett, az 1885-ös vagyoni cenzusig a főrendiházban sok volt az erdélyi. Ekkor azonban leapadt a számuk. Az erdélyi arisztokrácia világa házasodás tekintetében zártabb volt a magyar főnemesség többségénél, ami három szempont szigorúbb érvényesítését je-

[3] Uo. 507.

[4] *Erdély története 1606-tól 1830-ig.* (Főszerk.: Köpeczi Béla). Akadémiai kiadó, 1986, Budapest, 733–736.

[5] Bicsok Zoltán – Orbán Zsolt: *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem…" Történelmi családok kastélyai Erdélyben.* Gutenberg kiadó, 2012, Csíkszereda, 22.

[6] Lásd erről: *Erdély története 1830-tól napjainkig.* (Főszerk.: Köpeczi Béla). Akadémiai kiadó, 1986, Budapest, 1459–1462.

lentette: a kiszemelt házastárs azonos nemzetiségű és rangú legyen, és azonos felekezethez tartozzon.[7]

Az arisztokrácia nem természetes módon tűnt el az ország életéből, hanem, miután az 1947. évi IV. törvény eltörölte a nemesi rangokat, címeket, ők a kommunista üldöztetés áldozataivá váltak, vagy külföldre menekültek. Onnan kezdtek el hazatérni 1990 után Magyarországra és Erdélybe. Az életük a kastély körül szerveződött, amíg el nem üldözték őket a negyvenes évek közepétől. Sokakat egy éjszaka alatt tettek ki a kommunista román hatóságok. A keresdi reneszánsz várkastélyból egy napja volt kiköltözni a családnak, az épületegyüttest főleg a szövetkezet birtokolta. Ceaușescu egyik filmrendezője a Vitéz Mihály román hősről szóló, 1970-es grandiózus film egyik jelenetét itt forgatta, barbár módon felgyújtva ahhoz a tetőt. A fugadi Bánffy-kastélyban iskola működött, Bonchidát lebombázták a németek, a legtöbb kastélyba tanintézmény, kórház, elmegyógyintézet vagy árvaház költözött. A rosszabb esetben nem csak szétverték és lelakták, hanem széthordták az emberek. Az erdélyi (sőt az összes romániai) kastély felmérésével egy bukaresti művészettörténész diákok által alapított egyesület, a Monumente Uitate foglalkozik, akik együttműködnek például a gernyeszegi kastély urával, Teleki Kálmánnal is. Az egyesület nyilvántartásában ötszáz kastély szerepel Erdélyből, a Bánátból, a Partiumból, Máramarosból.

Főúri fogadtatás?

A Monumente Uitate egyik alapítója, Chira Cristina így vélekedik az egykori arisztokráciáról: „Szerintem sokan, főleg a fiatalabb nemzedékekből, a régi arisztokrata családokra úgy tekintenek, mint a nevelés és a jó ízlés példáira, amelyek a mai társadalomból gyakran hiányzó értékek. A kulturális örökség jelentős része az arisztokráciának és a középnemességnek köszönhető, ők hozták létre, ők tartották fenn, sok esetben ők maguk voltak az alkotók."[8]

Nem volt mindig így. Igaz, a kommunizmus alatt visszalopódzó, hazalátogató arisztokratákat nagy szeretettel köszöntötte a falu népe, de a románok általában már nem kedvelték a rendszerváltás vagy a 2000-es évek után visszatérőket, s előfordult, hogy a visszaigényelt, közintézménynek otthont adó kastély miatt konfliktusba kerültek a település (akár magyar) vezetőivel. Kálnoky Farkas és fia, Tibor 1987-ben ment vissza Sepsikőröspatakra. Mialatt ők a misét hallgatták, faluvégi útbaigazítójuk elhíresztelte: visszajöttek a grófék. A fogadtatás szeretetteljes volt, kivéve egy később rájuk álló Securitate-autót – olvasható Csinta Samu erdélyi arisztokratákról szóló első kötetében.[9]

[7] Uo. 1582–1591.

[8] *Monumente Uitate: erdélyi kastélyokat mentenek a román diákok. Mandiner*, 2014. június 14. Url: *http://mandiner.hu/cikk/20140603_monumente_uitate_erdelyi_kastelyokat_mentenek_a_roman_diakok* (Készítette: Szilvay Gergely).

[9] Csinta Samu: *Erdély újranemesítői. Arisztokraták honfoglalása*. Heti Válasz kiadó, 2015, 11.

Barcsay Tamás, a gyalui fejedelmi kastély örököse is hasonló fogadtatásról mesélt a *Mandiner*nek: *„Először 1968-ban voltam ott, oxfordi egyetemi társaimmal mentünk látogatóba a Szovjetunióba, és visszafelé elvittem őket Gyalura. Akkor még viszonylag liberális volt a rendszer. Gyalun sok minden megvolt, és nem volt rossz állapotban sem a kert, sem a kastély. Az igazgató fogadott, és kedvesen körbevitt minket. Egy kucsmás parasztot rendeltek mellém, én azt kérdeztem tőle: tényleg borzalmasak voltak ezek az elnyomó, feudális urak? És akkor ő apámról abszolút pozitívan nyilatkozott. Majdnem elsírtam magamat. A sztálinista propaganda terjesztette, hogy a nemesek elnyomták a parasztokat, de ezt már komoly marxista történészek sem írták így le a rendszer vége felé."*[10]

A románok lakta vidékeken már vegyes a kép. Barcsay erről is meglepően pozitívan számol be: *„Nemrég egy bonchidai román tanárnő azt a feladatot adta tanítványainak, hogy kérdezzék meg az idősebb falubelieket, hogy milyen is volt az élet, mikor meg a Bánffy-grófok voltak a földesurak. Meglepően pozitív válaszokat gyűjtöttek össze a többségében mindig is román nemzetiségű faluban. Az új nemzedék már rájött: nem biztos, hogy igaz, amit korábban mondtak nekik."*[11]

Bánffy Farkas viszont ellenállással találkozott: *„Megvolt a négy, minden román faluban megtalálható kiskirály: a polgármester, a pópa, a rendőr és az erdész. Nem fogadtak szívesen, hisz a már bejáratott rendszerüket borítottam fel. Egyszer még az autómat is megrángatta a pópa a polgármesterrel közösen. [...] Az ortodox pap még néha kiprédikál a templomban, ilyenkor ezt elmesélik nekem a szomszédok. Szóval nagy barátság nincs, de már igazi harc se. Lassan sikerült megvetni a lábunkat, a szomszédokkal is sikerült jó viszonyt kialakítani."*[12]

A Kemény-örökösök, akik a marosvécsi kastélyt kapták vissza, ami az Erdélyi Szépmíves Céh egykori irodalmi találkozóinak központja volt, a magyarok körében találkoztak ellenállással. Sem a kastélyban működő neuropszichológiai intézet igazgatója, sem a település polgármestere nem fogadta őket szívesen, sőt a falusiak is attól féltek, hogy az egykori cselédlakásokat is visszaveszik az urak.[13]

Visszaszolgáltatás (restitúció)

A visszatérés oka tehát a román restitúciós törvény, amely – elméletben – visszaadja az egykori kastélyokat és földek egy részét, hiszen a román államnak nincsenek erőforrásai ennyi lelakott, düledező, romos kastély és vár megmentésére. Ugyanakkor, mint Barcsay Tamás mondja: a románok legalább visszaadtak valamit, nem úgy, mint a magyar állam, ami a kárpótlással szúrta

[10] Barcsay Tamás: *A románok legalább visszaadtak valamit, Magyarország nem. Mandiner*, 2014. március 9. Url: http://mandiner.hu/cikk/20140308_barcsay_tamas_interju_erdely_gyalu (Készítette: Szilvay Gergely).
[11] Uo.
[12] Bánffy Farkas: *Románia a korlátlan lehetőségek és a lehetetlen korlátok országa. Mandiner*, 2012. június 18. Url: http://mandiner.hu/cikk/20120615_banffy_interju (Készítette: Szilvay Gergely).
[13] Csinta Samu: *Arisztokraták honfoglalása. Erdély újranemesítői II.* Heti Válasz kiadó, 2016. 53–54.

ki mindenki szemét. Mindez persze gyakran hosszú harcokat jelent a román igazságszolgáltatással, nem is a kastély, hanem az azt fenntartani hivatott birtokok esetében, amelyeket csak azután adnak vissza, hogy lerabolták őket, vagy – érvényes bírói határozat ellenére – még akkor sem akarják. Ahogy Bánffy Farkas mondja a már idézett interjúban: *„A kevésbé értékes, apró, már szétlopott területeket már visszaadták, az értékes területeknél valamiért nem találják a módját a visszaszolgáltatásnak. Ítélet már van róla, hogy a mienk, de nem akarják adni, mert csak."*

Az 1999-es visszaszolgáltatási törvény szerint vagy telekkönyvekkel, vagy más egyéb dokumentumokkal, esetleg élő tanúval lehetett bizonyítani a területre tartott igény jogosságát. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén, a Kárpát-medencében volt telekkönyv, a Kárpátokon túl nem.

Kastélysors, bizonytalan jövő

S hogy mit lehet csinálni ennyi kastélyból?[14] Néhányból kastélymúzeumot vagy kastélyszállót – de mindegyikből nem, annyira nincs igény, s még akkor sem lenne, ha Erdély elfoglalná méltó helyét a nemzetközi turizmusban, amitől még messze vagyunk. (Talán ez jobb is így, sok érték és báj veszne el a turizmus túlzott professzionalizálódásával.) Bánffy Farkas fugadi kastélyából, ha egyszer lesz miből rendbe hozni, valószínűleg családi nyaraló lesz. A Mikes-leszármazott Gregory Roy-Chowdhury (avagy Mikes Gergely) Zabolán kastélyszállót csinált ősei lakhelyéből, s a Kálnokyak is felsőkategóriás szállót rendeztek be Miklósváron. Szóba jöhet még konferenciaközpont, a kisebb udvarházak esetében pedig a pusztán családi célú felhasználás is. De számos esetben bajban van az örökös család, hogy mit is kezdjen a kastéllyal. A gernyeszegi Teleki-kastélynak, Gödöllő rokonának sem sikerült még funkciót találni, igaz, először – vagy a hasznosítással párhuzamosan – fel kellene újítani.

Mindenesetre a visszahonosodó arisztokraták egyesületet is alapítottak, ez a Castellum Alapítvány, s évente rendeznek bált valamelyik családi fészekben. Az elsőt Almakeréken tartották, az Apafi-kúriában, majd a bonchidai Bánffy-kastély, a szárhegyi Lázár-kastély következett, ezután jött a gyalui kastély, végül a Bánffy Farkas „kezelésében" lévő, fugadi Bánffy-kúria volt az ötödik. 2017-ben már a kilencedik bált rendezték meg. A rendezvény ötlete onnan származott, hogy a külföldi barátoknak is szeretnék megmutatni – Ugron Zsolna szavaival – „azt az Erdélyt, amit mi szeretünk", így aztán Japántól Argentínáig érkeztek vendégek.[15]

[14] A kastélyok jövőjének szentelte egy számát a *Korunk* folyóirat: 2013. június: *Erdélyi kastélyok új szerepkörben.*

[15] Szilvay Gergely: *Erdélyi Pocahontas – útirajz Ugron Zsolnával. Mandiner*, 2014. március 1. Url: http://mandiner.hu/cikk/20140220_erdelyi_pocahontas_utirajz_ugron_zsolnaval .

A nemesség kötelez

A főnemesi ivadékok szinte automatikusan a helyi közélet fontos emberei lettek. Magától értetődően tesznek eleget „a nemesség kötelez" parancsolatának. Akinek sok adatott, történelemben, tekintélyben és presztízsben, de akár vagyonban is, annak tennie kell szűkebb-tágabb közössége javára. Ebben a szellemben tevékenykedik Gregory Roy-Chowdhury Zabolán, aki már tánctábort szervez a faluban; és unokatestvére, Bánffy Farkas is, aki a Fugaddal szomszédos, magyarok lakta falu, Magyarlapád társadalmi életének fontos figurája. Ő a Kis-Küküllő menti tánctáborok szervezője, valamint segítségével jött létre a faluban 2016 őszén egy szórványkollégium.

Erdélynek pedig – mint arról időnként a híradások is szólnak – még brit királyi lakója, legalábbis nyaralója is van: Károly herceg Kálnoky Tibor segítségével talált rá arra a zalánpataki birtokra, amit végül megvett. Igaz, nem minden konfliktusmentes. A községközpont Málnás polgármestere, Kasléder József egyszer kifakadt, hogy nem sokat profitálnak Károly herceg jelenlétéből: *„Elvárják a zalánpatakiaktól, hogy az ablakaikat ne cseréljék le termopánra, hogy ne építsenek nagy, korszerű házakat, sőt az utat se aszfaltozzák le, hogy megőrizzék a régi faluképet. Nem lehet visszafogni a falu fejlődését csak azért, hogy a herceg és a külföldi vendégek egy évben egyszer vagy kétszer csodálkozzanak a nyomorúságunkon."*[16]

A kommunista évtizedek után döcögve, nehézségekkel, de szépen indul újra az élet Erdélyben a visszatért arisztokraták számára. Nagy elhatározással költöztek vissza sokszor olyan helyekre, ahol maguk már nem is éltek, s csak hallomásból, gyermekkori mesékből ismerték őket. Mégis nekifogtak, keresztülverekedték magukat a nehézségeken, és nem csak magukon, hanem szűkebb pátriájukon is segíteni kívánnak. Talán kicsit különcök, nevük, vagy épp munkájuk, akár puszta létük miatt is, de itt vannak, és gazdagítják Erdélyt. Helyettük mindezt senki nem csinálhatja meg. Ahogy gróf Teleki Pálné vajai Vay Kata figyelmeztette hadba induló fiát, gróf Teleki Ádámot 1744-ben: *„Ha magad nemzetednek használhatsz, el ne mulasszad".*

[16] *Többet várnak Károly hercegtől. Krónika*, 2015. augusztus 22. Url: https://kronika.ro/erdelyi-hirek/tobbet-varnak-karoly-hercegtol.

HEGYI PÁL

HAZAFELÉ

Luminista és transzcendentalista hatások Paál László fontainebleau-i tájképein

Paál László (1846–1879) *plein air* festőt a művészettörténet úgy tartja számon, mint akinek munkássága Eugen Jettel, Emil Jakob Schindler, Max Lieberman, vagy az expresszionista Carl Frederick Hill mellett nagy hírű honfitársára, Munkácsy Mihály festészetére is hatással volt. Munkácsy és Paál őszinte, mély kapcsolatát gyakorta szokás a 19. század híres barátságai közé sorolni. Ebben a barátságban két karakteresen különböző természetű művész találkozott. Munkácsy nemzeti kötődését inkább életrajzi vonatkozásként, mint poétikai jegyként hangsúlyozta franciaországi évei, egyesült államokbeli útja során, Paál László művészetében a honvágy egy sajátos luminista érzékenység ihletője forrásává lett. Tájképeinek vissza-visszatérő, azonos témáiban az otthon távolsága az emlékezés rituális gyakorlataként jeleníti meg magát. A hiány tapasztalata formálta a festő kulturális identitását. Csakis annak révén válhatott azzá a nagy hatású, nemzetközi hírű festővé, ha hátrahagyja szeretett szülőhazáját, Erdélyt. Kizárólag Európa művészeti központjában érlelhette ki azt a stílust, ami egyediségében is rokonságot tart a korszak meghatározó esztétikai folyamataival. Már pályája elején magával ragadták a barbizoni iskola több más képviselője mellett Gustave Courbet alkotásai, ami arra ösztönözte, hogy később maga is e festészeti csoport tagjává váljon.

Művészi erejének csúcsát élete utolsó szakaszában, az 1875-től 1877-ig tartó rendkívül termékeny két esztendőben érte el. Az ekkor készült, a fontainebleau-i erdő részletét ábrázoló tájképeinek luminista esztétikája nemcsak a barbizoni iskola impresszionista realizmusával, de az amerikai kortársak romantikus transzcendentalizmusával is rokonságot mutat. A képek közti kapcsolatot a távolba tűnő otthon hiánya jelenti, a megismerhetetlen és láthatatlan teljesség iránti visszatérő vágy. A Barbizon melletti erdőrészlet képi ábrázolásai közül kiemelten háromban, az *Erdőben* (1875), *A fontainebleau-i erdő* (1876) és az *Erdő mélye* (1877) című tájképeken fedezhető fel az a luminista érzékenység, amelynek kibontásához párhuzamokat a Hudson River festőiskola 1830-tól 1880-ig tartó időszakának transzcendentalizmusa kínál. Paál rendkívüli hatásáról tanúskodva luminista esztétikai jegyek jelennek meg az 1870-es évek végén Munkácsy Mihály egy festményén is, mégpedig éppen azon az utolsó portrén, amit a hű barát Paál Lászlóról annak tragikusan korai halála előtt készített.

Zámtól Barbizonig

A székely eredetű Paál László az alig ezer lelket számláló erdélyi Zámban látta meg a napvilágot. A család először Arad megyébe, Odvosra, onnan pe-

dig Berzovára költözött. A festő a középiskolát még Aradon végezte, tizenhat évesen barátságot kötött a nála két évvel idősebb Munkácsyval. Első mestere, Nagy Péter a Bécsi Képzőművészeti Akadémián végzett, így Paál is Bécsben folytatta tanulmányait, ahol a jogi fakultást elhanyagolva Albert Zimmermannhoz került a Művészeti Akadémián. 1869-ben állami ösztöndíjon Münchenbe utazott, majd egy évvel később Hollandiába, ahol megismerkedett Eugen Jettellel. Ezután Munkácsy unszolásának engedve Düsseldorfba költözött, majd londoni, belgiumi kitérők után ismét Hollandiában találta magát. Miután Munkácsy Franciaországban folytatta pályáját, igyekezett Paált rávenni, hogy kövesse példáját, amit barátja 1872-ben meg is tett, az év nagyobb részét a fontainebleau-i erdő szomszédságában található Barbizonban töltötte.

A festő Európa kulturális csomópontjait érintő utazása kettős természetű. A művészi fejlődés állomásait jelző városokon át közelít a festészet központját jelentő Párizs irányába, közben folyamatosan távolodik a gyermekkor teljességét, az önazonosságot magában hordozó erdélyi tájaktól. Párizs és Barbizon centrumként egyszerre a legközelebbi és a legtávolabbi hellyé válik számára. Paál életében és művészetében a városról városra előrehaladó mozgást ellenpontozza a képtől képig visszafelé tartó utazás. A Zámtól Barbizonig vezető út folyamatos áthelyezések sorozata: Párizs és Barbizon központként így nem végállomássá, hanem a távolság terévé válik. Ebben a távolságban válik lehetővé Paál László önálló formanyelvének, sajátos esztétikájának kibontakozása festményeiben. Az 1875 és 1877 közti időszak mesterműveihez közeledve egyre inkább eltűnnek a tájképekről az emberalakok, egyre többször tér vissza az alkotó ugyanahhoz az erdőrészlethez, sokszor a címekben is alig van eltérés. A különbség sem a kompozícióban, inkább a fényviszonyokban, ecsetkezelésben, a színek megválasztásában rejlik, ezek pedig naplószerűen rögzítik a táj, a fák mögött derengő fény és a megfigyelő tekintet viszonyában beálló rezdülésszerű változásokat. Ezért tekinthetők a fontainebleau-i tájképek egy útinapló fejezeteinek, melyek számot adnak a folyamatosan áthelyeződő otthonosság és teljesség felé közelítő lépésekről.

Magyar művészet, avagy magyarok a művészetben

A 19. század eleje, illetve a historizáló művészet elveivel, kimerült formalizmusával szemben fokozatosan teret nyert a tájképfestészet képviselte új esztétika. Az akadémizmus versenytársaként Európában egyre-másra az új festészeti iskolák formálódtak, s ezek hatása a tengerentúlig nyúlt. Németországban megalakult a düsseldorfi iskola, Franciaországban hódító útjára indult az impresszionizmus és a barbizoni iskola, Itáliában a Macchiaioli, Ausztráliában a Heidelberg iskola, Amerikában pedig létrejött a Hudson River iskola. A barbizoni festők (köztük Paál László) impresszionizmusát a művészettörténet hagyományosan realistaként határozza meg, míg a Hudson River iskola esztétikájában a romantika hatását szokás hangsúlyozni, a század közepére feltűnővé válik a hasonlóság a két festészeti irányzat forma-

nyelve között. Távolról sem állítható, hogy a térben és kulturálisan egymástól meglehetős távolságban lévő francia és amerikai festőcsoportosulás egymással szoros kölcsönhatásban fejlődött volna, mégis tény, hogy a tengerentúli képzőművészek új nemzedékének számos tagja képezte magát Európában.

A barbizoni, más nevén a Fontainebleau iskola az akadémizmussal szembefordulva indult útjára az 1840-es évek elején. Legjelesebb képviselői (többek között Camille Corot, Théodore Rousseau, Jules Dupré, Jean-François Millet, Charles-François Daubigny, Narcisse Diaz de la Peña) az aprólékos műtermi munkával szemben a *plein-air* festészetet képviselték, a historizáló didakszis helyett részletgazdag naturalizmust, impresszionisztikus hatást ajánlottak. A tengerentúlon a National Academy of Design intézményén belül kialakult belharc volt a Hudson River iskola megalapításának közvetlen kiváltó oka. Még az akadémia elnöke, T. Worthington Whittredgeis csatlakozott az új csoportosuláshoz. Az 1850-es években az impresszionizmust zászlajára tűző új nemzedék tagjai (Albert Bierstadt, Frederick E. Church, Jasper F. Cropsey, Asher B. Durand, Sanford S. Gifford) Thomas Cole romantikafelfogását követve igyekeztek tájképeikben kialakítani a fenséges esztétikai minőségének amerikai koncepcióját. Az impresszionizmus nyilvánvaló közös pontot kínál a két csoport stilisztikai összevetésében, ugyanakkor Paál László és a Hudson River alkotók egyes festményein megjelenő luminista hatás szempontjából ki kell térni két jelentős különbségre is. Az első eltérés a nemzeti identitás szerepének kiemelt jelentősége, vagy épp viszonylagos háttérbe szorulása között, míg a második a fenséges nagyszabású, tablószerű ábrázolása, illetve az érzékelés bensőséges, intim terei két végpontján állapítható meg.

A bostoni *Art Amateur* folyóirat kolumnistája a század végéhez közeledve, 1880-ban az amerikai művészeket érő európai kritikákkal szembeni védekezésre kényszerült. *„Amerikában – mivel e kontinens maga a zabolátlan természet – a művészet számára a vadon szolgált témául. Alkotó iskolák, mesterek, európai kritikai hagyomány híján, nélkülözve az évezredes civilizáció minden emlékművét: a sok palotát, kastélyt, székesegyházat, antik remekművet, szűkölködve távlatos történelmi tapasztalatokban, mint a művészet amerikai barbárainak új utat kell bejárniuk. Alkotó tehetségüket nem formálhatja más, mint ami az őslakosok hitét is alakította: az erdők, vízesések, az amerikai kontinens hömpölygő folyói és égre törő hegyláncai. […] Azonban mára felnőtt az amerikai művészek új generációja, akik nem elégednek meg a művészet tanulatlan barbárjainak szerepével."* (Boston Correspondence 6 – Saját fordítás) Valóban nem elégedtek meg ezzel szereppel, ahogyan a húszéves Paál László sem, aki Európa kulturális központjaiban élve nemzetközi léptékű művésszé vált. Egyik életrajzírója így fogalmaz: *„Habár büszkén vallotta magyarságát, és minden lehető alkalmat meg is ragadott ennek hangoztatására, festőművészként nem a realizmus és akadémizmus pólusai közt Magyarországon kialakult esztétikai erőtérben alkotott, hanem eleinte a francia realizmus, később pedig a nemzetközi eklekticizmus stilisztikai pluralizmusának elvei alapján."* (Boros 34 – Saját fordítás) Munkácsyban a világ a párizsi festőnagyságot tisztelte. Ezt jelzik a szintén magyar származású Joseph Pulitzer szavai, amelyek a festő tiszteletére a New York-i magyarok által szervezett banketten hangzottak el. *„Tisztelettel köszöntjük őt, hiszen egyszerre képviseli*

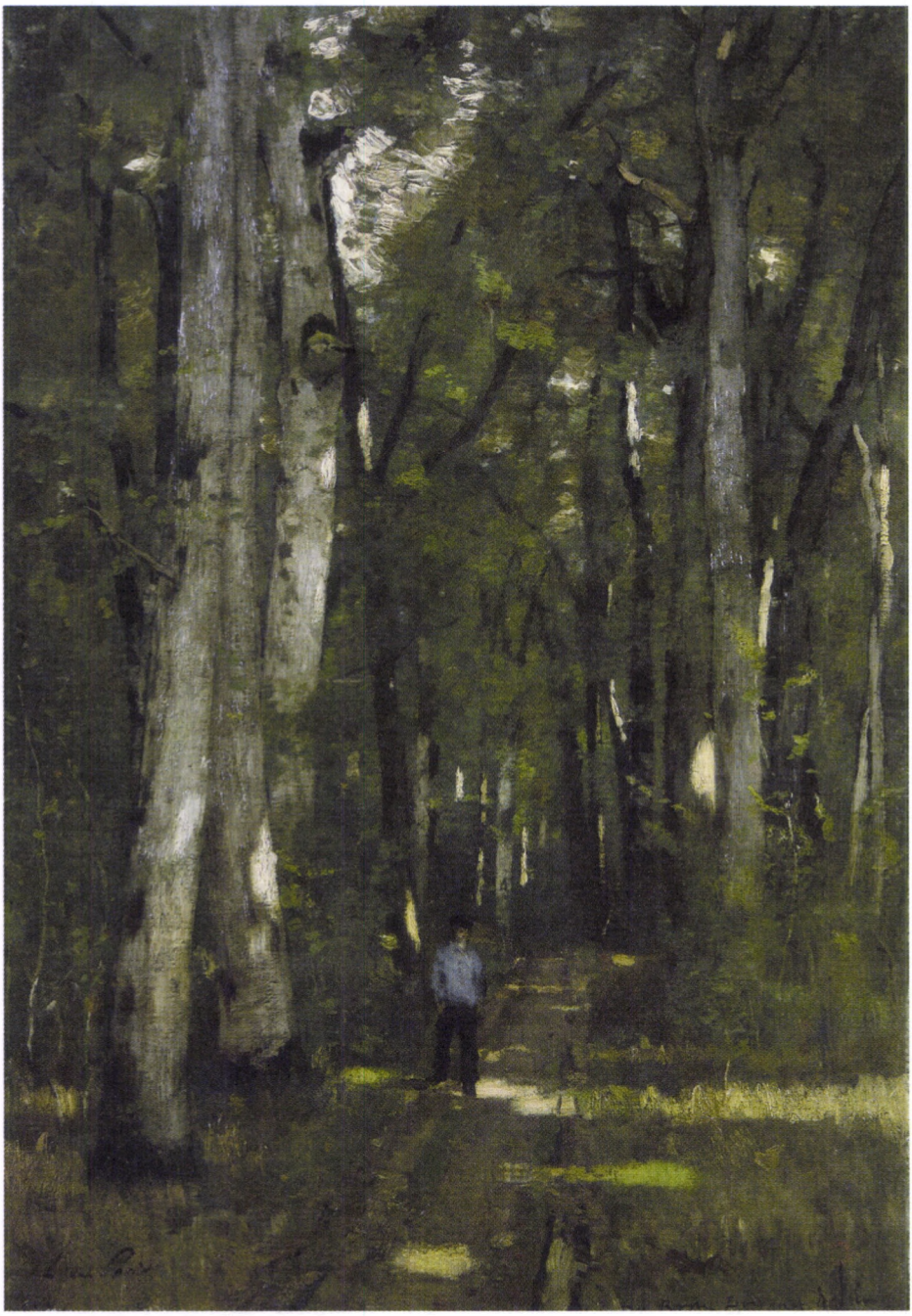

Paál László: Út a fontainebleau-i erdőben (1876)
olaj, vászon, 91,7 × 63 cm, Szépművészeti Múzeum, f. é.: 2018

a világ két legszebb országát, Magyarországot, szülőföldjét, valamint Franciaországot, választott hazáját!" (Idézi: Pulitzer – Saját fordítás)

A fenti idézetek jól illusztrálják, hogy míg a német, francia, olasz, osztrák művészeket felvértezték az európai kulturális identitás előnyei, addig amerikai kortársaik sajátos, egyedi kulturális önazonosságukat éppen ezen identitás hegemóniájával szemben kényszerültek kialakítani. A 19. század közepén az európai identitásszerkezet túlsúlya döntő viszonyítási pontot jelentett, amely tükröző felületként olyan távoli világokat is képes volt egymáshoz kapcsolni, mint a Hudson folyó völgye és Erdély. Azonban fontos hangsúlyozni, hogy a barbizoni iskola központként az odalátogató amerikai festők számára önálló, *sui generis* identitás gazdagítását, hazatérésük után pedig a művészi tapasztalatok importálását szolgálta. A messziről érkező letelepedők számára ezzel szemben Párizs és a többi kulturális központ a foucault-i értelemben vett heterotópia maradt: a máshollét, a hiány és távolság tere.

Az érintetlen, grandiózus tájban felmutatott fenséges döntő szerepet játszott az Új Éden után kutató amerikai identitás megképzésében. A Hudson River iskola Barbizonba látogató festői számára a fontainebleau-i erdő újabb lehetőséget jelentett, hogy a realista impresszionizmus eszközeivel kiegészítve ragadják meg a természet immanens transzcendenciáját. Egy Magyarországról érkező festő szemében ugyanazok a fák saját identitása felől teljesen más teret képeznek, amelyben a közvetlen otthonosság hiánya megteremti az önreflexió és a meditáció lehetőségét. Paál kezdeti tájképei után eltűnik a festmények csendélet jellege, a látvány vízióvá lényegül, ami alapvető különbség más barbizoni művészek festményeihez képest. Ahogyan a Hudson River iskola művein sem gyakori az emberábrázolás, úgy Paál László tájképein is csak ritkán látunk favágót, vagy erdőben sétáló párt. A tekintetet magába vonzó derengő fény, a kép felületén túlvezető belső táj a magyar festőnél is luminista jellegzetességet mutat. Paál alkotásainak különös fényhatásai a fenségeshez fűződő meghitt, bensőséges viszonyt tükröznek fontainebleau-i műveiben.

A fény festői

A 19. század amerikai tájképfestészetével kapcsolatban kialakult luminizmus címke már eleve nem pontos, jól meghatározható stílusmegjelölésként került a művészettörténet fogalomtárába. Elsősorban a Hudson River iskola egyes alkotásaiban érhető tetten ez a fenséges emelkedettséggel jellemzett festői érzékenység. A formanyelvet átható poétikai tendencia további sajátsága a derengő fényhatásokból kibomló meditatív légkör, amelyet a tájképeken a tonalitás és textúra apró, finom változásai hoznak létre. A luminizmus irodalmi párhuzamaiként Henry David Thoreau, vagy Ralph Waldo Emerson művei hozhatók. Mivel nem szervezett művészeti csoportosulásról, célkitűzésekkel bíró irányzatról van szó – vezetői, teoretikusai nem voltak –, luministákként azokra a művészekre utal a kánon, akiknél felfedezhető ez az esztétikai hajlam. A Hudson River iskola jelesei közül egy jól behatárolható körre (Fitz Hugh Lane, Fre-

derick E. Church, Edwin Lane, Martin Johnson Heade, George Innes, Jasper F. Cropsey, Thomas Moran, John Kensett) jellemző, hogy a romantika nagyszabású, fenséges ábrázolását a stilisztikai eszköztár korlátozása révén a megismerhetetlen bensőséges tapasztalatával társítják. A luminizmusban tetten érhető spiritualitás a 19. század végére, 20. század elejére feloldódik a tonalizmusban, de mint formanyelv már korábban válaszút elé érkezik. A Hudson River iskola tájképein kezdettől fogva kiemelt szerepe van a részletek iránti rendkívüli fogékonyságnak, ami következik a transzcendentalizmusnak abból a tételéből is, hogy a természetnek mint isteni teremtésnek az ábrázolásakor annak jelentőségéhez mérten kell művészi teljességre törekedni.

A Hudson River iskola transzcendentalizmusa – George Innes

A függetlenségi háború után az Egyesült Államokban erőre kapó nemzeti öntudat és a romantika együttesen teremtették meg az igényt a természetben felmutatható fenséges amerikai koncepciójára. *Essay on American Scenery* című írásában Thomas Cole, a Hudson River iskola alapítója megelőlegezi a választ azokra az európai vádakra, amelyeket majd csak negyvenöt év múlva foglal össze az *Art Amateur* fentiekben már idézett passzusa. *„Bár az amerikai táj sok mindenben nem bővelkedik, ami az európaiak számára értéket jelent, mégis olyan dicsfény övezi, oly gazdagságot rejt, ami Európa számára ismeretlen.* [...] *A civilizált Európa saját primitív alapjait mára vagy felszámolta, vagy teljesen átalakította. A mi nyugati világunk gyorsuló tempóban közelít ehhez a kultúrához, de nálunk a természet még megőrizte eredeti erejét. Sokan vannak köztünk, akik fájlalják, hogy a megművelt, benépesített területek növekedésével lassan elenyészik a vadon fenséges állapota. A magánosság ezen tájairól a természet kezét még le nem vehette. Ösvényeit róva szellemünk a legmélyebb tudatállapotokhoz, olyan régiókba is elér, amelyet emberi kéz megteremteni nem képes. Itt megtapasztalhatjuk a teremtő Istennel kapcsolatos képzeteinket, a teremtett világ romlatlan állapotát, s mindez az örökkévaló fölötti tűnődésre késztet."* (Cole 8 – Saját fordítás)

Az idézetből is világosan körvonalazódik az az erőfeszítés, ami az (európai dominanciával szemben meghatározott) amerikai identitásban összeköti a romantika természetfogalmát az elmélyülés állapotával, és az isteni teremtést a transzcendens meditációval. Paál László az egyetlen barbizoni festő, akinek poétikája rímel a fent felsorolt jellemzőkre: az erdélyi művész azonban Európa perifériája felől védelmezi identitását a nyugati dominanciával szemben.

Az erdőn túl

Paál László kései festményei megújuló kísérletet jelentenek arra, hogy az ismétlődő tájban, azonos kompozícióban ragadják meg a láthatatlan változást. A fényviszonyok apró eltéréseinek, a színek finom árnyalatváltozásainak megfestése olyan meditációs gyakorlatot közvetít, ami a költészet belső tereihez, a lélek valóságához vezeti el a tekintetet. Paál egy levelében *ars poetica*ként arról

ír, hogy a festő: „... lelke minden költészetét akarja kifejezni...", mert a legfőbb feladat „... az erőt sajátunkká tenni, a mi által homályos álomképünket, mely a kebelben határozatlan alakban él, világosan, mindenkire nézve érthetően fejezhetjük ki" (Idézi: Lázár 311). Az az impresszionista realizmus, amely a barbizoni iskola esztétikai keretéül szolgált, nem a valósághűség (*vraisemblance, verisimilitude*) kritériumára épült. Az akadémizmus formai merevségével szemben meghatározott realizmus a műteremből kilépő festő szabadságát tételezi, a látvány értelmezésének kötetlenül feltáruló lehetőségeire utal.

Paál László lírai realizmusának kivételes teljesítménye abban áll, ahogyan a lombkoronán, felhőkön átszűrődő fénypászmák túlvilági jellegét megragadja képein. Az a jelenlét, ami áthatja ezeket a festményeket, az otthonosság és idegenség feszültségéből származó hitelességnek köszönhető. A barbizoni kortársak, akik kirándulni jártak ugyanezen fák közé, a kalandos szépséget festették meg pittoreszk képeiken. A francia festők számára a természet képpé formálása elsősorban stilisztikai, technikai kihívást jelentett. Daubigny úszó műtermet épített, hogy a Szajnán hajózva újabb és újabb változatos, szemet gyönyörködtető tájat festhessen meg. Ez alapvetően más impulzust mutat, mint annak a Paál Lászlónak a művészete, aki számtalan alkalommal, változatlan pozícióból festi meg ugyanazt a néhány fát, erdei utat. A magyar festő hosszú éveken át szívta magába tekintetével ugyanazt a fontainebleau-i tájat. A festmények szerkesztése visszaköszön más, Erdélyben készített képein is. Ismétlődő elem *A berzovai út* (1871), vagy a *Hazafelé* (1871) című alkotásokon a táj képe mögött felderengő fény, ugyanakkor a fény-árnyék viszonyok eltérése szembeötlő. A két erdélyi festményen nem a táj szétnyíló függönyének résén odaátról átszüremkedő fényt látjuk, hanem horizontálisan szétterjedő, vibráló megvilágítást. Az ott itthonná válik, az úton lévő tudat itt van Transsylvaniában: szó szerinti fordításban „az erdőn túl".

A magány fensége

Paál László Barbizonban remetei magányban élt. Elszigeteltségének egyik oka, hogy sajátos stílusa nem illett az impresszionista pittoreszk könnyedséget kereső párizsi Szalon világába, amely majd csak élete alkonyán, három évvel halála előtt ítéli oda az áhított elismerést az *Út a fontainebleau-i erdőben* (1876) című festményéért. Ezután nem sokkal azonban már dolgozni sem tudott, mert krónikus betegsége – egyedüllétének másik oka – élete utolsó két évében ezt már nem tette lehetővé. Társtalanságának harmadik magyarázata befelé forduló személyiségében kereshető. Munkácsy sikeresen építette fel azt a műgyűjtőkből, szakértőkből, képkereskedőkből, patrónusokból álló kapcsolati hálót, amelynek segítségével képes volt tehetségét a nemzetközi művészeti arénában érvényre juttatni. Paált azonban nem csak introspektív alkata, személyiségének sötét tónusai akadályozták ebben, nagy lábon élő apjától nem tanult meg beosztással élni, anyagi gondjai a baráti segítség ellenére egy idő után állandóvá váltak. A felhőtlen párizsi derűt sugárzó szalonok világába a legkevésbé sem illett képeivel ez a borús hangulatú fiatalember, aki egy idő után otthonról is

egyre rosszabb híreket kapott. Egyik levelében így ír: *„A sorsot fel nem tartóztathattam, s nyomorba jutottam… Apám és bátyám börtönben vannak, nevük meg van becstelenítve… Anyám beteg, csaknem egészen megvakult, minden gyámolítás nélkül áll most… Kész csoda, hogy egészen meg nem bolondultam…"* (Idézi: Bényi 47-48)

Paál életútja ettől a ponttól fogva egyenes úton vezet a teljes introspekcióhoz, s ennek a folyamatnak az állomásait örökítik meg fontainebleau-i tájképei is. 1873 után sorra készülnek azok a festmények, amelyek azonos témaválasztása, jól összevethető kompozíciós szerkezete megfelelő statikusságot biztosít a lelki folyamatok finom rezdüléseinek megragadásához. A bevezetőben említett három remekművön kívül a lelki táj változásai számos más tájképen is végigkövethetők: *Naplemente* (1873), *Erdei út (Founteainebleau-i erdő)* (1873), *Erdő széle (Borús táj)* (1874), *Nyírfaerdő* (1875), *Őszi hangulat* (1875), *Út a fontainebleau-i erdőben* (1876), *Erdei út* (1876), *Founteainebleau-i erdő* (1876), *Erdő belseje* (1877), *Barbizoni erdő* (1877). A festmények felölelte folyamatot érdemes két kép kontrasztjába helyezni; kiindulási pontként az 1873-as *Eső után, őszi hangulat (Napnyugta)* című festmény humanizmusát és játékos derűjét tekinteni, hogy aztán eljussunk az 1877-es *Erdő mélye* borúsan szikár fenségeséhez.

Ha összevetjük Paál László festményeit a fontainebleau-i iskola többi jelesének tájképeivel, szembeötlő, hogy az utóbbiak impresszionizmusát a magyar festő komor, súlyos ábrázolásaihoz képest az élénk tónusok széles repertoárja, expresszív színharmónia, a lekerekített formák lágysága, puha ecsetkezelés, néhol játékosság jellemzi. A színvilág meleg bája, a változatos formák pittoreszk kalandozása a természet nagyszerű pompájával párosul. A grandiózus hatást az impresszionizmus virtuóz és gazdag eszköztára csak tovább fokozza. Példaként szolgálhatnak Charles-François Daubigny *Keresztút a sas fészkénél, Fontainebleau-i erdő* (1843-44), Théodore Rousseau *Fontainebleau-i erdő* (1849-1855), valamint Narcisse Virgile Diaz de la Peña *A fontainebleau-i erdő* (1867) és *A fontainebleau-i erdő, ősszel* (1871) című tájképei.

Hazafelé

Teljesen más elvek szerint épül fel a Paál László képeiből kibomló esztétika, amely az 1870-es évekre teljesen kiforrott. 1871-ben rövid erdélyi kitérőt tett belgiumi, hollandiai utazása során, hogy meglátogassa szeretett városát, Berzovát. Ekkor készült a *Berzovai út* című rendkívül nyugtalanító tájkép. A festmény tisztelgés az otthon, a szülőföld előtt, de a kép álomszerű megfogalmazása sokkal inkább utal arra, hogy a festmény témája az emlékezet, s nem maga az otthonosság helye. A jelenet a kimerevített pillanat időtlenségét, fenségessé emelt örökkévalóságát közvetíti. Ezt a hatást erősíti, ahogy a furcsa derengéssel fénylő égbolt beomlik a kép közepe irányába, épp addig a pontig, ameddig a folyóként hömpölygő út vezeti a tekintetet. Az út felületén tükröződő alak az egyetlen függőleges elem a képben. Kimerevített testtartása szembeszökően természetellenesnek hat. Az utca, a ház, a fák mind úgy dőlnek a kép centruma fölé,

mintha a kép felszíne mögötti láthatatlan erő vonzaná oda őket. Ezt az erőt fejezi ki a háttérből beszüremkedő tompa izzás, ami a kép felső harmadába helyezett lombkorona kontrasztjában folyamatosan erősödni látszik. Minden mozdulatlan, a képen a furcsa fény mégis derengőn örvénylik, kavarog tovább.

Ugyanebben az évben készül a *Hazafelé* című képe is. A kompozíció nagyon hasonló az előző mű szerkezetéhez, de fontainebleau-i festményekkel is vonható párhuzam, amennyiben a kép ellenáll az akadémizmushoz kapcsolható értelmezéseknek. Az út itt is puszta szerkezeti elemként tűnik fel, nem díszítik az allegorizálás jegyei, sem az életpálya metaforájának didakszisa. A befogadó számára megnyíló festmény nem a tűnődés tárgyaként ajánlja magát, de nem is a gyönyörködtetés impresszionista eszköze. A képben egy történés játszódik le: lezajlik az áthaladás aktusa. Az út fölfelé emeli a tekintetet, miközben a képet a magasból elnyelő fénysáv aszimmetriája fokozatos mozgást indít a központi sötét folt mögött felsejlő ismeretlen, láthatatlan centrum felé. A befogadás határátlépéssé válik, de a hely, ahová a figyelem megérkezik, értelmezhetetlen a kép kompozíciójában. A kép szerkezete ugyanis ezt a feltáruló teret önmagán túllévőként határozza meg.

A két festmény olyan előképnek tekinthető, mely a fontainebleau-i tájképek addigi esztétikáját alapvetően befolyásolta és megváltoztatta. Az otthonhoz való kettős viszony beépül az elkövetkező évek új tájképeibe. Ezzel a Paál László kulturális identitásában jelen lévő két ellenirányú (távolodó és közelítő) mozgás meghatározó módon különíti el tájképfestészetét a barbizoni pályatársak műveitől.

A fontainebleau-i erdő

Ha a fenti két képet összevetjük a fontainebleau-i festményekkel, közös jellemzőkként az égen derengő fényt, a fák sötétlő sziluettjét, az ezekből áradó meditatív atmoszférát találjuk. Az otthon emlékezete a *Berzovai út* és a *Hazafelé* című képeken eltakarta, sötétben tartotta a fény központi forrását. A fontainebleau-i tájképek hasadékai éppen a heterotópia, a radikális távolság felől nyílnak meg az otthonosság terei irányába. Ezeken a festményeken csak elvétve vagy egyáltalán nem figyelhetünk meg emberalakokat; eseményre, bármilyen mozgásra nem találni utalást. A fasor övezte út nem oldalról vezet a kép közepe felé, hanem a kép felezési pontjából függőlegesen emeli a tekintetet a fák közt megnyíló hasadékra. A hangsúly az ecsetkezelésből áradó energián, a textúra rejtelmes árnyékain, az egybeolvadó sziluettek függönyszerű felületén van, de mindenekelőtt a központi fehér fényforrásra esik. A kiáramló fehér fényben az eseményeitől megfosztott táj, a kompozíció és az azt befogadó tekintet egyaránt feloldódik. Az impresszionista jegyeket ezeken a kései képeken felülírja a luminista érzékenység. Hasonló poétikai folyamatra a tengerentúlon találunk párhuzamot Paál László egy amerikai kortársa személyében: Raph Albert Blakelock maga is jól ismerte a barbizoni iskola poétikai elveit. Blakelock sorozatban festette tájképeit, amelyek uralkodó eleme a kép közepén elhelyezett Hold: *Holdfény* (1885), *Vízesés, holdfény* (1886), *Holdfény szonáta* (1889–1892).

A tekintet hiánya

Paál Lászlót két krónikus betegség is kínozta, amelyek annyira legyengítették szervezetét, hogy 1877 nyarán elesett, és súlyos fejsérülést szenvedett. A baleset után állapota rosszabbra fordult. Két évvel halála előtt Munkácsy meglátogatta otthonában, hogy kamaszkori pajtásáról, az ekkor már nagybeteg Paálról elkészítse a művészettörténet talán legkülönösebb portréját. A kép szemlélője nem kaphatja el a portrén megfestett művész pillantását, mert Paál tekintete a festmény szemlélője számára láthatatlan és megismerhetetlen távlatokba réved. Jelen is van a képen, és mégsem: az elforduló testtartás, a festmény elidegenítő kompozíciója jelzi, valójában távol jár. Átmeneti állapot ez: az arc finom megvilágítását körülöleli a képet domináló sötétség, amelynek középpontjában ott dereng a központi alakot eltüntető egyszerre ismerős és idegen, áttetsző fény.

Annak ellenére, hogy Paál László nemzetközileg jegyzett tájfestője volt a barbizoni iskolának, munkássága Magyarországon alig volt ismert 1902-ig, amikor végül itthon is kiállításra kerültek tájképei. Korai halálával véget ért egy nagy festő pályája, és megkezdődött Paál László igéző művészetének időtlen ragyogása.

(A tanulmány angol nyelvű változata a *Hungarian Review* 2017. januári számában olvasható.)

Bibliográfia

Bell, Adrienne B. – George Inness: *George Inness and the Visionary Landscape.* National Academy of Design, 2003, New York.

Bényi László: *Paál László.* Képzőművészeti Kiadó, 1983, Budapest.

Boros Judit: *Egy magyar festő Párizsban. Munkácsy Mihály pályája 1870 és 1896 között. Munkácsy in the World.* Magyar Nemzeti Galéria–Szemimpex Kiadó, 2005, Budapest.

„Boston Correspondence: The Museum Exhibition–American Art Changing Its Field–Figure Painting in the Front Rank–Landscape and Statuary. Boston, Nov. 14, 1880." Art Amateur 4 (December 1880).

Cole, Thomas – Marshall B. Tymn: *The Collected Essays and Prose Sketches.* St. Paul: J. Colet Press, 1980.

E.: „Mr. Inness on Art-Matters." *The Art Journal (1875–1887)* 5 (1879): 374.

Emerson, Ralph Waldo: *Nature, Addresses, and Lectures.* Houghton, Mifflin and Company, 1883. Boston.

Foucault, Michel: *The Order of Things.* Vintage Books, 1971, New York.

Howat, John K.: *American Paradise: The World of the Hudson River School.* Metropolitan Museum of Art, 1987, New York.

Lázár Béla: *„Egy s más Paál Lászlóról". Művészet,* 1. évf., 5. sz., 1902.

Lázár Béla: *Paál László.* Budapest: Művészeti Könyvtár, 1903.

Pulitzer, Joseph: *„Long live Mihály Munkácsy: His countrymen in New York welcome the Hungarian painter." The World,* November 24, 1886.

Swedenborg, Emanuel: *Gems of Heavenly Wisdom.* James Speirs, 1887, London.

BABITS MIHÁLY

HÚSVÉT ELŐTT

S ha kiszakad ajkam, akkor is,
e vad, vad március évadán,
izgatva bellül az izgatott
fákkal, a harci márciusi
inni való
sós, vérizü széltől részegen,
a felleg alatt,
sodrában a szörnyü malomnak:
ha szétszakad ajkam, akkor is,
ha vérbe lábbad a dallal és
magam sem hallva a nagy Malom
zugásán át, dalomnak izét
a kinnak izén
tudnám csak érzeni, akkor is
– mennyi a vér! –
szakadjon a véres ének!
Van most dicsérni hősöket, Istenem!
van óriások vak diadalmait
zengeni, gépeket, ádáz
munkára hülni borogatott
ágyuk izzó torkait:
de nem győzelmi ének az énekem,
érctalpait a tipró diadalnak
nem tisztelem én,
sem az önkény pokoli malmát:
mert rejtek élet száz szele, március
friss vérizgalma nem türi géphalált
zengeni, malmokat; inkább
szerelmet, embert, életeket,
meg nem alvadt fürge vért:
s ha ajkam ronggyá szétszakad, akkor is
ez inni való sós vérizü szélben,
a felleg alatt,
sodrában a szörnyü Malomnak,
mely trónokat őröl, nemzeteket,
százados korlátokat
roppantva tör szét, érczabolát,
multak acél hiteit,
s lélekkel a testet, dupla halál
vércafatává
morzsolva a szüz Hold arcába köpi
s egy nemzedéket egy kerék-
forgása lejárat:
én mégsem a gépet énekelem
márciusba, most mikor
a levegőn, a szél erején
érzeni nedves izét
vérünk nedvének, drága magyar
vér italának:
nekem mikor ittam e sós levegőt,
kisebzett szájam és a szók
most fájnak e szájnak:
de ha szétszakad ajkam, akkor is,
magyar dal március évadán,
szélnek tör a véres ének!
Én nem a győztest énekelem,
nem a nép-gépet, a vak hőst,
kinek minden lépése halál,
tekintetétől ájul a szó,
kéznyomása szolgaság,
hanem azt, aki lesz, akárki,
ki először mondja ki azt a szót,
ki először el meri mondani,
kiáltani, bátor, bátor,
azt a varázsszót, százezerek
várta lélekzetadó szent
embermegváltó, visszaadó,
nemzetmegmentő, kapunyitó,
szabadító drága szót,
hogy elég! hogy elég! elég volt!
hogy béke! béke!
béke! béke már!

Legyen vége már!
Aki alszik, aludjon,
aki él az éljen,
a szegény hős pihenjen,
szegény nép reméljen.
Szóljanak a harangok,
szóljon allelujja!
mire jön uj március,
viruljunk ki ujra!
egyik rész a munkára,
másik temetésre
adjon Isten bort, buzát,
bort a feledésre!
Ó béke! béke!
legyen béke már!
Legyen vége már!
Aki halott, megbocsát,
ragyog az ég sátra,
Testvérek, ha tul leszünk,
sohse nézünk hátra!
Ki a bünös, ne kérdjük,
ültessünk virágot,
szeressük és megértsük
az egész világot:
egyik rész a munkára,
másik temetésre:
adjon Isten bort, buzát,
Bort a feledésre!

MARTONYI JÁNOS

EGY SZOLGÁLAT TÖRTÉNETE

Nem tartozik a kellemes emlékeim sorába, amikor Trócsányi Lászlót brüsszeli nagykövetként történő kinevezése kapcsán, az egyébként kiválóan sikerült parlamenti bizottsági meghallgatása után, egy jobb sorsra érdemes politikus az „üzlettársamnak" minősítette. Üzlettárs? Hiszen sohasem volt közös „üzletünk", egyikünk sem volt remek üzleteiről nevezetes. Mondhatták volna, hogy tanártárs, mivel valóban együtt ültünk a szegedi jogi kar tanácsülésein, ő az alkotmányjog, jómagam pedig a nemzetközi magánjog tanáraként. Talán még az sem lett volna sértő, ha versenytársnak nevezik, hiszen két egymással is versenyző ügyvédi iroda viselte nevünket. Igazságtalan volt és ezért bántott az üzlettárs megjelölés, annál is inkább, mert akkor még ostoba módon valóságtartalmat kerestem a politikai indíttatású megnyilvánulások mögött.

Az igazat megvallva magam is enyhén meglepődtem, amikor e könyv szerzője 1998-ban készséget mutatott arra, hogy diplomáciai szolgálatba lépjen. Mi késztetett egy neves tudós egyetemi tanárt és sikeres ügyvédet arra, hogy legalábbis átmenetileg elhagyja pályáját, és ismeretlen kockázatokkal teli, újra lépjen? Pedig egyszerű volt a magyarázat, legfeljebb nem mindig és nem mindenki érti. Trócsányi László a hazáját akarta szolgálni, úgy érezte, ezen az új területen talán közvetlenebbül, nehezebb kihívásokkal szemben tudja ezt megtenni.

Az azóta eltelt évtizedek pedig arról győztek meg, hogy ő valójában és egyszerűen „csak" a sorstársam. Családi örökségünk, nemzeti és európai elkötelezettségünk, értékeink, érdeklődésünk, ambícióink és persze a történelem nyújtotta csodálatos alkalom egy közösségbe hozott minket, és sok mindenben együtt kellett ugyanazt a hazát és ugyanazokat az értékeket szolgálnunk. Életünk pályáját nemcsak magunk alakítottuk, azt a rajtunk jórészt kívül álló fejlemények, például az egyes parlamenti választások is formázták. Többször léptünk egy másik pályára, de a lényeget illetően nem változtak a dolgok. Az idők fordulnak, de ez a szereplőkre csak bizonyos korlátok között alkalmazható.

Majd elérkeztünk 2010-hez. Nem titok, hogy szerzőnk már korábban készült a párizsi nagyköveti posztra. Sejtette talán, hogy ez lesz az egyik legnehezebb szolgálat? Nyilván az 1998 és 2002 közötti négy esztendő sem volt könnyű Brüsszelben, de az ottani látványos és maradandó eredmények az önbizalmát is erősítették.

Párizsban azonban igazi értelmet nyert a haza szolgálata, a feladat szépsége, minden keserve és kínja.

Templom Hollóházán. Tervező: Csaba László. (Fotó: Ludmann Mihály)

Tudjuk, a történelem sem a legkönnyebb pályát készítette elő a párizsi magyar diplomatáknak és mindazoknak, akik kulturális, spirituális és érzelmi okokból különösen szívükön viselik a magyar–francia kapcsolatok alakulását, jelenét és jövőjét. Akik csodálják és szeretik a francia nyelvet, kultúrát és Franciaországot, ismerik a történelmi hátteret, a gazdasági és geopolitikai valóságot. A trianoni trauma meghaladásának igénye sokunkban égett, de azt is tudtuk, hogy ehhez több szereplő kell. (A trauma túllépéséről Jeszenszky Géza időközben ragyogó könyvet írt, bizonyságául annak, hogy mi ezen az úton azonnal elindultunk, de úgy tűnik, útitársaink haladnak lassabban.)

Súlyos és nehéz kérdésekkel kellett ezen a terepen szembesülni.

Hogyan lehet összeegyeztetni a különböző történelmi és kulturális örökségből eredő eltérő felfogásunkat a közösségi identitás létéről és lényegéről, az Európához tartozás eredetéről és legfontosabb tényezőiről? Hogyan tudjuk megérteni a felvilágosodás magasztos eszméiben gyökerező „laïcité" mindenek felett álló francia tételét, és fenntartani azt a meggyőződésünket, hogy kereszténység nélkül nem lenne és nincs sem európai identitás, sem pedig Európa? Hogyan lehet a 20. század történelmét úgy feldolgoznunk, hogy megőrizzük nemzeti önbecsülésünket, nem felejtjük a velünk esett igazságtalanságokat, de egy új – ezeken túllépő –, közös Európát építünk?

Lehet-e megoldást találni az eltérő világszemléletekből vagy éppen gazdasági érdekekből eredő politikai vitákban? És lehet-e párbeszédet folytatni azokkal is, akik

bármilyen okból mélységes ellenszenvet táplálnak a hazánkkal, történelmünkkel és legfőképpen a jelenlegi politikai céljainkkal és gyakorlatunkkal szemben? Lehet-e vitatkozni a francia sajtó jelentős részében megnyilvánuló elképesztő rosszindulattal, tudatlansággal, egyszerűsítéssel és tudatos torzításokkal? Lehet-e tisztességes és kiegyensúlyozott kompromisszumokat elősegíteni bonyolult, elmérgesedett vitákban a magyar fél, a kormány vagy önkormányzat és az előnyös szerződéséből és tényleges monopolhelyzetéből fakadó előnyökkel élő vagy visszaélő francia befektető között? Lehet-e a félreértések és viták ellenére barátokat keresni és találni a nem mindig a legbarátságosabb közegben? Barátokat, akik bizony számosan vannak, sokkal többen, mint gondolnánk. (Bizonyos, hogy a szerző távozásakor többen voltak, mint az érkezésekor).

És ha a barátokról szólunk, lehet-e úgy a nemzeti érdekeket határozottan és sikeresen védeni, hogy nem veszítünk, hanem szerzünk barátokat?

Lehet-e erősíteni a magyar kulturális és gazdasági jelenlétet Franciaországban, miközben a magyarországi francia jelenlétet is elősegítjük, és ezzel a két ország közötti kapcsolatok erősödését mozdítjuk elő? Lehet-e segíteni, hogy a francia jobban ismerje meg a magyart, és egyben kerüljön az eddiginél közelebb nemcsak Magyarországhoz, hanem ehhez a sokszor meg nem értett, bonyolult, vívódó és gyakorta külső erők által megosztott Közép-Európához? Lehet-e mindezzel előmozdítani egy alapértékeiben és érdekeiben egységes, de sokszínű és a nemzeti identitások tiszteletben tartására épülő Európa megteremtését?

Nos, a könyv mindezekre a kérdésekre választ ad. Igen, lehet. Nemcsak lehet, hanem kell is. Mert ez a nagykövet legelső feladata, ez adja a munkája értelmét és szépségét. És ezt bizonyítja be Trócsányi László párizsi munkájának közel négyesztendős története. Az a történet, amit ez a könyv tanúként és főszereplőként ír meg. Egy szolgálat története, amely nemcsak izgalmas olvasmány, hanem hallatlan érték a jövő történetírása számára is, hiszen más mindezt ezzel a hitelességgel nem írhatta volna meg.

De a történet megy tovább. És mindaz, ami Párizsban, Budapesten és a kettő közötti kapcsolatok alakulásában történik, befolyással van és lesz egész kontinensünk történetére. Meg tudjuk-e találni azt, ami összekapcsol bennünket, ami a mi közös európai identitásunk lényege? El tudjuk-e fogadni és tisztelni tudjuk-e azt, ami a másiknak fontos? Látja-e a másik fél is a görög templomok mellett a keresztény templomokat és a zsinagógákat, látja-e Európában mindenütt, az utak mentén és a temetőkben a kereszteket, hallja-e a harangokat, legfőképpen a déli harangszót? Mert mindezek nélkül nincs európai identitás, nincs az európai építkezés sikeres újralendítésének, vagy éppen „refondation"-jának kulturális és szellemi alapja, nincs az integrációnak lelke és lényege. És része ennek az identitásnak az antik örökség, annak reneszánsza, és nélkülözhetetlen része a felvilágosodás, az általa teremtett és ránk hagyományozott értékekkel együtt. És amikor az emberi jogokról szólunk, nem felejthetjük el, hogy az univerzális értékek alapját a nagy világvallások teremtették meg, az emberi méltóság, szabadság, felelősség és egyenlőség tételeit pedig először a keresztény filozófia fogalmazta meg. Mindezek alkotják – a jogi normáknak a római jogban gyökerező tiszteletével együtt – a közös európai kulturális, szellemi örökséget és az arra épülő, a múlt által megteremtett, de a jövőnek szóló egységes és sokszínű európai identitásunkat.

De ehhez sokkal jobban meg kell ismernünk és el kell fogadnunk egymást. Erről az oldalról az látszik különösen lényegesnek, hogy jobban meg kellene érteni, és be

kellene fogadni Közép-Európát történelmi, kulturális örökségével, a sajátos közép-európaiságával együtt. Azzal az érzékeny közép-európai lélekkel együtt, amelyik nem örül annak, ha kelet-európainak nevezik, és még inkább sértésként éli meg, ha posztkommunistának bélyegzik. Ez a Közép-Európa nem egyszerűen befogadta a szabadság, egyenlőség és testvériség tételeit, hanem jó néhány forradalmat és szabadságharcot is vívott ezek érvényesítéséért. Az állam és az egyház szétválasztására vonatkozó törvényeivel a szükséges körben még a „laïcité"-nak is teret adott. De ragaszkodik a keresztény örökségéhez, mert tudja, hogy anélkül államisága és nemzetének túlélése sem lett volna biztosítva, és egyetért a nagy francia államférfi, Robert Schuman szavaival, hogy „Európa keresztény lesz vagy nem lesz". Közép-Európát ezért nem megosztani, hanem befogadni kell. A megosztás – bármilyen választóvonal mentén történjék is – Európa számára sem megoldás. Európa és Európai Unió csak egy van, és reményeink szerint egy is lesz.

A történet tehát nem csak nem zárult le, hanem egyre izgalmasabbá válik. Ha jobban akarjuk érteni, hogy mi történik most és a jövőben, olvassuk el és értsük meg Trócsányi László könyvét és annak üzenetét. Új kérdések fognak felmerülni, új kihívásokkal kerülünk szembe, amelyeket nem tudunk megválaszolni, ha a régieket nem ismerjük és nem értjük.

Mondják, a történelem ismétlődik, de nem tanulunk belőle. Azt is mondják, hogy a történelem nem ismétlődik, de tanulunk belőle. Én az utóbbira hajlok. Akár ismétlődik, akár nem, tanuljunk belőle. Ehhez is hozzásegít majd ez a könyv.

(Trócsányi László: Erdély jogtörténete. Forum Iuris, 2018, Budapest)

HAKLIK NORBERT

ÉNEKLŐ MANZÁRDOK, AVAGY MIEDZIANKA ÚJ ÉLETE

Kísértetvárosokban és -falvakban mifelénk, Közép-Európában nincs hiány. A történelem ezen a tájékon bőkezűen és perverz fantáziával adagolta a pusztulást, amely nem csupán egyéneket és közösségeket sújtott, de olykor településeket is. A csernobili atomerőmű melletti Pripjaty, Magyarország elhagyatott laktanyavárosai, Borsod kihalt bánya- és üzemépületei, a tóba temetett székelyföldi Bözödújfalu, vagy éppen Gömör elhagyatott falvai, ahol házak százai közül csak egynéhányban lakik valaki – ki-ki helyismeretének megfelelően bőséggel tudná sorolni a példákat. Az azonban jóval ritkább, amikor egy többezres város oly gyorsan tűnik el a föld színéről, hogy egykori lakói ma is itt élnek közöttünk, és teljes pontossággal eleveníthetik fel életük egykori színhelyét, ha ellátogatnak oda, ahol az avatatlan szem csak egy mezőt lát, amely éppen olyan, mint a többi: *„Karl Heinz a csalánosban áll, és nyugodtan mutogat az esernyőjével: – Itt volt Breuer vendéglője, ott Haenisch patikája. Itt, ahol állunk, a nagymamám szalonja volt, errefelé kellett kimenni az előtérbe, és tovább, ki a szép almafa alá. Kupferberg szép és zöld volt valamikor. Most csak zöld."* (257.)

Kupferberg-Miedzianka ezen ritka helyek egyike. A hétszáz esztendős alsó-sziléziai városka röpke két évtized alatt vált egykoron háromezres lélekszámú településből semmivé, és sorsában mintha a bevezetőben lajstromba vett történelem-áldozatok végzete olvasztódnék egyedi ötvözetté. Filip Springer, az akkor még huszonéves lengyel újságíró egyedülálló, gazdag és minden tragikuma mellett (vagy éppenséggel általa is) hálás témát tett meg kutatásai tárgyává, amikor beleásta magát az eltűnt város múltjába – annál inkább, ugyanis Kupferberg-Miedzianka pusztulásának története az embertelen huszadik század zanzásított krónikája is egyben.

Már amennyire Springer *Miedzianka. Egy eltűnt város krónikája* című munkája valóban krónika. A „laikus" olvasók könyvismertetőinek otthont adó magyar weboldal vonatkozó bejegyzése ugyanis „freudi elírásként" tapint rá a lényegre, amikor a kötet címét tévesen így szerepelteti: *Egy eltűnt város élete.* Springer könyvének csakis az első fejezete krónika, amely a múlt ködébe vesző kezdetektől követi végig a város történelmét addig a jelképes pillanatig, amikor először esett áldozatául az egyik városlakó háza a kupferbergi domb felszíne alatt folytatott bányászatnak. A már-már mitikus kezdést követően azonban új perspektívára vált Springer: a nyúlfarknyi második fejezetben egy csatos üveghez való, csonka porcelánkupak jut főszerephez, amely a kupferbergi sörfőzde nevét viseli magán zománcfeliratként, hogy hamarosan egy törött nyakú üvegben találjon partnerre. *„Vihog a történelem, mintha a zöldellő Kupferberg, e nem létező városka űzne csúfot belőlem, és hordana szemetet elém, hogy abból rakjam össze a történetét"* (24.) – reflektál a „leletre" a szerző, aztán a Jelenia Góra-i autóbuszon ülve elfantáziálgat arról, vajon kinek a kezében járhatott és milyen körülmények között törhetett el a palack, hogy végül levonja a végkövetkeztetést, amely akár a kötet ars poeticája is lehetne: *„Most már nincs semmi jelentősége, mert a két tárgy iránti minden rokonszenvem, minden rajongásom abból származik, ami rajtuk kívül van, abból, amit a városkáról tudok. De csak ennyi maradt a városból, a zöldellő Kupferbergből, ezért ezzel igazolom magam előtt egész amatőr régészi lelkesedésemet."* (25.)

Filip Springer múltrekonstrukciója valójában afféle inverz régészet. Míg az archeológia a tárgyi leleteket használja a közöttük valaha létezett valóság, a történetek feltárásához, a lengyel szerző mintha éppen az ellenkező utat járná be: az *oral history*, valamint a neki gyakran ellentmondó (mert a következmények elszenvedői helyett a döntéshozók szempontjait és érdekeit tükröző) dokumentumok alapján igyekszik virtuálisan újjáalkotni a várost, amelyből a fizikai valóságban már csak egy csodával határos módon még mindig álló templom, valamint a mező egyenzöldjét megtörő pince- és tárnabejáratok maradtak meg.

A lengyel szerző rendelkezésére álló hivatalos iratanyagok – vagy éppenséggel azok hiánya – többnyire legfeljebb a mindenkori hatalom önleleplezésének dokumentumaiként használhatóak. A második világháború utóéletének tragikumát érzékelteti néhány mondatban a 2. Lengyel Hadsereg vezérkarának 1945. június 24-i parancsa, miszerint *„[A] csehek tudtak úgy bánni a németekkel, hogy maguktól menekültek el a területükről. Keményen és határozottan kell végrehajtani a feladatot, hogy ne lapuljon meg a germán mocsok a házakban, hanem meneküljön el önként, és a maga földjére érve köszönje meg Istennek, hogy szerencsésen megúszta. Ne felejtsük el, hogy a német mindig német marad. A feladat végrehajtásakor nem kérünk, hanem parancsolunk."* (83.) Ezzel az éppen szenvtelensége folytán kíméletlen szöveggel alkotnak kontrasztot a világháború előtti Kupferberg mindennapjainak rekonstruált jelenetei, valamint az elűzöttek visszaemlékezései.

A magántelken épült templom avatásán 1961-ben, Cserépváralján. Tervező: Csaba László. (Fotó: Csaba László hagyatékából)

Springer munkája ugyanis nem csupán várostörténet, de szembenézés is a lengyel múlt e kevésbé dicsőséges fejezetével. A szerző precíz tárgyilagossággal követi nyomon a feljegyzésekből, dokumentumokból és főként az egykori lakosokkal folytatott beszélgetésekből a városka történetét a huszadik század első évtizedeire tehető virágzó időszaktól a Kupferbergből Miedziankává válás évein át egészen addig a pillanatig, amikor ismeretlenek az egykori német temető sírköveit traktorral-kötelekkel rángatják ki a földből, hogy az eredeti feliratok lecsiszolását követően újra eladhassák őket, és a helyi suhancok a sírkamrák egyikében nyugvó, valószínűleg terhessége utolsó szakaszában elhunyt nő lábcsontjai közül kiemelt csecsemőkoponyával játszadoznak az utcán. Azonban a temető eltüntetése sem akadályozhatja meg, hogy a múlt a síron túlról is visszajárjon. Erről árulkodnak nem csupán a környékbeli szájhagyomány által őrzött kísértettörténetek, hanem az effajta vallomások is: *„[A]mikor újra elkezdtek feltünedezni a németek a városban, akkor rögtön odamentek. Először mindig a temetőbe. És járkáltak benne, de nem látszott rajtuk, hogy dühösek lennének. Még csak meg*

sem kérdezték, miért történt ez így. Egyszerűen járkáltak benne fel-alá. És, tudja – az volt a legrosszabb, hogy nem kérdeztek tőlünk semmit." (169.)

Különféle alakváltozatokban a kötet egészén végigvonul a kincs motívuma. Franzkyék valamikor a 19. században Kupferberger Goldnak, azaz Kupferberg Aranyának keresztelik el a családi főzde messze földön híres sörét. A rákövetkező század derekán az újonnan érkezők elrejtett arany után kutatva szedik fel a németek házainak téglapadlóját és ássák fel a kerteket. És mi más volna, mintsem a kincs eszméjének ördögi kiforgatása, hogy a város sorsát végül az alatta megbúvó uránérc pecsételte meg, amelyből a Szovjetunió atomfegyver-fejlesztését segítendő pár év leforgása alatt hatszáz tonnányit termeltek ki a – hivatalos verzió szerint a környékbeli papírgyár által foglalkoztatott – bányászok, hogy aztán repedezni kezdjenek a falak, énekelni kezdjenek a manzárdok, és a városkát lassan, de biztosan, házról házra elnyelje a bányajáratok lyuggatta föld, hogy a könyv írásának idejére már az omladékok követ is elhordják a környékbeliek. *„Magamnak és a kérdezőknek is azt mondom, azért írtam, hogy a mezőn állva érezzek valamit"* (277.) – vallja a kötet epilógusában Filip Springer arról, miért írta meg Miedzianka történetét.

A magyar nyelven – Mihályi Zsuzsa remek fordításában – nemrégiben napvilágot látott, Lengyelországban azonban már négy kiadást megért könyv utóélete azt bizonyítja, hogy a riportkötet nem csupán a miedziankai mezőn álló szerző számára tette átérezhetővé azt a bizonyos „valamit". A városka történetét Springer könyvének megjelenése óta ugyanis történeti monográfia, valamint színdarab is feldolgozta már, és pár éve a Franzky család örökségét újjáélesztve néhány magánbefektető felépített az egykori város területén egy kis sörfőzdét. Negyven-egynéhány év elteltével ismét Miedzianka Aranyával telnek meg a hordók, bizonyságául annak, hogy *„Miedzianka eltűnt ugyan, de most is létezik."* (279.)

A rekviemtől feltámadt a halott, a tényirodalom befolyásolta tárgyának sorsát.

Létezhet-e riportíró számára ennél nagyobb siker?

(Filip Springer: Miedzianka. Egy eltűnt város krónikája. Fordította: Mihályi Zsuzsa. Typotex, 2017, 284 oldal, 2900 Ft)

LUDMANN MIHÁLY

SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZET A SZOCIALIZMUS IDŐSZAKÁBAN

Csaba László alkotásai

Egy régi fekete-fehér fénykép, amelyen szépen felöltözött emberek, sokan esernyő alatt összegyűltek egy udvaron. A háttérben levő terméskő falú épület tetejének csillogása is elárulja, hogy ezen a csendes tavaszi napon esett az eső. Ritka pillanatot örökített meg ez a fotó 1961-ben, mert az a furcsa alakú épület a falu, Cserépváralja új temploma, amely végre az ekkor még élő tiltás ellenére megépült. A felvétel megmutatja, hogy a szakralitás mennyire fontos az emberi életben, és ennek építészeti kerete az emberi alkotások között előkelő helyet foglal el.

A szakrális építészet egyidős az építőművészettel. A megalitikus építészet dolmenjei és cromlechei is betöltötték ezt a funkciót, és attól kezdve a templom az adott kultúra szellemi javainak, civilizációjának sűrített leképezése volt. Ez még a felvilágosodás után is megmaradt, amit csak a szocializmus mert megszakítani egy időre. Az új és preferált épületek, mint a bányászfürdők, szakiskolák és kultúrházak nem voltak képesek ezt a hiányt pótolni, az űrt betölteni. A keresztény templomnak a feladata, ahogyan ezt Hegel megfogalmazta, *„hogy amennyire ez architektonikusan lehetséges, az épület alakján és elrendezésén átderengtesse annak a szellemnek a tartalmát, amelynek körülvételére az épület szolgál, s így határozza meg a külső és belső formáját."*[1] Ezt a keresést láthatjuk Csaba László szakrális épületeiben. A magyar építészetben a templomépítészet egy negyed évszázadra kimaradt, és ezért az újrakezdésnél nem csak a hazai előképekre támaszkodva támaszthatták fel, hanem az egyetemes kortárs törekvésekre figyelve.

Amikor Csaba László 1924. október 9-én megszületett, a nemzet még alig ocsúdott fel a trianoni tragédia okozta sokkból. Azonban kiváló nemzetépítők, mint Klebelsberg Kunó mindent elkövettek, hogy ezen felül tudjon emelkedni az ország. Iskolákra volt szükség, az elemitől az egyetemekig, hogy jól képzett és művelt emberek tudásukkal is gyarapítsák a nemzet szellemi vagyonát. Csaba László ennek a felemelkedő korszaknak a gyermeke. Építészmérnöki diplomáját a József Nádor Műegyetemen szerezte meg 1947-ben, ahol tanársegédi állást kapott, de a következő évben polgári származása miatt elbocsátották. Ekkor államosították a magánpraxist, és emiatt ő már a Mezőterv szakembere (Zala Megyei Mezőgazdasági Tervező és Beruházó Vállalat) lett, ahol tervezőként dolgozott, majd 1954-től az Iparterv mérnöke. A Mezőtervben mezőgazdasági létesítményeket, raktárakat, de ezek mellett egy kultúrházat is tervezhetett.

Első jelentősebb műve a Bélapátfalván felépült kultúrház. A szocialista korszakban is nagy hangsúlyt kapott a szellemi nevelés, ideológiai célkitűzése a szocialista embertípus kialakítása volt, és mivel ezt hitelesen nem lehetett megjeleníteni, ezért a kultúra elsősorban a propaganda eszköze volt. A szép számmal épülő művelődési házak ezt a szerepet voltak hivatottak betölteni. Bélapátfalva eldugott hely a Bükk hegység lábánál, nem véletlenül telepedtek le itt a ciszterciek jó hétszáz évvel korábban. A településen azonban cementgyár működött, és ezért némi figyelem mégiscsak irányult rá. Ez is indokolta a művelődési ház megépítését. Egyszerű építmény, nélkülözi a korban elvárt és szokásos klasszicista sztereotip előképeket. Lábazatának terméskő anyagát a Bükk mészköve adja, arányaiban a lakóépületeket idézi.

Az első templom

Csaba László az Ipartervben lehetőséget kapott nagyobb igényű építészeti feladatokra is, mint a miskolci hűtőház, amelyért Ybl-díjat kapott. Ekkor került kapcsolatba a hűtőház építésén dolgozó kőműves művezetővel, aki az építész segítségét kérte a Bükk hegység déli lábánál elterülő falu, Cserépváralja templomának megtervezéséhez. Ebben az időben,1959-ben nem adtak engedélyt új templom alapítására. A faluban a misét templom híján az iskolában tartották. Ott, ahol a tanórákat és az ideológiai

[1] G. W. F. Hegel: *Esztétika*. Gondolat, 1979, Budapest, 265.

nevelést egyház- és vallásellenesség jellemezte. Ezt az ellentmondást jól látták az állam hivatalos szerveinél, és emiatt megtiltották az iskolában zajló miséket és hitoktatást. Ezért halaszthatatlanná vált a templomépítés, amely végül magánterületen, 60 négyzetméteren, természetesen torony nélkül valósult meg, és így akár lakóháznak is tekinthették. A templom fala a közelben bányászott vörös színű terméskőből készült. Alaprajza egyszerű téglány formájú. A bejáratnál a legalacsonyabb, és a szentély felé magasodik. A vasbetonból készült mestergerenda a téglány alaprajzú tér átlójában helyezkedik el. Erre és a falakra támaszkodnak a szarufák. A külső oromfalra hasonlító „torony" belemetsződik a nyeregtetőbe. Az alakja trapéz, felfelé keskenyedik, legfelül levő szabálytalan ötszögű áttörésben kapott helyet a harang. A belső tér félárnyékos bejárata után a szentély a legjobban megvilágított. Az építkezésen a falusiak önként dolgoztak. Az alapokat 1960. május elsején, munkás Szent József ünnepén rakták le, ő a templom tituláris szentje. A belső tér kialakítása, a kétszínű padló, az aszimmetrikusan elhelyezkedő padok megtervezése is Csaba László munkája. A művésztársai közül Kondor Béla és Somogyi József működött közre. Alkotásaik már nincsenek ott.

Hollóháza

És lám, merre vezetett az életút? Csaba László, aki abban a korban, amikor gyakorlatilag szünetelt hazánkban a templomépítés, a templomépítészet mesterévé lépett elő. Érthető, hiszen a nagy elődök vagy meghaltak, mint Sándy Gyula, vagy üzemépületeket terveztek, mint Körmendy Nándor. A következő nagy mű a Hollóházán felépült Szent László-templom, amelyet 1966-ban avattak fel. Hollóháza nagyon szép fekvésű, nehezen megközelíthető, kissé elzárt település. Cserépváraljával ellentétben itt régóta jelen volt az ipar, ami kezdetben üveghuta, majd kőedénygyártás és később porcelántárgyak készítése jelentett. Az államosítás után itt is elektromos szigetelőket készítettek, azonban a hatvanas években megújult a gyár, amely a környék egyetlen ipari munkahelye volt. Ennek a megújulásnak az eredménye volt, hogy a régi templomot lebontották, hogy a gyárat bővíteni tudják. Ennek köszönhetően cserébe vállalták, hogy a falu új templomot kap. Az építésznek lehetősége volt, hogy ő válassza ki a helyszínt, ami a falu fölé magasodó terep. Ma már nem látszik az épület lentről, mert a növényzet túlnőtte és takarja, de kétségtelenül fontos az, ahogyan a templomhoz vezető lépcsőn megküzdve a lejtővel felemelkedünk. Az odavezető utat a lépcsők melletti stációképek mutatják. Felérve bontakozik ki a látvány, amelyben felismerni véljük a környezetet uraló sátorhegyek elvontan visszatükröződő formáit. A szakrális együttes három monolit betonból öntött hegyes háromszögből áll, amelyek az ősi sátorformát is felidézik. Ezt többek között már Medgyaszay István is alkalmazta a nagykanizsai színház épületénél. A templom magasan áll, előtte lépcsősor, amely az üvegfalú, hátrahúzott bejárati homlokzathoz vezet, amelynek alsó szintje a bejáratot, felső része a karzatot rejti. Belépve szokatlan látvány és érzés bontakozik ki bennünk, mert a templom hajója, gyülekezeti tere a szentély felé lejt. A fal és a födém a sátorhoz hasonlóan egy és ugyanaz, amin nincsenek ablakok. A fény a bejárat után a szentélynél jelenik meg újra, ahol az apszis helyett egy félgúla magasodik a hajó fölé, és a kiemelkedő ablakain árad be a fény. Csaba László ezen művében kristályosodott ki és vált kitapinthatóvá az az elv, amit már Cserépváralján is láthattunk. A szakrális tér lé-

A békásmegyeri Boldog Özséb plébániatemplom 1987-ben épült. Tervező: Csaba László. (Fotó: Ludmann Mihály)

nyege Csaba László építészetében a fény, amely a középkori fénymisztikusok szerint isteni szubsztancia. Ennek megjelenése a belső térben itt úgy élhető át, ahogyan a kinti fényből belépünk, és az oldalt levő, fejünk fölött összezáruló betonfalon nincsenek ablakok, a világosból a sötétbe, majd az oltár körül újra a fény ragyogása tölti be a teret, amely olyan felső ablakból érkezik, amit a hajóban nem látunk, hiszen az ablakok nem a szentély falán vannak. Kétségtelen, hogy a barokk művészet már ismerte és alkalmazta ezt a játékot, azonban itt a szerkezet tiszta, puritán geometriája modern keretet ad ennek a gondolatnak. Ezt az egyszerűséget a harangtorony felerősíti. A két síkból összetámasztott, szintén zsaluzott betonból öntött elem a legmeredekebb oldalfalú és a legmagasabb, ezzel az építész változatossá tette a megjelenést, és így bővíteni tudta a geometrikus formálás korlátait. A templom szokatlansága üdítő volt, és ez mintát adott a hetvenes évek templomépítési kísérleteinek, többek között Szabó István szakrális épületeihez. Ugyanakkor erős ellenállásba is ütközött. A hollóháziak idegenkedtek tőle, rájuk erőltetett építménynek tartották, amely nem hasonlított a régi templomukra, és gyökértelennek tűnt. A puritán belső teret Somogyi József feszülete,

Kovács Margit kerámiái és a porcelángyár számára is alkotó Szász Endre képei idővel felöltöztették, és személyesebbé, valamint egyedivé tették. A templomhoz vezető lépcsők mellett a mezőkövesdi Takács István, korának egyik legjelentősebb egyházi festője stációképeinek porcelánra másolt művei láthatók. Így együtt figyelemreméltó összművészeti alkotás született, és mára már így ötven év távlatából jól látszik a templom művészettörténeti értéke. Ma már a falu lakói is sajátjuknak érzik, és büszkék rá. Jóleső érzés, hogy messziről jött idegenek az ő templomukat szeretnék látni.

Hollóháza után

Kétségtelen, hogy a hollóházi Szent László-templom mérföldkő a magyar szakrális építészetben, és Csaba László életművében is. Az 1970-es években a nyugati nyitásnak és a vatikáni egyezménynek köszönhetően megszaporodott a templomok építése. Ezt mutatja az is, hogy Budapesten az 1948-ban felépült Kapisztrán Szent János-templom után negyed századdal később felépülhetett a Farkasréti temető mellett álló Mindenszentek temploma, Szabó István alkotása.

Ezzel egy időben hazánk más településein is lehetővé vált a szakrális építkezés. A következő években Csaba László olyan helyeken épített templomokat, amelyek még az alaposabb földrajzi tudással rendelkezők számára sem mindig ismertek. Ilyenek a Tiszántúlon levő azon kis falvak, ahol az építész a következő években tevékenykedett. Hodászon 1977-ben épült fel a Szent Pál megtérése templom. Téglából készült, vasbeton keretszerkezettel. Kivitelezésében az egész falu, felekezettől függetlenül, és a helyi tsz is részt vett. A megjelenés itt is rendhagyó. A homlokzat üvegfala hátrafelé dől, és ez egyben a homlokzati torony képét is felidézi, a hajó itt is téglány, és a szentély felé lejtő lapos födémmel fedett.

A nyírderzsi Szent László-templom hajója hasonlóképpen épült fel, mint a hodászi, csak itt a bejárattól két irányban szintén lefelé lejtő tetővel fedett kereszthajó van. A gyülekezeti tér födémje itt is a talajszintig ereszkedik, fényt az oldalt levő ablakon keresztül kap a szentély. A homlokzat megjelenésében annyi különbség van, hogy itt a bejárat egy hátrafelé dőlő, háromszögű térforma, amely fölé az üvegfalú hajófal emelkedik.

A Baktalórántházához tartozó Flóra-tanya kápolnája az ókeresztény építészet egyszerű bazilikális elrendezésű megjelenítése nyitott előtérrel.

Csaba László legnagyobb temploma Budapesten a III. kerületben a békásmegyeri Boldog Özséb plébániatemplom, 1987-ben épült. A környezete sűrűn beépített, családi házas jellegű, és az épület alig emelkedik a környezetében levő lakóházak fölé. Csaba László itt is folytatta azt a tiszta és egyszerű szerkezetre komponálást, amit a korábbi templomainál láthattunk. Egy négyszög sarkaiban betonba ágyazott acéltartókra támaszkodó, szarufaként összetámasztott ragasztott fagerendák négy egymásnak dőlő háromszöget alkotnak. Ezek tartják az alapig lefutó tetőt, amely középen a legmagasabb. Ebben a templomban a fény a négy oldalt alkotó háromszögű üveggel borított felületen érkezik, szinte átsuhanva, megemeli és anyagtalanítja a tetőt. Emiatt egészen más a fény szerepe, mint az építész korábbi szakrális épületeinél. Ezt az átfolyást egyedül az oltár mögött levő fal fékezi le. Az oltár kissé hátrébb került a geometriai középponttól, a padsorok a falakhoz képest elforgatottak, és U alakban veszik körbe az oltárt. Ebben már a II. Vatikáni zsinat új, centrális térszervezési gondolata

jelenik meg. A kapu a középkori bélletes kapuk formáját idézi fel. A harangtorony itt is külön áll, mint Csaba László hollóházi templománál.

Egy évvel a Boldog Özséb-templom után készült el Kaposváron a Béke úti templom, az egyetlen, amilyet nem síklapokkal határolt. A kapu után a belső tér egy spirálvonal mentén emelkedik, s így ér el az oltár fölött levő kúphoz. Az életmű utolsó szakrális alkotásai kisebb méretűek. A csepeli zárda kápolnája és a balatonakarattyai téli kápolna szoba léptékűek, és így intimitáshordozó belső terek. Az utóbbinak üvegtornya a mellette álló templom tornyának leképezése, amely jól mutatja, hogy újat teremteni a régi megértése alapján lehetséges.

Csaba László 1995. január 18-án halt meg. Építészete méltán keltett feltűnést itthon és a határokon kívül is, amit részben az Ybl Miklós-díj, Kotsis Iván Emlékérem és az August Perret-díj is jelez. Alkotásai egy korszak hiteles tanúi, és megmutatják, hogy a magyar építészet tehetséges alkotói egyetemes érvényű műveket hoztak létre akkor is, amikor a lehetőségeik jóval szűkösebbek voltak, mint szerencsésebb kollégáiknak.

TÓTH KLÁRA

A GULÁG SÁPADT TÉBOLYA

Szász Attila filmjéről

Én nem tudom, hogy miért írnak az újságok hülyeségeket. Lehet már vagy két hónapja, hogy Hobo Földes László azt nyilatkozta egy mértékadó – létezik még ilyen? – hetilapban, hogy fölháborító, hogy neki, az énekesnek kell a gulágról darabot csinálni, korábban sehol egy könyv, sehol egy film, egy színdarab. Hobónak nem muszáj tudnia, végül is zenész, de a vele terjedelmes riportot készítő kulturális újságírásból élő kollégának kellett volna hallania arról, hogy például Szalkai Zoltán filmrendező *Gyaloglás Gulágföldön* című tízrészes dokumentumfilm-sorozatában – amelyet a Duna televízió be is mutatott – bejárta a volt Szovjetunió területén található gulágtáborokat Észak-Uraltól Novoszibirszkig. A magyar Szolzsenyicinként híressé vált Rózsás János, a gulág magyar krónikása több könyvben is feldolgozta, mit élt át táborlakóként. *Keserű ifjúság* az első kötet címe, amely beszámolt a gulágon raboskodó több százezernyi magyarról. Szolzsenyicin rabtársaként, tizennyolc éves leventeként került fogságba és raboskodott kilenc évig. Brien György Zoltán, aki 1945–1955 között volt fogoly főleg Kolimán, több kiadásban is megjelent könyvben számolt be sorsáról. Arról meg végképp illene tudni, hogy Sára Sándor *Magyar nők a Gulágon* címmel háromrészes filmet forgatott az elhurcolt magyar lányokról, asszonyokról, s 1993-ban elnyerte a Magyar Filmszemle legjobb dokumentumfilmnek járó díját.

De nyúlhatunk messzebbre is: Karig Sára műfordító a vorkutai táborban volt politikai fogoly 1947–1953 között. *Sarkövezet* című verseskötete itt íródott, s versei, mint Orbán Ottó írta, egyszerre szürrealista és hiperrealista nyelven szólnak a lágeréletről. S ne feledjük Lengyel Józsefet, aki 1961-ben megjelent *Igéző* című kötetében írta meg táborélményeit.

Ráadásul tavaly, a gulág évében hangzott el Hobo ominózus mondata, amikor valóban ráirányították a figyelmet a témára. Ekkor kapott kormányzati támogatást Szász Attila *Örök tél* című játékfilmje is, amelyet a kommunizmus emléknapján, február 25-én mutattak be a Duna Televízióban.

Hogy a Magyar Nemzeti Filmalap tízmilliárdos nagyságrendű támogatásából miért nem futja egy ilyen fontos történelmi tárgyú filmre, azt most ne firtassuk.

A rendező Szász Attila televíziós filmjeiben – *A berni követ, Félvilág* – már bizonyította tehetségét. A forgatókönyvet most is Köbli Norbert írta, Havasi János *Lánykák, az idő eljárt* című könyve alapján, aki saját édesanyja vallomásaiból és dokumentumaiból állította össze a könyvet. A háború vége felé, 1944 telén málenkij robotra, egy kis kukoricatörésre szedik össze egy sváb falu lányait, asszonyait. A GUVPI, azaz a Hadifogoly és internáltügyi parancsnokság táboraiba viszik őket, Sztálin 0060. számú parancsa alapján, miszerint 17–40 éves korig a férfiakat,18–30 éves korig a nőket kell elhurcolni jóvátételi munkára. Elsősorban a német származásúakat. Irén, akinek férje évek óta a háborúban van – kislánya jószerével már nem is emlékszik apjára – a mielőbbi hazatérés reményével indul útra. Aztán kiderül, hogy 2000 km-re vannak az otthontól, s bányában kell dolgozniuk, jóvá téve a pusztítást, amit a németek az oroszoknak okoztak. Télen a hideg, nyáron a hőség kínozta őket. A lágerélet valamennyi megpróbáltatását bemutatja a film, az éhezést, a teljesítőképességen túli normát, a pusztító betegségeket, a kiszolgáltatottsággal való visszaélést, a mégis fel-felvillanó szolidaritást. Irén kezdettől fogva gyámolít egy süketnéma kislányt, a tífusztól azonban nem tudja megmenteni, pedig egyetlen kincsét, karikagyűrűjét ajánlja fel a gyógyszerért.

A film nem annyira a fizikai kegyetlenkedést mutatja, bár természetesen az is megjelenik. Sokkal inkább a túlélés lélektanára koncentrál. Irén megtetszik egy a bányában dolgozó, már régebben raboskodó magyar férfinak, aki arra tanítja sétáik során, hogy csak a jelen számít, a mindennapot kell túlélni. Önmagát is cáfolva arra biztatja az asszonyt, ne próbáljon mindenkinek segíteni. S ne gondoljon haza se, az otthonmaradottakra se, hiszen innen ők már úgysem jutnak haza élve. Álmodni tilos, lélekölő – mondja az asszonynak, akit lassan-lassan, de mégis meghódít. Mire öt-hat esztendő után hazafelé zötykölődik velük a vagon, a férfi biztos benne, hogy együtt folytatják az életüket. Egy őrtől tudják meg, hogy a szabadkai származású férfi hazája már nem Magyarország, hanem az ellenséges Jugoszlávia. Mindenkit, aki németnek vallja magát, továbbvisznek Németországba, ezért ha együtt akarnak maradni, azt kellene mondani, hogy németek. Irénnek azonban, bár semmit nem tud családjáról, nincs szíve továbbutazni. A szerelem helyett, ami segített a túlélésben, a családját választja. Később megtudja, hogy férje elesett, lányát szülei nevelik.

A filmalkotók jól döntöttek, amikor a lágerélet már ismert, sokszor mesélt, ábrázolt eseményei helyett egy érzelmi szálat, egy szerelem kibontakozását helyezték a középpontba. Akik visszatértek, az éhezésről, a fázásról, a fizikai gyötrelmekről még csak beszéltek, persze évtizedek után, de az átélt érzelmeket mélyen magukba temették. Érdemes lett volna azonban többet szánni arra, hogy mi lesz a hazatérőkkel, hogy szabta át sorsukat a történelem, még ha túlélték is a lágert. Túlélték? Irénnek, az özvegyasszonynak valószínűleg ez a haláláig titkolt lágerszerelem lesz az örök élmény, amiről természetesen nem beszélhet soha, senkinek.

Az operatőr Nagy András mindent kihoz a „semmiből": fekete-fehérből, a koszos hóléből, a sápadt, színtelen arcokból, az alig mosolyokból. A főszereplőt még alig láttuk filmen, feledhető epizódszerepek alapján merte ráosztani az abszolút főszerepet a rendező, hiszen Gera Marina a film szinte minden kockáján jelen van. S bizalma nem volt alaptalan. A tétova, a kapcsolatot kezdetben hárító asszonyt visszafogottan, szinte eszköztelenül, mégis átélhetően játssza. Csányi Sándor szerepformálása is meggyőző, hihető, hogy a táborban töltött idő „megedzette" ugyan, s mégis képes a szerelemre. De az epizódszereplők – például Döbrösi Laura, Farkas Franciska és mások – is azt mutatják, hogy Szász Attila ért a szereposztáshoz.

Szerencsére a filmet nem kétszer ötvenhat percben mutatta be a televízió, s ezúttal reklámokkal sem szabdalták. De ugyan miért ne lehetne moziban is bemutatni, hiszen a fiatalok, akiknek meg kellene ismerniük történelmünket, televíziót már szinte egyáltalán nem néznek.

TAXNER-TÓTH ERNŐ

A TÖRTÉNELMI TUDATLANSÁGRÓL ÉS EGY REMEK ASSZONYRÓL

Okleveles történelemtanárként sem vettem kellően komolyan, amikor kedves vacsoravendégünk – ifjúságára emlékezve – az 1943 végén létesített „Kiugrási Irodát" emlegette. Története nekünk, akik szülőhazánkban sok mindent átéltünk, ott vált érdekessé, amikor arról kezdett beszélni, hogy Budapest ostroma után nem sokkal egy fiatal svájci diplomata feleségül vette, s így elkerülte azokat a meghurcolásokat, amelyeket itthon maradt családtagjai átéltek. Ezekről legalább tudtam valamit. Hajdani – cégénydányádi – kastélyukban is jártam, ahol a nyolcvanas években gyermekotthon működött. Az eredeti bútorzatból semmi nem maradt meg, az intézmény feladatainak megfelelően még a falakat is áthelyezték. Parkja nagyon megszenvedte a második világháborút és az 1970-es nagy árvizet, de azt követően sem hozzáértő kertész tette rendbe.[1]

A tizenkilencedik század elején Cégény jómódú, igényes földesura, Szatmár vármegye alispánja, Kende Zsigmond új, klasszicista stílusú udvarházat építtetett családjának. A középtengelyes épület 1833-ra készült el. Barátja, a megye főjegyzője, Kölcsey Ferenc a következő négysorost íratta párkányára: „Alkota munkáskéz engem: s a szőke Szamosnak / Partjain a költő itt vala s zenge felém: / Ház, örökülj: s vidám békével tartsad öledben / Gazdád s gyermekeit, s hív unokái sorát!" Ez – a család büszkeségeként – máig megmaradt, az udvarházat viszont 1913 és 1922 között jelentősen átalakították és új szárnyakkal kibővítették. Mivel említett vendégünk kölcsei Kende Éva, az építtető Zsigmond egyenesági leszármazottja volt,[2] eltöprenghettem a

[1] A park 18. századi száz holdjából is csak mintegy 18 maradt meg ebben a funkcióban.

[2] Az ismertetők Kölcsey–Kende kastélyról beszélnek. Valójában az egykori tulajdonos Kende család előneve volt a kölcsei, csak távolabbi rokonságban álltak a költő Kölcsey Ferenc családjával.

költő egykori kívánságai sorsán: a Ház bizony nem tudta „vidám békével" ölében tartani az „unokák" későbbi nemzedékeit. Az építtető természetesen időközben elhagyta e földi világot, ahol döntő szerepe volt abban, hogy Kölcsey beavatkozott a közélet és a politika sok változtatást (reformot) hozó folyamataiba. Noha ezekről nyilván nem gondolkodtak egészen egyformán, mindég hűségesen állt mellette, ahogy ezt a kettőjük levelezését közreadó – 1983-ban megjelent – kötet tanúsítja.[3] A kastélyt újabban szépen fölújították, de ezt az utolsó „uraság", báró Kende György gyermekei, köztük a háború végén a gazdaság vezetését átvevő Zsigmond és Gábor, valamint Éva asszony, már nem láthatták. Az ő gyermekeik, unokáik pedig távol idegenben élnek, talán Kanadában, Írországban, Svájcban, és többségük nem is tud magyarul. Utoljára Kende Évával jártam itt, akit megilletett a bárói cím, de néhány éves ismeretségünk alatt ezt nemcsak elhárította magától, hanem valahogyan nem is illett hozzá. (Igaz, nincs egyértelmű elképzelésem arról, milyen ma egy bárónő.) Mindhárman a Szamos partján nevelkedtek, és séta közben Éva asszony csodálatos angolparkjukról olyan fölidéző erővel mesélt, hogy a kissé összevissza nőtt fák között is el tudtam azt képzelni. Azóta őt is eltemették. Most azért írom e sorokat, mert egy jegyzet, két mondat és ugyanennyi utalás erejéig találkoztam a nevével Szent-Iványi Domokos *Visszatekintés* című kötetében.[4]

Kende Éva az említett vacsora végén – emlékeit idézve – beszélt a kormányzói Kabinetiroda részeként a királyi palotában berendezett „Kiugrási Irodáról", ami nyilvánvalóan azonos a Szent-Iványi művében szereplő Különleges Irodával. Egy fiatal lány történeteit idézte a Horthy „Nickyvel" és Szent-Iványival folytatott kártyaestekről, arról, milyen nagy élmény volt neki, az apácák nevelte, otthon gondosan vigyázott lánynak felnőtt és befolyásosnak ismert érett férfiak társaságában forgolódni, titkárnőként elmondhatatlan titkok birtokába jutni.[5] (Később Bécsben bemutatott egy Odescalchi hercegnőnek, s jelenlétemben beszéltek a kormányzói palota életéről, de akkor sem figyeltem eléggé, meg talán a körülmények sem voltak alkalmasak egy – szorosabb szakterületemhez nem tartozó – történelmi kérdés földerítéséhez.) Éva asszony a vacsora végi ellágyulás perceiben arról is szólt, hogy mindkét férfi nagy nőcsábász volt, és ez milyen izgalmassá tette az ő szerepét. Utalt titkokra, de ezeket intim sejtelmességbe burkolta. Én meg ifjú Horthy Miklós („Nicky") elrablásáról kérdezgettem, amiről ő sem tudott többet, mint amennyi a nyolcvanas években már olvasható, s egy filmben látható is volt. Csak most – a könyvből – tudtam meg, hogy

[3] *Kölcsey Ferenc levelezése Kende Zsigmonddal.* – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Taxner-Tóth Ernő. Új, átdolgozott kiadása – Szabó G. Zoltán szerkesztésében és jegyzeteivel – 2016-ban jelent meg a Cégénydányádi Kende Könyvespolc 1. köteteként.

[4] Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés.* Magyar Szemle Könyvek, 2016, Budapest. Szerkesztette Szekér Nóra és Kodolányi Gyula, Gróh Gáspár előszavával. 92–93., 98., 263., 309. és 384.

[5] Magam mentségére: szűk családi körben hozzászoktam, hogy a múlt személyes titkait jobb nem feszegetni. Apósom – Virágh György alezredes –, miután ezredét hazahozta Németországból, a több lehetőséget kínáló amerikai fogságból, hosszú évekig segédmunkásként tengette életét, csak utolsó aktív évtizedére kapott – műegyetemi diplomája alapján – beosztott mérnöki munkát. Katonai múltjáról semmit nem volt hajlandó elmondani, még fő büszkeségének, kisfiú unokájának sem magyarázta el a Hadtörténeti Múzeum előtt álló ágyúk működését. Nyilván úgy gondolta, tiszti múltja elég bajt okozott már a családjának, nem engedheti meg magának, hogy valamilyen félremagyarázható részlettel ezek számát szaporítsa. Inkább makacsul hallgatott.

a Moszkvából hazatérő Szent-Iványi 1945-ben – egyebek között – tőle tájékozódott arról, távollétében mi mindent történt. Erről kellett volna kérdeznem…

Mielőtt a *Visszatekintés*re a *Magyar Szemle* fölhívta a figyelmem, Szent-Iványinak legföljebb a nevét hallottam, történelmi szerepéről, ami az emlékiratban elénk tárul, sejtelmem sem volt. Így aztán értelmes kérdéseim sem lehettek a titkos beszélgetések egykori tanújához. Az Iroda hallatán legföljebb az a nap jutott eszembe, amikor kilenc éves kisfiúként feszült izgalommal és a béke iránti vad reménykedéssel hallgattuk a rádió bemondóját arról, hogy Horthy kormányzó fegyverszünetet kért a szovjet csapatoktól, amelyek már a „kertek alatt" voltak, ahol az ideiglenes lakhelyünkül szolgáló gellérthegyi villa körül a valóságban is erdélyi menekültek táboroztak. Aztán hamarosan beolvasták a harcok folytatására utasító hadparancsot, s fenyegető hang vette át az éter fölötti uralmat. A félelem újszülött húgomat szoptató anyámat is magával ragadta, noha nem volt sem ellenálló, sem zsidó. Az ijedelem úgy sugárzott belőle, hogy a mai napig emlékszem elborzadt arcára. Az átélt csalódás mindeddig úgy rátelepedett tudatomban a kiugrási szándékok kudarcos történetére, hogy semmi nem jutott eszembe, amit Éva asszony ottani munkájáról – némi támpontok alapján – kérdezhettem volna.

Pedig Szent-Iványi munkája most arra döbbentett rá, hogy sok mindenre emlékezhetett, noha volt abban némi tudatosság, hogy nekünk csak nagy általánosságban beszélt róla. Természetesen látnia kellett tökéletes tájékozatlanságunkat és ebből következő érdektelenségünket is. Talán még mindég a titoktartási kötelezettség járt a fejében, talán az idő (mialatt mást sem érdekelt életének ez a rövid fejezete) tényleg elhalványította és összemosta emlékeit. Vagy minket akart megóvni olyan tudástól, amiből még a nyolcvanas években is bajunk származhatott volna. Pedig az ifjú bárónőnek minden érdemi tevékenységről tudnia kellett, arról is, amit könyvében Szent-Iványi – az iroda egykori vezetője – nem részletez. Beszélhetett volna azoknak a szeptemberi-októberi napoknak a fordulatairól, amelyekről nagyon kevesen tudtak, s amelyekről nincsenek írásos források. Ráadásul leánykori kapcsolatai alapján találkozásunk időpontjára értesülhetett róla, hogy az akkor már halott Szent-Iványinak a hetvenes években sikerült külföldre jutnia, s még talán emlékiratairól is hallott. Csak találgatás, amikor arra gondolok, hogy a titkárnő idejét elsősorban a személyes találkozók szervezése, előkészítése, lebonyolítása köthette le. (A csészéket nyilván nem ő mosta el, de a kávét, teát, italokat és ételeket bizonyára ő vitte be azokra a megbeszélésekre, amelyekről nem szabadott semminek kiszivárognia.) A nyolcvanas években Éva asszony Budapesten több régi ismerősével találkozott, de ezekről nekem nem beszélt, noha utólag erősen érdekelne, hogy máshol mondott-e valakinek többet is a „Kiugrási Irodáról". Csak egy – kicsit rám is tartozó – „irodalmi" látogatásáról számolt be, amit Király István professzornál tett, akinek apja Cégénydányád református lelkésze volt. A család úgy gondolta, ő láthatta a Kende-kastély kifosztását, tudta, kikhez kerülhettek a közel fél évszázaddal később keresett különböző értékű tárgyak. A nagy hatalmú akadémikus azonban arra hivatkozott, hogy a háború végére ő már elkerült onnan, semmit nem tud. Éva asszony azt a Kölcsey-portrét sem látta a lakásán, amiről kollégáim közül többen is beszámoltak. Így aztán ott is hiába kereste a kastély berendezésének általa legértékesebbnek tartott darabját (az ezüstről eleve lemondott): a költőt ábrázoló festményt.

Kende Éva 1916. november 16-án született, és 1991. június 3-án halt meg.[6] Semmit nem mondott arról, dolgozott-e valahol, mielőtt a „Kiugrási Iroda" munkatársa lett, vagy csak társasági hölgyként élte a jómódú örökösnő életét. (Bálokról, táncdélutánokról, ruhákról, ékszerekről mesélt.) Ha jól értem a könyvet, őt nem Szent-Iványi választotta ki, valaki más révén került ide. Föltehető, hogy állást csak a rá váró bizalmi feladat kedvéért vállalt a kormányzó családi körébe tartozó valamelyik rokona vagy ismerőse rábeszélésére. Noha Cégény a trianoni határon innen van, egykori birtokaik részben Románia területére kerültek, így a kor szellemében ő is „erdélyinek" számíthatott. (Amit Szent-Iványi fontosnak tartott.) Illik a bennem őrzött emlékéhez, hogy kockázatoktól sem mentes – bátor – vállalása mögött a rá jellemző becsület fogalom, mögötte a neveltetéséből fakadó felelősségérzet, magyarságtudata és egy kis költői romantika állhatott. (Kedves verseket is írt, amelyek közül néhányat megmutatott, de nem adott oda.) Kende Éva ellenállási tevékenységét az 1945-ös kormány Budapestre telepítése után is elismerték, ezért kormánytisztviselő maradhatott. (Nem tudom, melyik szervnél.) Mindenesetre hivatali kapcsolatban állt a városba helyezett külföldi diplomatákkal, akik közül sokan éltek mozgalmas társasági életet; rendeztek vacsorákat és táncmulatságokat magyar viszonyok között kiemelkedő jövedelmükkel, s a hazájukból a szűkölködő városba érkező élelmiszer, ruha és kozmetikum „csábító" bevetésével. Éva harmincéves lehetett, amikor házasságot kötött közülük Richard Pestalozzival, és férjével Svájcban telepedett le. Gyerekeket szült, és sikeresen bonyolította a különböző országokba helyezett diplomaták feleségének nem könnyű életét. Teljesítette háziasszonyi kötelezettségeit, és aligha állta meg, hogy távol Európától helyi ismerőseinek (és feleségeiknek) szülőhazája „igazi" gondjairól, szépségeiről és történelméről „ismeretterjesztő" kiselőadásokat ne tartson. Nekünk legtöbbet Kenyáról és Indiáról mesélt, ahol férje már nagykövetei rangban szolgált. Kényelmes, szép, de nem a családjától örökölt tárgyakkal berendezett svájci otthonuk Bern mellett egy tájba illeszkedő „zöld", azaz növénybeültetésekkel díszelgő házban volt. De nem ott, hanem korábbi genfi lakásukban ismerhettem meg: 1983-ban oda kötötte munkája férjét, aki akkor a Nemzetközi Vöröskereszt alelnöki tisztségét töltötte be.

A magas rangú diplomáciai háttér és a jó tájékozottság sugallhatta Éva asszonynak, hogy magának Aczél Györgynek ajánlja föl a Kende család közös tulajdonában lévő Kölcsey-kéziratokat. Mivel e kapcsolat révén levele diplomáciai úton érkezett, ez arra késztethette a MSZMP KB osztályvezetőjének titkárságát, hogy azt főnökükkel is elolvastassák, majd válaszoljanak rá. A nagy hatalmú pártvezető – illetékességből – a Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztályának vezetőjét bízta meg azzal, hogy küldjön ki valakit, aki megnézi a gyűjteményt, majd jelentése alapján eldönthetővé válik, érdemes-e a levélben említett kikötéseket teljesíteni.

E kikötések mindössze annyit tartalmaztak, hogy a Magyarországnak fölajánlott kéziratokat – kedvező válasz esetén – nyilvános magyar közgyűjteményben őrizzék, s ott örökre – elidegeníthetetlenül – nemzeti (állami) tulajdonba maradjanak. Továbbá a gyűjtemény hivatalos átadására egykori családi otthonukban, „államosított" kastélyukban kerüljön sor, csak ezután helyezzék el országos intézményben. Végül pedig, hogy az általa a berni magyar nagykövetségre átadandó küldemény diplomáciai úton

[6] Halálát férje, Pestalozzi Richard írta meg.

érkezzék a megállapodásban (majd) szereplő címre. Genfi feladatom annyiból állt, hogy megállapítsam, Kölcsey Ferenc Kende Zsigmondhoz írott 76 (illetve a későbbi feldolgozás szerint 78) levele és több más irata eredeti kézirat, ezért irodalomtörténeti jelentősége fölbecsülhetetlen. Írásbeli jelentésem alapján Aczél György megköszönte az értékes ajándékot, ígéretet tett a feltételek teljesítésére, és meghívta az egész családot Magyarországra, miközben az ügy lebonyolítását a Művelődési Minisztérium illetékes osztályára, az pedig az Irodalmi Múzeumra bízta. A feladat legérdekesebb szakmai része az itthon őrzött válaszokkal kiegészített levelezés sajtó alá rendezése volt, amit sürgetővé tett, hogy a kötet az átvétel időpontjára megjelenjen. Váratlan akadályba a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács elnökhelyettesénél ütköztünk, akinek a Kende család ajándékának cégénydányádi átadását kellett engedélyeznie és feltételeit biztosítania. Az utóbbi a megyei múzeum és a gyermekotthon közreműködésével könnyen megoldható volt, legnagyobb meglepetésemre azonban az a kérdés merült föl, nem fognak-e a falu parasztjai föllázadni, nem vált-e ki izgalmakat és indulatokat, ha a volt földbirtokosok újból megjelennek. Meg kellett kérdezni a belső karhatalom megyei vezetőjét, biztosítani tudja-e a zavartalan lebonyolítást. Még Aczél elvtárs elkötelezettségére is hiába hivatkoztam évtizedekkel a 45-ös földosztás, a padlássöprések, az erőszakos tsz-szervezések után. (Azt persze nem mondhattam, hogy őket bizonyára jobban gyűlölik, mint a régen – vagy a fiatalabbak által soha – nem látott egykori urakat.) Végül azonban (érdekes tanulságul szolgálva a korlátlannak vélt hatalom bizonytalanságára) engedélyezték az ünnepélyes átadás lebonyolítását, amit aztán a tv is közvetített.

Nem hinném, hogy akár a miniszterhelyettes beszéde, akár a megyei vezetők ebédnél elmondott pohárköszöntői különösebben meghatották volna a három messziről (Kanadából, Írországból és Svájcból) érkezett Kende testvért. Inkább annak örültek, hogy még egyszer láthatják egykori lakóhelyüket (noha ahhoz sok rossz emlékük is fűződött), találkoztak néhány lelkes falusival, akik szeretettel fogadták őket. A Különleges Iroda egykori titkárnőjének, aki ellenálló érdemeit nem nagyon hangoztatta (különösen fivérei előtt nem), könnyek voltak a szemében, és meg volt magával elégedve. Ezt követően egyedül jött még néhányszor Magyarországra, leginkább régi ismerőseit kereste föl, egyszer azonban újra elmentünk Cégénybe, de legföljebb csak álmodtunk arról, hogy halála után akad egy helyi polgármester, aki gondjaiba veszi és 2016-ra fölújítja a kastélyt.

KÜLÖNÖS KORMÁNYALAKÍTÁS

Brenner János

2018. március 4-én, vasárnap délelőtt Németország Szociáldemokrata Pártja (SPD) nyilvánosságra hozta azon párton belüli szavazás végeredményét, amely arról döntött, hogy az SPD elfogadja-e a koalíciós egyezmény tervezetét, és be fog-e lépni az immár harmadik nagykoalícióba Angela Merkel jelenleg ügyvezető kancellár pártjával, a CDU-val és a (félig még) Horst Seehofer vezetése alatti CSU-val. A nagy izgalommal

várt szavazás végül is egyértelmű erdeményt hozott: a párttagság 66 százaléka, vagyis csaknem kétharmada megszavazta a koalíciót. Ezzel elhárult az utolsó tárgyi akadály a kormányalakítás elől – Frank-Walter Steinmeier köztársasági elnök már hétfőn közölte, hogy Angela Merkelt javasolja a parlamentnek mint kancellárjelöltet. A párton belüli szavazás egyébként alkotmányosan kissé csúszós talajon állt, hiszen a német alaptörvény – mint gyakorlatilag minden szabad és demokratikus ország alkotmánya – a képviselőket csak saját lelkiismeretüknek veti alá, és kijelenti, hogy megbízások és utasítások nem kötelezik őket (Grundgesetz 38. cikkely 1. bekezdés). Az alkotmánybírósághoz több panasz is érkezett a tagsági szavazás ellen a fenti előírásra hivatkozva, a bíróság azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tagsági szavazás eredménye a képviselőket nem kötelezi semmire a kancellárválasztásnál. Az alkotmánybíróság döntése természetesen megfelel az alkotmány betűjének, a kérdés mindössze az, hogy mi történt volna, ha a tagság megkérdezése fordított eredménnyel végződik? Életszerű lenne-e feltételezni azt, hogy a szociáldemokrata képviselőkre nem nehezedett volna súlyos nyomás a koalíció elvetése irányában? Mindenesetre az eredmény egyelőre levette az alkotmánybíróság válláról a döntése következményeivel való szembenézés terhét, de a jövőben nem lehet kizárni, hogy hasonló, az „imperatív mandátum" irányába mutató kezdeményezések alkotmányos válsághoz vezetnek.

Maga az egyezmény egyébként hosszas (177 oldal!), körülményes és messzemenően innovációmentes, viszont túlteng benne a jó szándékú, de az emberek mindennapi életét jóformán nem érintő, jelképes politika. Mindjárt az elején a partnerek például kijelentik, hogy *„a gyermekek jogait explicit módon rögzíteni fogjuk az alaptörvényben. A gyermekek alapvető jogok hordozói, jogaiknak számunkra alkotmányos rangja van. Gyermek-alapjogot fogunk létrehozni"* (801–804. sor) – mintha csak az alaptörvény emberi és polgári jogokat garantáló első 19 cikkelyének semmi köze nem lenne a gyerekekhez. Tudatosan próbáltam szó szerint fordítani, hogy a magyar olvasók képet kapjanak a bürokratikusan nyakatekert, részben önmagát ismétlő szövegről. Hasonlóképpen nem tudja az ember, hogy a naiv jó szándék, vagy a német „erkölcsi nagyhatalmi" ambíció diktálta-e a partnerek tollába az alábbi célt: *„Létre fogjuk hozni a szövetségi kormány világméretű vallásszabadsági megbízottjának hivatalát"* (7407–7408. sor).

Félretéve a fenti, inkább politológiai ínyencfalatnak tekinthető furcsaságokat, komoly aggodalommal is lehet élni bizonyos kitételeknél, mint pl. a 6861–6871. sorban, miszerint az évi költségvetés megállapításánál 2018–2021 közt a koalíció 1:1 arányban fogja emelni a pluszkiadásokat az egyik oldalon a humanitárius beavatkozások, válságmegelőzés, fejlesztési segélyek, külső kulturális és művelődési politika, a másik oldalon a honvédelem érdekében. Természetesen az előbbi célok is fontosak, ezt józan gondolkodással senki sem vitatja, ugyanakkor mindenki tudja azt is, hogy a Bundeswehr – ide kívánkozik a szójáték – békeidőben teljesen leharcolt állapotban van. A junktimot nyilván ismét a politikai jó szándék diktálta, függetlenül a tényleges politikai szükségletektől. A kiadási tablót (3065–3070. sor) egyébként a „jut is, marad is" jellemzi – mindenki kap valamit, Schäuble volt pénzügyminiszter óvatos politikájának eredményeit két kézzel szórják, elsősorban szociális jótéteményekre, míg a jövőbe mutató beruházásokat meglehetősen mostohán kezelik.

A koalíciós egyezményt a szociáldemokratáknál hosszas, kínzó és önmarcangoló viták előzték meg, amelyek során azonban nem igazán sikerült válaszokat találni

azokra a kérdésekre, amelyek a választóközönség nagy részét valóban izgatják – a terrorizmus sakkban tartásától a migráció korlátozásán át a munka világának digitalizálásáig. Ez utóbbi téma pedig különösen szívügye kellene hogy legyen az SPD-nek, hiszen részben marxista kezdeteinek túlhaladása óta kifejezetten, ha már nem is munkáspártnak, de a munkavállalók pártjának tartotta magát – most pedig ott áll koncepció nélkül. Politológusok szövegelemző módszerekkel kimutatták, hogy a koalíciós egyezmény kb. 70 százaléka szociáldemokrata eredeűü – a legnagyobb furcsaság lett volna, ha a szocdemek leszavazzák saját szerzeményüket. A pártban mély árkok nyíltak, elsősorban a hagyományosan valóban munkás és szakszervezeti hátterű tagok és a balliberális értelmiségi szárny közt.

A konfliktusok többek közt azon a kérdésen éleződtek ki, hogy az ún. szubszidiáris védelmet élvező (tehát klasszikus alkotmányos értelemben vett menedékjoggal nem rendelkező) menekültek utólagosan Németországba hozhassák-e családjukat, vagy sem – nagy nehezen itt is kompromisszum született, noha meglehetősen egyértelmű volt, hogy a „hagyományos" szárny alapvetően nem értett egyet az ötlettel, a koalíciós partnerekről nem is beszélve. A migráció az alábbi bonyolult kompromisszum formájában jelenik meg az egyezményben (4815–4823. sor): *„Az átlagos bevándorlási számokhoz viszonyítva, az utóbbi húsz év tapasztalataira, valamint a megállapodás szerinti intézkedésekre és a bevándorlás közvetlenül irányítható részére tekintve – a menedéki alapjog és a genfi menekültügyi egyezmény érintetlen marad – megállapítjuk, hogy a bevándorlási számok (beleértve a háborús menekülteket, az átmeneti védelemre jogosultakat, a családjukhoz utólag költözőket, a relocationt és resettlementet, levonva a visszaviteleket [sic!] és jövőbeli menekültek (sic!) önkéntes kiutazását, és a megélhetési migráció nélkül) az évi 180 000–220 000 fős sávot nem fogják túllépni."* (Angol szavak az eredetiben is – BJ.) Az ismét lehetőleg szó szerint fordított szöveg több szempontból is árulkodó. Egyrészt a „Rückführungen" szó használata – jobb híján „visszavitelek"-nek fordítottam, holott de facto kiutasításokról van szó, csak a koalíciós partnerek ezt, úgy látszik, nem merik szájukba venni. Másrészt a mondat kijelentő módban fogalmazása és a „stellen wir fest" („megállapítjuk") szavak használata arra utal, hogy kész tényként kezelnek egy olyan nagyságrendet, amelynek betartását a mondat elejének helytálló kitétele szerint csak részben lehet közvetlenül irányítani. Egyébként még ez a nagyságrend is egy kisebb nagyváros évenkénti elhelyezésének, élelmezésének, gyermekei iskolázásának stb. feladatát jelenti, ami nagyrészt a helyi önkormányzatokra hárul, azok mérsékelt lelkesedésére.

A tárgyi konfliktusok mellett – és a publikum nagy részét a politikai színjáték ezen része bizonyára sokkal jobban érdekelte, mint a koalíciós egyezmény nehezen emészthető szövege – a szociáldemokrata pártban a személyi konfliktusok játszottak döntő szerepet. Martin Schulz pártelnök először még a választás estéjén közölte, hogy az SPD ellenzékbe vonul. Ezutáni pálfordulását – azt, hogy az SPD mégis koalíciós tárgyalásokat folytatott, és belép a kormányba – mind a közönség, mind a párttagság még nagy nehezen tudomásul vette, már csak azért is, mert Steinmeier köztársasági elnöknek, volt szociáldemokrata politikusnak komoly része volt abban, hogy az SPD nem játszotta tovább a csökönyös csacsi hálátlan szerepét (l. *Magyar Szemle* Új folyam XXVI. 11-12. szám). Második manővere azonban még a régi szocdem „pártkatonáknak" is sok volt. Miután úgy vélte, hogy további pártelnöki szerepe veszélyeztetné a párton belüli szavazás eredményét, mint pártelnök lemondott,

és egy füst alatt – bámilyen vezetőségi testület konzultálása nélkül – Andrea Nahles frakcióvezetőt jelölte utódjaként és egyúttal megbízott pártelnökként. Ez világosan ellentmond az alapszabálynak, amely ilyen esetre valamelyik szabályszerűen választott elnökhelyettest irányozza elő átmeneti elnökként. Az általános felzúdulást követően Olaf Scholz helyettes pártelnök, hamburgi főpolgármester és a pénzügyminisztérium várományosa vette át az átmeneti elnökséget. Harmadik húzásával Martin Schulz politikailag saját magának adta meg a kegyelemdöfést. Még 2017. szeptember 25-én egy interjúban azt nyilatkozta, hogy „soha" nem fog belépni egy Merkel-kabinetbe, majd 2018. január 12-én már érdeklődését jelezte a bársonyszék iránt, később pontosítva, hogy külügyminiszter szeretne lenni. Félretéve a politikában nem ritka viselkedési mintát – az asztal alatt egymás lábát rugdosni, az asztal fölött mosolyogni –, ezen a ponton a tárca (ügyvezető) birtokosa és Schulz elődje a pártelnöki székben, Sigmar Gabriel, meglehetősen stílustalan, de hatásos becsúszó szereléssel élt: miután pártjának általában és Schulznak különösen hálátlanságot vetett a szemére (Schulzot 2017 elején Gabriel javasolta a pártelnöki tisztségre), február 8-án egy sajtónyilatkozatban kislányát idézte, aki állítólag azt mondta neki: *„Papa, ne légy szomorú, most több időd lesz velünk. Ez jobb, mint a szőrös arcú férfival."* Ezzel ugyan gyakorlatilag megakadályozta, hogy saját utódja legyen a külügyminiszteri székben, ugyanakkor viszont egyre nőtt a párton belüli és kívüli nyomás Schulzra, hogy ne legyen (másodszor is) szószegő. Schulz – csillagászati hasonlattal élve – mint szupernova kezdte pályafutását, és „fekete lyukként" végezte, feltehetően végleg eltűnve a politika égboltjáról: február 9-én bedobta a törülközőt, és kijelentette, hogy eltekint a miniszteri pozíciótól. Utólag Gabriel bocsánatot kért Schulztól, de ekkor már mindketten vesztesek voltak.

Néhány szót a nyertesekről Merkel új és valószínűleg utolsó kabinetjében és annak holdudvarában. A berlini augurok szerint összességben a szociáldemokraták a nyertesek, annak ellenére, hogy ők „még jobban" elvesztették a választást, mint a CDU/CSU, ugyanakkor ügyesebben taktikáztak a koalíciós tárgyalásokban – ez is Schulz tragédiájához tartozik. Merkel lehetséges utódjaként Annegret Kramp-Karrenbauer eddigi Saar-vidéki miniszterelnököt tartják számon, aki Merkel kérésére elvállalta a CDU főtitkári posztját, amely párttisztségként protokollárisan ugyan szinte eltünteti birtokosát, viszont ugródeszka lehet, hiszen Merkel is főtitkár lett, mielőtt pártelnökké, majd kancellárrá választották. A CSU elnöke, Horst Seehofer, kapja a belügyminisztériumot, amelynek hatáskörét „szuperminisztériummá" bővítik az építésügy, a településrendezés és -fejlesztés, valamint a „Heimat" fogalma alatti, nehezen meghatározható ügyekkel. A „Heimat" inkább programmatika, semmint konkrétum – maga a szó is gyakorlatilag lefordíthatatlan, a „haza" szó nem igazán takarja, inkább az „anyaföld" vagy – talán leginkább – a „szűkebb pátria", a helyi identitás ápolásának a változó világban növekvő igénye. Konkrétumként ezen ügyek közé sorolják a területrendezés és -fejlesztés ügyeit is, beleértve a virágzó és a leszakadó térségek közti különbségek kiegyenlítését, az egyenértékű életviszonyokat is. Seehofer ezzel mintegy látványos politikai feltámadását éri meg, miután párton belüli riválisa, Markus Söder, kvázi kitúrta a bajor miniszterelnöki tisztségből. Jens Spahn, eddigi parlamenti államtitkár a pénzügyminisztériumban és a párton belüli „ifjútörök" Merkel-ellenes konzervatívok informális vezetője, egészségügyi miniszter lesz – Merkel, úgy látszik, célszerűbbnek látja, ha Spahn szem előtt van a kabinetasztalnál, és nem zsémbel a

háttérben, egyúttal ezzel a gesztussal akarja konzervatív kritikusai vitorlájából kifogni a szelet. A koalíciós egyezmény kapcsán sok kritika érte Merkelt azért (is), hogy átengedte a pénzügyminisztériumot a szociáldemokratáknak, cserébe viszont a CDU kapja a gazdasági minisztériumot, amelynél – részben a savanyú szőlő ízének javítására, de részben a valóságnak is megfelelően – a CDU arra utal, hogy ez volt hajdanában Ludwig Erhard, a szociális piacgazdaság történelmi sikerű atyjának tárcája, ami máig is lehetőségeket kínál. A tárca várományosa Peter Altmaier, eddig a kancellári hivatal miniszteri rangú főnöke. A külügyminisztériumot Heiko Maas, eddigi szociáldemokrata igazságügyi miniszter kapja, míg a művelődés- és kutatásügyi minisztériumot – ez a kevés meglepetés egyike – Anja Karliczek, eddig messzemenően ismeretlen kereszténydemokrata politikus kapja. A koalíciós pártok közül a CDU és az SPD a női–férfi paritásra törekszik „saját" miniszтereinél, csak a CSU táncol ki a sorból, ahol valamennyi miniszter férfi, némileg enyhítve a képet azzal, hogy Dorothee Bär eddigi közlekedési minisztériumi parlamentáris államtitkár a kancellári hivatalban lesz a digitális ügyeket koordináló államminiszter, ami azonban valójában „de luxe parlamentáris államtitkárt" jelent, tanácskozási joggal a kabinetben. Nyertesnek számít mindenképpen Andrea Nahles, aki mint szocdem frakcióvezető és jövőbeli pártelnök, kormányon kívüli hatalmi központot hozott létre – valószínű, hogy kancellári ambíciói vannak, ha az SPD valaha is egyáltalán fel tudja még tornászni magát a meghatározó politikai erővé.

Merkel újraválasztása március 14-én esedékes (a szerző ezeket a sorokat március 8-án írta). Néhány szociáldemokrata képviselő ugyan jelezte, hogy ellene fog szavazni, de a választás kimenetele nem kétséges: utoljára *da capo*.

SZERZŐINK

Brenner János (1954, Budapest), okl. építészmérnök, címzetes egyetemi tanár, várostervező, építésügyi igazgató a Német Szövetségi Közlekedési, Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumban, Berlinben.

Haklik Norbert (Brünn, Csehország, 1976) író, kritikus. 1976-ban született Ózdon, az ELTE Tanárképző Főiskola Karán szerzett magyar–angol szakos diplomát. Gimnazista kora óta publikál, az utóbbi években angol nyelven is.

Hegyi Pál (1970, Sömmerda), művészettörténész, irodalmár, az ELTE Angol–Amerikai Intézete Amerikanisztika Tanszékének adjunktusa, Stephen King, Elmore Leonard, David Cronenberg regényeinek műfordítója. Fő kutatási területe a fenséges trópusainak vizsgálata az amerikai irodalomban és kultúrában.

Kozma Miklós (Nagyvárad, 1884 – Ungvár, 1941) magyar politikus. 1922-től az MTI, 1925-től a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. elnöke, 1934-től felsőházi tag lett. 1936-ban rövid ideig honvédelmi miniszter a Gömbös-kormányban, valamint 1935-1937 között belügyminiszter. 1940-től kinevezték Kárpátalja kormányzói biztosának.

Kodolányi Gyula (Budapest, 1942) költő, műfordító, irodalomtörténész, a *Magyar Szemle* alapító főszerkesztője és a *Hungarian Review* főszerkesztője.

Ludmann Mihály (1959, Debrecen) festőművész, művészettörténész, tanár. Festményei, grafikái a nyolcvanas évek második felétől szerepelnek csoportos és egyéni kiállításokon. Főleg szépirodalmi műveket illusztrál. Több mint húsz éve foglalkozik 19-20. századi művészettörténeti Magyar építészettörténettel.

M. Szebeni Géza (Pestszenterzsébet, 1945) bölcsészdoktor, kandidátus, a történettudomány habilitált doktora, egyetemi magántanár. Kutatási területe a 20. sz.-i politika- és diplomáciatörténet.

Martonyi János (1944, Kolozsvár) az állam- és jogtudományok kandidátusa (1979), politikus, jogtudós, diplomata, ügyvéd, egyetemi tanár. 1984 és 1994 között különböző pozíciókat töltött be a Külkereskedelmi, illetve Kereskedelmi Minisztériumban, 1990–1994 között közigazgatási államtitkár a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumában, később a Külügyminisztériumban. Az első és második Orbán-kormány külügyminisztere (1998–2002, 2010–2014). 1987 óta számos magyar és külföldi egyetemen oktat, tagja a Professzorok Batthyány Körének és a Tudományok és Művészetek Európai Akadémiájának.

Miskolczy Ambrus (1947, Marosvásárhely) történész, a történettudomány doktora, az ELTE BTK Román Filológiai Tanszéke tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA tagja. Az erdélyi magyar–román–szász együttélés, a polgárosodás társadalom- és eszmetörténete kutatója, ideértve a mítoszteremtés eszmetörténetét. A bukaresti Nicolae Jorga Történettudományi Intézet külső tagja, az USA-ban működő Society for Romanian Studies tagja és a *New International Journal of Romanian Studies* szerkesztőségi tagja.

Orbán Viktor (1963, Székesfehérvár) politikus, országgyűlési képviselő. 1998–2002 között és 2010-től a Magyar Köztársaság miniszterelnöke.

Olt, Reinhard (1952) diákként germanisztikát, történelmet, politikatudományt és etnográfiát hallgat a Mainzi és Giesseni Egyetemeken. Miután 1980-ban befejezi tanulmányait, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*nál helyez-

kedik el szerkesztőként (1985–2012), illetve ausztriai, magyarországi, szlovákiai és szlovéniai tudósítóként (1994–2012). Előadásokat tart német, osztrák és magyar egyetemeken, több mint száz tanulmány szerzője. 1992 és 2008 között a „Gesellschaft für deutsche Sprache" (Társaság a Német Nyelvért) tagja.

O'Sullivan, John (Liverpool, 1942) vezető brit konzervatív újságíró és politikai elemző, 2011-ig a Szabad Európa Rádió alelnöke és főszerkesztője, előtte a vezető amerikai konzervatív hetilap, a *National Review* főszerkesztője, a washingtoni Hudson Intézet vezető kutatója. Az 1980-as években Margaret Thatcher tanácsadója és beszédírója; az 1996-ban Prágában Václav Havel elnök és Margaret Thatcher által létrehozott Új Atlanti Kezdeményezés alapítója és társelnöke. Jelenleg Budapesten a Danube Institute igazgatója és a *Hungarian Review* főmunkatársa.

Süle Ferenc (1936, Budapest) orvos és pszichológus. A pszichiátria, a pszichoterápia és az addiktológia szakorvosa. Megalakulásától húsz éven át vezette a magyarországi Jung Egyesületet. Fő kutatási területe a valláslélektan, az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet valláspatológiai osztályvezető főorvosa volt (1992–2000). Jelenleg főleg valláspatológiával foglalkozik

Szilvay Gergely (1983) a PPKE BTK-n végzett történelem-kommunikáció szakon, majd ugyanott a Politikaelméleti Doktori Iskola hallgatója. Számos lapnál volt újságíró, jelenleg a *Mandiner* főmunkatársa. Első kötete címe: *A melegházasságról – Kritika a klasszikus gondolkodás fényében* (Századvég, 2016).

Taxner-Tóth Ernő (Budapest, 1935) a debreceni egyetem professzor emeritusa, irodalomtörténész. Foglalkozott modern amerikai és jelenkori magyar irodalommal. Fő érdeklődési területe a 18-19. századi magyar és angol (regény-) irodalom.

Tóth Klára (Nyíregyháza, 1953) filmkritikus, publicista. Dramaturgként több játék- és dokumentumfilm munkálataiban vett részt. Kritikái, tanulmányai 1989 előtt a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban, később többek között a *Forrás, Magyar Nemzet, Népszabadság, Élet és Irodalom* oldalain jelentek meg. A *Magyar Szemlé*nek 1996–1999-ig szerkesztője, máig állandó filmkritikusa. A Magyar Művészeti Akadémia tagja.

Vasas Géza (Budapest) középiskolai tanár. 1997 óta publikál politikatörténeti tárgyú tanulmányokat.

Vékás Lajos (Kolozsvár, 1939), egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 2014-től társadalomtudományi alelnöke. 1990 és 1993 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1992 és 1997 között a Collegium Budapest rektora. Kutatási területei a magyar polgári jog, összehasonlító polgári jog és nemzetközi magánjog

Veliky János (1945), történész. A magyar polgárosodás fejlődéstörténetét kutatja. Erről szóló eredményeit legutóbb *A változások kora* címmel megjelent kötetében foglalta össze. Jelenleg a reformkorban kibontakozó korszerű politikai-ideológiai irányzatok megformálódásával foglalkozik, melyet az 1840-es évtizedet átívelő, szélesebb értelemben vett Kossuth–Széchenyi vita keretében tekint át.

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK
– legújabb kiadványunk

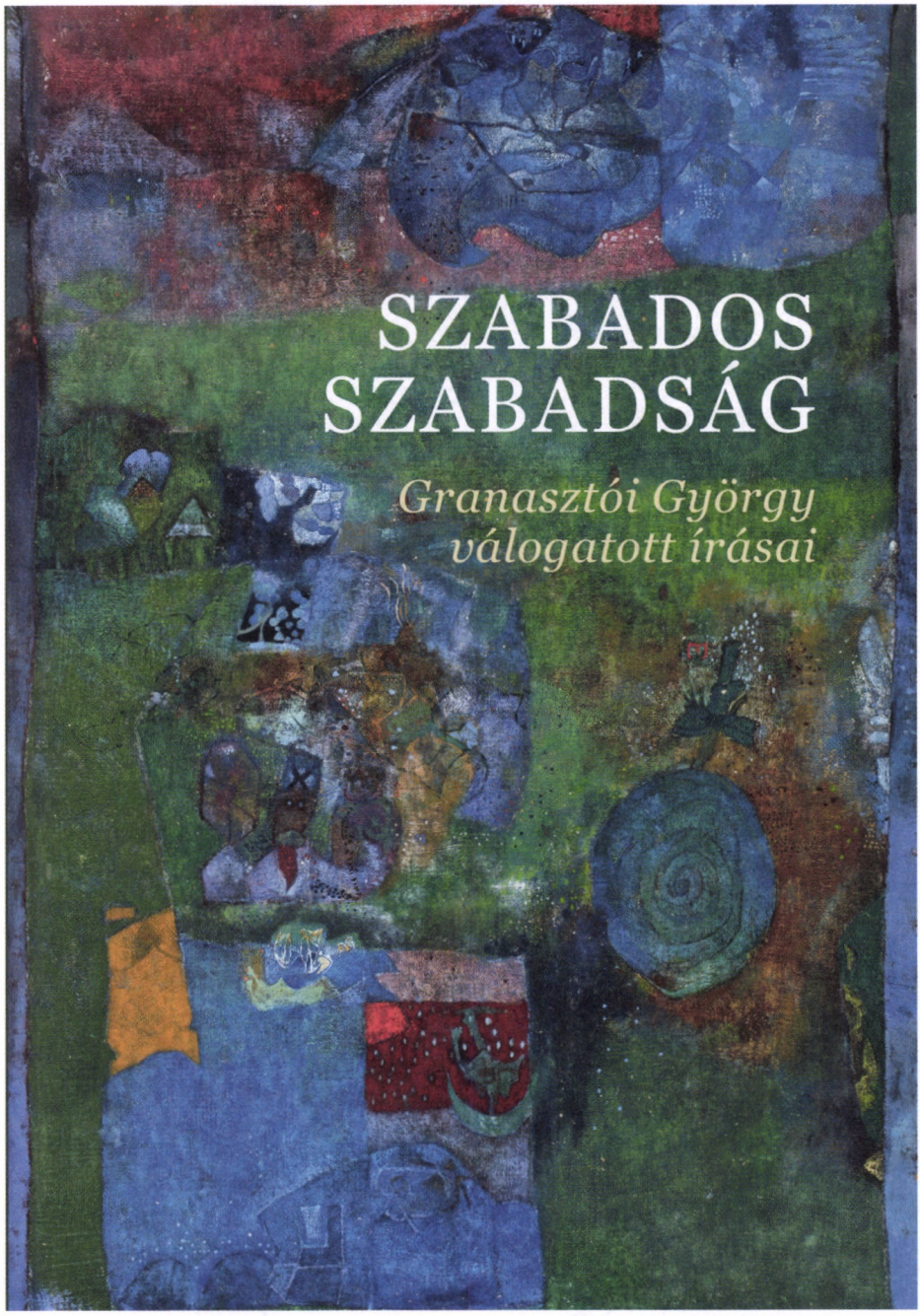

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
Entz Géza

Főszerkesztő:
Gróh Gáspár

Nyomda:
Séd Kft.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu webshop-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), emailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu/storefront/), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4980 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Külföldön a befizetés időpontjában érvényes árfolyamon ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban, és
a Magyar Szemle Könyvekkel
együtt
az alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint a LÍRA hálozatában,

Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGÜNKBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra megpróbálunk válaszolni, és igyekszünk azokat megőrizni. Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket kérjük.
A szerk.

VOLUME IX, NO. 2 BUDAPEST MARCH 2018

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

VÁCLAV KLAUS More or Less Europe? • GYÖRGY SCHÖPFLIN The European Union and Its Travails • JOHN O'SULLIVAN Essays of a "Dangerous Man" – Thoughts on György Granasztói • PÉTER HELTAI The Hungary Helps Initiative • NICHOLAS T. PARSONS The Attempted Suicide of Capitalism • JAMES ALLAN Constitutionalism, Politics, and Judicial Power • JERZY SNOPEK A Friend of Czesław Miłosz and Zbygniew Herbert • MELINDA BERLÁSZ Zoltán Kodály's Triumph in Santa Barbara, 1966 • AMBRUS MISKOLCZY The Secret 1958 Debate on the Origins of the Romanian People • GORDON McKECHNIE Breb – a Travel Essay

Mi, politikusok, munkánk során nem a mérnöki világ precíz adataiból, egzakt tényszerűségeiből tájékozódunk, inkább ideákból, történelmi analógiákból és megsejtésekből. Próbáljuk megérteni a társadalom öntörvényű, bonyolult és kaotikus világát, és keressük a közösség, a haza szolgálatának lehetséges legjobb módjait. Nekünk Etelka példaképünk is volt. Hűséges és lojális volt politikai közösségéhez, nemzete és hite mellett esőben és sárban is állhatatosan kitartott. A szabad Magyarország hajnalán elsők között csatlakozott az Antall József körül csoportosuló, a kommunista rendszert leváltani kívánó demokratákhoz. Azokhoz, akik egy erős, önálló, hagyományaira büszke és önbecsülését visszaszerző Magyarország felépítéséért dolgoztak.

Orbán Viktor

A Kossuth szerkesztésében megjelenő *Pesti Hírlap* a létező fórumokkal szemben több tekintetben is alternatívát mutatott, s ezzel a ténnyel Széchenyi nagyon nehezen birkózott meg. Kossuth működését részben személye elleni támadásként értelmezte, ennél azonban sokkal fontosabb, hogy szinte azonnal megérezte a komoly politikai-ideológiai alternatíva színrelépését is, és feltűnő gyorsasággal, számos, nagyon eltérő minőségű hatalmi szinten (személyes – liberális és konzervatív – körökben csakúgy, mint a rendi és a birodalmi bürokrácia intézményeiben) igyekezett fellépni ellene.

Veliky János

A Babits, Kosztolányi és Szekfű Gyula nemzedékéhez tartozó leveldi Kozma Miklós addigi pályafutása a maga korában korántsem mondható kivételesnek. A k. u. k. hadsereg, a Nemzeti Hadsereg tisztjei közül a Horthy-korszakban többen is civil pályán jutottak jelentős pozíciókba. Kozma a közös ármádia huszár századosaként harmincadik életévét taposta az I. világháború kitörésekor. Különböző frontokon végigharcolta a négy évet, hazajőve szembesülnie kellett azzal, ami majd életének új irányt szabott, tehát nemcsak a közös államalakulat fölbomlásával, hanem a történelmi Magyarország megszűnésével is.

Vasas Géza

A gyulafehérvári népgyűlésen csak a románok fejezték ki vágyaikat, ha népszavazást tartottak volna a Monarchiában, helyenként más lett volna az eredmény, mint ami lett. Romániában sem lett volna olyan erős a centralizáció, ha az új területek igényeire is tekintettel vannak.

Miskolczy Ambrus

830 Ft
ISBN 977 0121 606 23 0
9 771216 623000 01804